

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**ALÂÎ B. MUHİBBÎ EŞ-ŞİRÂZÎ’NİN “DÜSTÛRU’L -VÜZERÂ” İSİMLİ
SİYASETNÂMESİNİN METİN VE TAHLİLİ**

Emrah Dokuzlu

2501081022

Tez Danışmanı:

Yrd.Doç.Dr.Ali Öztürk

İSTANBUL-2012



Y Ü K S E K L İ S A N S

TE Z O N A Y I

Adı ve Soyadı : Emrah DOKUZLU

Numarası : 2501081022

Anabilim/Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Danışman : Yrd.Doç.Dr.Ali ÖZTÜRK

Tez Savunma Tarihi : 30.07.2012

Tez Savunma Saati : 15.30'da

Tez Başlığı
Tahlili.

: Alai b.Muhibbi Eş-Şirazi'nin Düsturu'l-Vüzera İsimli Siyasetnamesinin Metin ve

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr.M.Mahfuz SÖYLEMEZ		Kabul
2- Doç.Dr.Nurettin GEMİCİ		KABUL
3- Doç.Dr.Necmettin GÖKKIR		KABUL
4- Yrd.Doç.Dr.Ali ÖZTÜRK		KABUL
5- Yrd.Doç.Dr.Yavuz YILDIRIM		KABUL

ÖZ

Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili

Emrah DOKUZLU

Bu tezde Osmanlı Sultanı II. Selim (1566-1574) zamanında yaşamış olan Alâî bin Muhibbî eş-Şirâzî'nin Lala Mustafa Paşa'ya sunulmak üzere yazdığı “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli risalesi ele alınmıştır. Eser, İslam siyaset düşüncesi tarihinin temel kaynaklarından biri olan siyâsetnâme türünde olması sebebiyle önemlidir. Çalışmada siyâsetnâmeler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Alâî bin Muhibbî eş-Şirâzî'nin “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli eserinin tenkidli metni meydana getirilmiş ve tahlili gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

Text and analysis of the book of government named *Dustûru'l-Vuzerâ* by
Alâî bin Muhibbî al-Shirazi

Emrah DOKUZLU

This study discusses *Dustûru'l-Vuzerâ*, a book written by Alâî bin Muhibbî al-Shirazi to be presented to Lala Mustafa Pasha in the era of Ottoman Sultan II. Selim (1566-1574). The masterpiece counts as one of the major sources of History of Islamic Political Thought. After giving general information on books of government, edition critique of *Dustûru'l-Vuzerâ* the text of al-Shirazi has been made and analyzed.

ÖNSÖZ

Altı asır boyunca varlığını devam ettirmiş olan Osmanlı Devleti farklı din ve milletlerden müteşşekil insanları bir arada yaşatmış ve bu hakimiyeti süresince muhtelif siyasi yapı ve tecrübelerle sahip olmuştur. Bu kadar uzun süre varlığını devam ettirmesinin ardında yatan paradigmayı anlamaya çalışmak bize Osmanlı siyaset düşüncesine, daha geniş bir perspektifle, İslam siyaset düşüncesine bakmayı gerektirir. İslam siyaset düşüncesi, İslam ilim geleneğinde neşet eden bir çok ilmi ve neşredilen eserleri ilgilendirir. Bu bağlamda siyasetnâmeler, İslam siyaset düşüncesinin temel kaynaklarından birini teşkil etmektedir.

İslam siyaset düşüncesi tarihinin keşfedilmesine katkı sağlayacağını ümit ettiğimiz bu tezde Osmanlı sultanı II. Selim (1566-1574) zamanında yaşamış olan Alâî bin Muhibbî eş-Şirâzî'nin Lala Mustafa Paşa'ya sunulmak üzere yazdığı “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli eserin tenkidli metnini meydana getirerek, eseri siyasetnâme özellikleri yönüyle tahlil etmeye çalıştık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar ve eserin nüshaları hakkında bilgi verilmiş, eser muhteva ve siyasetnâme nitelikleri açısından incelenerek tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde ise Düstûru'l-Vüzerâ nüshalarının tavsifi yapılmış ve metnin kuruluşunda izlediğimiz metod açıklanmıştır. Ayrıca bu bölüm Düstûru'l-Vüzerâ'nın tenkidli metnini içermektedir.

Son olarak bu tezin belirlenmesinde ve tamamlanmasında ilgi ve yardımını esirgemeyen tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Ali Öztürk Beye, metnin kritik edilmesinde yardımını gördüğüm Yasin Apaydın, hadislerin tahrir ve tespitinde katkıları olan Abdullah Taha İmamoğlu, Arapça kısımların tercümesinde büyük desteklerini gördüğüm Fazılhak Nergiz Beylere, çalışmalarım süresince gösterdikleri sabırdan dolayı aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
1.SİYASETNÂME ÇALIŞMALARININ GENEL PROBLEMLERİ	1
1.1. Metne Yönelik Problemler	1
1.2. Metodolojiye Yönelik Problemler	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. SİYASETNÂMENİN TANIMI.....	3
2. SİYASETNÂMELERİN KONUSU.....	4
3. SİYASETNÂME ÖZELLİĞİ TAŞIYAN TÜRLER.....	5
3.1. Nasihatnâmeler	6
3.2. Islahatnâmeler	8
3.3. Kanunnâmeler ve Defterler	10
3.4. Adaletnâmeler.....	11
3.5. Sefâretnâmeler	13
3.6. Siyâset-i Şer'îyye.....	14
4. TARİHİ KAYNAK OLARAK SİYASETNÂMELER	17
İKİNCİ BÖLÜM	19
1. ŞİRÂZÎ VE DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ'SI	19
1.1. Alâî b. Muhibbî eş- Şirâzî'nin Hayatı ve Eserleri.....	19
1.2. Düstûru'l-Vüzerâ.....	25
1.2.1. Eserin Adı	25
1.2.2. Eserin Yazılış Amacı ve Tarihi	25
1.2.3. Eserin Dili ve Üslûbu	26

1.2.4. Eserin Nüshaları	28
1.2.5. Eserin Muhtevası	30
1.2.6. Eserin Kaynakları.....	33
1.2.7. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili	35
1.2.7.1. Esere Göre Vezirde Bulunması Gereken Özellikler	35
1.2.7.2. Eserde İktibas Edilen Ayetler	37
1.2.7.3. Eserde İktibas Edilen Hadisler	43
1.2.7.4. Eserde Geçen Arapça Vecizeler, Şiirler ve Tercümeleri	47
1.2.7.5. Eserde Geçen Farsça Şiirler, Vecizeler ve Tercümeleri	53
1.2.7.6. Eserde Geçen Duâ ve Tılsımlı Şekiller	60
1.2.7.7. Eserde Geçen Tarihi Ve Mitolojik Şahsiyetler	72
1.2.7.7.1. Grek Menşeli Şahıslar	72
1.2.7.7.1.1. Bokrat.....	72
1.2.7.7.1.2. Aristo.....	72
1.2.7.7.1.3. Eflâtun.....	73
1.2.7.7.2. Acem Menşeli Şahıslar	73
1.2.7.7.2.1. Erdşîr	73
1.2.7.7.2.2. Behrâm	74
1.2.7.7.2.3. Nûşirevân	74
1.2.7.7.2.4. Büzürçmihr	74
1.2.7.7.3. Peygamberler	75
1.2.7.7.3.1. Hz.Muhammed	75
1.2.7.7.3.2. Hz.Yusuf.....	75
1.2.7.7.3.3. Hz.Musa ve Harun	76
1.2.7.7.4. Hulefâ-i Râşidin	76
1.2.7.7.4.1. Hz.Ebubekir	76
1.2.7.7.4.2. Hz.Ömer	76
1.2.7.7.4.3. Hz.Osman.....	77
1.2.7.7.4.4. Hz.Ali	77
1.2.7.7.5. Kur'an-ı Kerim'de Zikredilen Şahıslar	77
1.2.7.7.5.1. Hızır.....	77
1.2.7.7.5.2. Tâlût ve Câlût	78

1.2.7.7.5.3. Fir'avn.....	78
1.2.7.7.6. Siyasi Şahsiyetler	79
1.2.7.7.6.1. İskender.....	79
1.2.7.7.6.2. Haccâc	79
1.2.7.7.7.3. Ömer b.Abdülazîz.....	79
1.2.7.7.7.4. Mervân b. Muhammed	80
1.2.7.7.6.5. Hâlid Bermekî.....	80
1.2.7.7.6.6. Yahyâ b. Hâlid Bermekî	80
1.2.7.7.6.7. Nizamü'l-mülk	81
1.2.7.7.6.8. I.Murad	81
1.2.7.7.6.9. Lala Mustafa Paşa	81
1.2.7.7.7. İslam Büyükleri	82
1.2.7.7.7.1. Abbas b.Abdilmuttalib	82
1.2.7.7.7.2. Abdurrahman b.Avî	82
1.2.7.7.7.3. Ca'fer es-Sâdık.....	83
1.2.7.7.7.4. Abdullah b.Mübârek	83
1.2.7.7.7.5. Cüneyd-i Bağdâdî	83
1.2.7.7.7.6. Gazzâlî.....	84
1.2.7.7.7.7. Necmeddîn-i Kübrâ	84
1.2.7.7.7.8. Vefâ-zâde.....	84
1.2.8. Eserde Geçen İlimler	85
1.2.8.1. Tıbb-ı Ruhânî	85
1.2.8.2. Ebced	86
1.2.8.3. Cefr	86
1.2.8.4. Firâset, İlm-i Kef, İlm-i Kıyâfet, İhtilâc, Riyâfet.....	86
1.2.8.5. İlm-i Vefk	88
1.2.8.6. İstihrâc-ı Esma	88
1.2.9. Eserde Geçen Coğrafi İsimler.....	88
1.2.9.1. Basra.....	88
1.2.9.2. Yemen.....	89
1.2.9.3. Medine	89
1.2.9.4. Mısır	89

1.2.9.5. Kosova	90
1.2.9.6. Horâsân	90
1.2.9.7. Irak	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	92
1. NÜSHALARIN TAVSİFİ VE METİNDE İZLENEN YÖNTEM	92
1.1. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ NÜSHALARININ TAVSİFİ.....	92
1.2. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ METNİNİN KURULUŞUNDA İZLENEN METOD ...	95
2. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ (TENKİTLİ METİN).....	97
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	159

ŞEKİLLER

Şekil 1.....	68
Şekil 2.....	69
Şekil 3.....	70
Şekil 4.....	71

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.e.: Aynı eser

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

ev.: Çeviren

d.: Doğum tarihi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed.: Editör

h.: Hicri yıl

HAP: Hekimoğlu Ali Paşa

Haz.: Hazırlayan

Hız.: Hazreti

İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

m.: Miladi yıl

ö.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

ŞK: Şerh kaydı

thk.: Tahkik

TK: Tashih kaydı

TTK: Türk Tarih Kurumu

ty.: Basım tarihi yok

vd.: Ve diğerleri

YB: Yazma Bağışlar

yy.: Basım yeri yok

GİRİŞ

1.SİYASETNÂME ÇALIŞMALARININ GENEL PROBLEMLERİ

Siyasetnameler tarih çalışmaları açısından önemli metinlerdir. Bu sebeple, siyâsetnâmelerin farklı disiplinler ve ekoller tarafından okunmaya tabi tutulması, şüphesiz ki bize birçok entelektüel açılım sağlayacaktır. Diğer taraftan siyâsetnâmelerin bir metin olarak incelenmesi ve teorik çerçeveye oturtulması birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu açıdan siyâsetnâme çalışmalarıyla ilgili karşılaştığımız sorunları iki başlık altında inceleyebiliriz.

1.1. Metne Yönelik Problemler

İslam tarihi boyunca devr-i saadet penahi'den itibaren birçok siyâsetnâme kaleme alınmıştır. Bunlar hakkında da çok uzun bir süredir olmasa da bibliyografik çalışmalar yapılmaktadır. Fakat, siyâsetnâme literatürü tamamıyla ortaya çıkarılabilmiş değildir. Bu türdeki eserlerin Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olması literatürün zenginliğini göstermekle birlikte, eserlerin benzer veya aynı ismi taşıması bu konuda çalışma yapacak araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Örneğin Nasîhatü'l Mülûk, Nasihatü'l Vüzerâ veya Düstûru'l Vüzerâ isimli birçok siyâsetnâmeye rastlanmaktadır. Ayrıca, aynı eserin farklı isimler altında kayıtlı olması da bir başka sorundur. Siyâsetnâme adını taşıyıp muhteva olarak siyâsetnâme özelliği taşımayan eserler olduğu gibi, siyâsetnâme adını taşımayıp siyâsetnâme özelliği taşıyan eserlerin varlığı da bu zengin literatürün keşfedilmesinde ortaya çıkan zorluklar arasındadır.¹

1.2. Metodolojiye Yönelik Problemler

Yüzyıllardır yazılagelen siyâsetnâmelerin bizim için ne anlam ifade ettiğinin anlaşılması, bu birikimle kurulacak sağlıklı bir irtibat ile mümkün olacaktır. İslam

¹Ahmet Uğur, **Osmanlı Siyâsetnâmeleri**, İstanbul, Kültür ve Sanat Yayınları, 1988, s.25-26.

siyasi düşüncesi içerisinde önemli bir yere haiz olan siyâsetnâmelerin teorik açıdan doğru zemin üzerinde değerlendirilmesi birçok disiplini de bilmeyi gerektirmektedir. Şu ana kadar yapılan çalışmalarda “tarihi yanılsama” ve “disipliner yanılsama” olarak zikredeceğimiz iki metodoloji sorununa değineceğiz.²

Batının kendi içinde yaşamış olduğu tarihi serüvenin İslam toplumları içinde benzer olduğundan yola çıkarak İslam siyaset düşüncesine dair yapılan çalışmaları veya bu alana dair getirilen eleştirileri tarihi yanılsama olarak ele alabiliriz. Tarihi yanılsama, Batı’da özellikle Rönasans’la birlikte bilim, kilise ve devlet arasında ortaya çıkan çatışma ve ayrışmanın İslam toplumlarında da benzer bir şekilde varolduğu tasavvurdur. Böyle bir tasavvurun temelinde Avrupa merkezli bir tecrübenin merkeze alınarak İslam siyaset düşüncesine yaklaşılmaya yatmaktadır. Bu türden bir yanılsamaya örnek olarak Patricia Crone tarafından yazılan “Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce” isimli eser verilebilir.³

Tarihi yanılsamaların temelini İslam ve Hristiyanlık dinlerinin benzer dinler olduğunun kabul edilmesinin yanısıra bu dinlerin geçirmiş olduğu serüvenin de aynı görülmesi oluşturur. Oysa Batı’da yaşanan kilise-bilim veya kilise-devlet çatışmasına İslam dünyasında cami-bilim veya medrese-iktidar çatışması şeklinde rastlanmamıştır. Devletin en fazla sarsıldığı zamanlarda bile Osmanlı ıslahatnâmelerinde siyasi yapıya değil, siyasetin aktörlerine yönelik eleştiriler göze çarpar.

Bir diğer sorun olan disipliner yanılsama ise Batı medeniyetinin bir ürünü olan sosyal bilim düşüncesi ve bu düşüncede ortaya çıkan disiplinler arası bölünme ve ayrışmaların getirdiği metodla, böyle bir farklılaşmanın bulunmadığı bir zihin dünyasının eserlerini okumaktır. Öncelikle tabiat bilimlerinde yaşanan gelişmelerin toplumsal alana da uygulanabileceği görüşünden hareketle sosyal bilimlerin

²Bu sorun ve isimlendirme Hızır Murat Köse tarafından özellikle İslam Siyaset Düşüncesi çalışmalarında karşılaşılan sorunlar bağlamında ortaya konmuştur. Bkz. Hızır Murat Köse, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, **DİVAN**, 2009/2, C.XIV, Sayı:27, s.1-19.

³Köse, a.g.e., s.6. Bahsedilen eser için bkz. Patricia Crone, **Medieval Islamic Thought**, Edinburgh University Press. Edinburgh 2004, s.236.

ayrışması gerçekleşti, aynı zamanda sosyal bilimlerin ayrışmasıyla da bir taraftan disiplinlerin alanları sınırlandı, diğer taraftan da bilimlerin dinle ilişkisi kesilerek daha seküler bir nitelik kazandı. Oysa İslam düşüncesinde siyaset Allah, insan ve tabiat arasında kurulan sağlam bir ontolojik düşünceye dayanmaktadır. Buna göre Allah gerçek hakimiyet sahibidir. Fakat yönetim anlamında hakimiyetin kullanımı insanlara bırakılmıştır. Bu yönüyle siyaset tek başına amaç değil, hukuk ve ahlâkla birlikte hem bu dünyada hem de ahirette insanın mutluluğunu temin edecek olan dinin korunması ve yaşatılmasındaki en mühim vasıta⁴.

İslam siyaset düşüncesi farklı dönemlerde farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Fıkıh ilminde “es-Siyâsetü’ş Şer’iyye” veya “el-Ahkâmü’s Sultâniyye”ler, şeriatın toplumda sağlıklı bir şekilde yer bulması, kelam ilmi imamet meselesi çerçevesinde, felsefe disiplini ise devlet, siyaset ve erdem ilişkisi bağlamında siyaseti konu edinmişlerdir. Bu sebeple İslam siyaset düşüncesi çalışmalarında hem kendi iç bütünlüğünü dikkate almak hem de diğer literatürlerin sağlamış olduğu zenginliği hesaba katmak zorundayız.⁵ İslam siyaset düşüncesine bu şekilde yaklaşmadığı takdirde sosyal bilim metodolojisinin ayrıştırıcı yaklaşımı, disiplinler bir yanılama neden olmakta ve siyâsetnâmelerin doğru bir zemin üzerinde değerlendirilmesini engellemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASETNÂMENİN TANIMI

İnsan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı anlamına gelen Arapça “siyaset” kelimesi ile mektup anlamına gelen Farsça “nâme” kelimesinin birleşmesiyle oluşan siyâsetnâme “devlet erkanını siyaset sanatı hakkında bilgilendirmek, devlet yöneticilerinde bulunması gereken özellikleri belirtmek, devlet

⁴Köse, a.g.e, s.13-14. Disipliner yanılama örnek olarak Erwin I.J. Rosenthal’in eseri verilebilir. Bahsi geçen eser için bkz. Erwin I.J. Rosenthal, **Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi**, çev.Ali Caksu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

⁵ Köse, a.g.e., s.14-15.

yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyeler vermek maksadıyla kaleme alınan eser veya bu eserlerin oluşturduğu tür” anlamında kullanılmaktadır.⁶

Siyâsetnâmelerin temel konusunu devlet yönetimi ve ideal yönetim biçiminin ne olması gerektiği gibi konular ve sorular oluşturur. Devletin idaresinden sorumlu olan kişi de hükümdar olduğundan, siyâsetnâmeler hükümdarlar ve hükümdarın vezir ve emirleri için yazılmış olan eserlerdir.⁷

Siyâsetnâmeler, karakter olarak ahlâkî eserler arasında sayılmaktadır. Ahlâkın dayandığı temel ise dindir. Bu sebeple özellikle İslam geleneği içinde kaleme alınan siyâsetnâmeler dinî esaslara dayanırlar. Bu tür eserlerin çoğunda adalet, şecaat, cömertlik gibi konular ayrı bir bahis olarak yer almaktadır ve müellif gerek hükümdara gerekse de vezirlere bu hususlarda öğütler verir. Bu tür eserlerin hareket noktasının genel ahlâk olduğu ve yalnız hükümdarlara değil, birçok muhataba hitap ettiği için ahlâkî eserler arasında sayılması tabii olarak görülmelidir.⁸ Köklü bir geleneğe sahip olan İslam düşünce tarihinde ahlâktan mutlak anlamda tecrit edilmiş ve farklı bir disiplin olarak sekülerize edilmiş bir siyasi düşünce birikiminden bahsetmek mümkün görünmemektedir.⁹

2. SİYASETNÂMELERİN KONUSU

İslam siyaset düşüncesinin temel kaynaklarından birini oluşturan siyâsetnâmeler zengin bir muhtevaya sahiptir. Bunda zaman içerisinde beslenilegelen Hint-İran ile Yunan mirasının, vahiy temelinde neşet eden İslam düşüncesiyle yeniden yorumlanması yatmaktadır.

⁶ Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyâsetnâme”, **DİA**, C. XXXVII, 2003, s.304.

⁷ Orhan M.Çolak, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyâsetnâmeler Bibliyografyası”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.I, Sayı: 2, 2003, s.339.

⁸ Çoşkun Yılmaz, “Siyâsetnâmelere Göre Siyasetin Yozlaşması ve Temiz Siyaset İlkeleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II, Sayı:14, Mart-Nisan 1997, s.1367.

⁹ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, **DİA**, C.IX, 1994, s.239.

Devlet yönetimiyle ilgili pratik tavsiye ve bilgiler veren siyâsetnâmeler, memurlarının seçiminden denetlenmesine, halkının istek ve şikayetleriyle ilgilenmesinden, memurlarının yetkileri kötüye kullanmasının önüne geçilmesine, arkadaş seçiminden, ülkesi için farklı toplumlardan nasıl asker toplanacağına ve onların sadakatini nasıl kazanacağına kadar bir çok mevzuda hükümdarlara ve vezirlere tavsiyelerde bulunur.¹⁰

İdeal bir yönetici imgesinin çizildiği siyâsetnâmelerde tasavvur edilen bu imgeye hükümdarın neden ulaşması gerektiği ifade edilir. Eserin muhatabı sadece hükümdarmış gibi görünse de aslında tüm yöneticileri muhatap almaktadır. Bu yönüyle siyâsetnâmeler “olan” dan ziyade “olması gereken”e işaret ederler. Fakat, siyâsetnâmelerin günün koşullarından tecrit edilmiş metinler olarak yorumlanmaması gerekir. Zira ideal arayışı “olan”dan izler taşır.¹¹

3. SİYASETNÂME ÖZELLİĞİ TAŞIYAN TÜRLER

İslam siyaset düşüncesinin en önemli temel kaynağını teşkil eden siyâsetnâmelerin ana hatlarının belirlenmesi ve bir bütün olarak kavranılması, pek çok edebi türe ait literatürün de bilinmesini gerektirmektedir. Kökleri Hz.Peygamber dönemine kadar uzanan siyâsetnâmeler süreç içerisinde “Nasihatnâme”, “İslahatnâme”, “Sefâretnâme”, “Adaletnâme”, “Kanunnâme” ve “Siyaset-i Şer’iyye” türlerinde muhteva olarak yer bulmuştur. Bu saydığımız türlerde yazılmış olan eserler elbette başlı başına siyâsetnâme eserleri değildirler, fakat dönemin koşulları içerisinde siyâsetnâme özelliği taşıyan muhtevalara sahip olmuşlardır.

¹⁰ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, çev.Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları 2009, s.183-184.

¹¹ H.Bahadır Türk, **Çoban ve Kral, Siyâsetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İstanbul, İletişim Yayınları 2012, s.24.

3.1. Nasihatnâmeler

“Pendnâme” olarak da isimlendirilen nasihatnâmeler ahlâklı ve faziletli bir fert ve toplum meydana getirmek, devlette dirlik ve nizamı sağlamak amacıyla yazılan eserlerin genel adıdır. Nasihatnâmeler genel olarak ahlâki-didaktik niteliğe sahip eserlerdir.¹²

İslam toplumları ahlâkın teorik yönünden ziyade, onun günlük hayatta uygulanmasına da önem vermişler ve bu çerçevede yapılması uygun olan ve olmayan davranışları konu edinen nasihat içerikli kitapların telifine yönelik gayret sarf etmişlerdir. Bu tür eserlerin yazımında kaynak olarak, yazarların kendi gözlemlerinin yanı sıra dönemin ilmi çalışmalarından, kültürel birikimlerinden, öğüt verilirken ayet ve hadislerden, atasözleri ve vecizelerden ve çeşitli menkıbe anlatımlarından yararlanılmıştır. Böylece muhatabın kıssadan hisse alması beklenmiş ve öğütlenmiştir.¹³

Tarihi süreç içerisinde nasihatnâmeler yazıldıkları döneme göre muhteva farklılıklarına sahiptirler. Böyle bir değişimin gerçekleşmesinde yeni fethedilen coğrafyalarda karşılaşılan farklı toplum ve kültür yapıları, çağın getirdiği sorunlar, tasavvuf anlayışındaki farklılaşmalar, toplumun değer yargıları gibi nedenlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Tavsiye ve öğüt muhtevasına sahip Farsça olarak yazılan ahlâk kitaplarının en eski türü *Pendnâmeler*’dir.¹⁴ Bilinen en eski nasihatnâme türlerinden biri Pehlevi’de *Pançatantra* adıyla bilinen ve İbnü’l Mukaffa tarafından Arapça’ya tercüme edilen *Kelile ve Dimne*’dir.¹⁵

¹² İskender Pala, “Nasihatnâme”, *DİA*, C. XXXII, 2003, s.409.

¹³ Pala, a.e., s.409.

¹⁴ Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüşa*, Sayı:XVI, Yıl: V, 2005, s.51-52.

¹⁵ Bkz. Beydeba, *Kelile ve Dimne*, çev.Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul, İz Yayıncılık., 2009.

Yusuf Hâs Hâcib'in yazdığı *Kutadgu Bilig* ve Nizamü'l-mülk'e ait olan *Siyâsetnâme* nasihatnâme türünün en olgun örneklerinden kabul edilirler.¹⁶ *Kutadgu Bilig* gibi manzum olmayan ve diyalog da içermeyen fakat siyaset ahlâkını konu edinen *Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*¹⁷ nasihatnâme türünün en güçlü örnekleri arasında zikredilebilir.¹⁸

İslam kültür coğrafyasında nasihatnâme türünün en güzel örneği ise Feridüddin Attâr tarafından yazılan *Pendnâme* kabul edilir.¹⁹

Anadolu'da ise ilk nasihatnâme örneklerine XIII.yüzyılda rastlanır. Yunus Emre'nin *Risaletü'n-nushiyyesi* ve Ahmed Fakîh tarafından yazılan *Çarhnâme* isimli eserler bunlara örnek olarak verilebilir.²⁰

Osmanlı dönemi nasihat literatürü XVI. yüzyılın sonunda klasik İslam siyasi kültüründen bağımsız olarak neşet etmiş bir alan değildir. Özellikle İslam düşünce geleneği içerisinde kendinden önce yazılagelen eserlerden beslenmiş ve onlara kendi formlarını kazandırmıştır.²¹ Osmanlı Türkçesinde nasihat literatürünün gelişmesine katkı sağlayan Farsça olarak yazılmış üç büyük esere işaret edilmektedir: Keykâvus bin İskender tarafından yazılan *Kabusnâme*²², Nizamü'l-mülk'ün *Siyâsetnâme*'si ve Gazali'nin yazdığı *Nasihatü'l-Mülûk*²³. XV.yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu üç eserin Osmanlıcılara ulaşılabilirdi.²⁴

¹⁶ Bkz. Yusuf Hâs Hâcib, **Kutadgu Bilig**, çev.Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008, Nizamü'l-mülk, **Siyâsetnâme**, çev.Mehmet Taha Ayar, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁷ Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, **Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema**, Haz.Kemal Yavuz, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:38, 1991, s.V.

¹⁸ Siyaset ahlâkını konu edinen yeni bir çalışma için bkz. Özgür Kavak, **Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2012.

¹⁹ Bkz. Feridüddin Attar, **Pendnâme**, çev.Mehmet Ali Özkan, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012

²⁰ Pala, a.g.e., s.409.

²¹ Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", **DİVAN**, 1999/2, Yıl:4, Sayı:7, s.139.

²² Bkz. Keykavus bin İskender, **Kâbusnâme**, çev.Mercimek Ahmed, Haz.Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007.

²³ Bkz. Gazali, **Devlet Başkanlarına: et-Tibrü'l-mesbuk fi Nasîhati'l- Mülûk**, çev.Osman Arpaçukuru, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2004.

²⁴ Douglas A. Howard, **Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, ed.Virgina H.Aksan, Daniel Goffman, çev.Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.187.

Adab-ı muaşeret kitabı niteliğinde olan nasihatnâmelerle (Ali Mustafa Efendi'nin *Mevaidü'n- nefâis fi kavaidi'l-mecâlis*'i gibi) devletteki çözümleri ve sorunları ele alan siyâsetnâmeler (Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı *Asafnâme* gibi) nazari konular üzerinde yoğunlaşırken menâkıbnâmeler tarikat erbabının ve büyüklerinin hayatı ile tasavvufi terbiyeye önem vermektedirler (Ahmed Eflâki tarafından yazılan *Menakıbü'l- ârifin* gibi). Telhis ve layihalar ise siyasi ve askeri tehlikeleri önlemeye dair nasihatleri muhteva etmektedir (Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhisü'l-beyân-ı* gibi).²⁵

Osmanlı döneminde nasihatnâmenin diğer edebi türler içerisinde kendine yer bulması ve kabul edilmesi, Osmanlı sarayının İslam dünyasının adalet dairesine benzetilmesi ve eski İran geleneğinden hikayelerle beslenen anlatıları, onun dünya edebiyat tarihindeki yerini almasını sağlamıştır.²⁶

3.2. Islahatnâmeler

Osmanlı devletinde XVI.yüzyılın ikinci yarısından sonra cephelerde yaşanan kayıplar, yönetimde ortaya çıkan aksaklıklar ve sosyal yapının sarsılmaya başlaması neticesinde yaşanan olumsuzlukların tesiriyle siyâsetnâme geleneği içerisinde yeni bir tarz olarak ıslahatnâmeler neşet etmiştir.

Klasik siyâsetnâme geleneği içerisinde teorik ve pendnâme tarzı bir yaklaşım sergilenirken, ıslahatnâmelerde daha çok pragmatik bir yaklaşım tarzı dikkati çekmektedir.²⁷

Bu alanda verilen eserlerde siyâsetnâme türünün belirli hususlarına bağlı kalınmasına karşın, problemlere yaklaşım tarzı ve çözüm önerileriyle geleneksel

²⁵ Pala ,a.g.e., s.409.

²⁶ Howard, a.g.e., s.188.

²⁷ Çoşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler ", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.I, Sayı:2, 2003, s.301.

siyâsetnâme yazınından farklılaşma göze çarpar.²⁸ Yazım tarzında geçmiş dönemlere ait örneklerle sınırlı kalınmamış, bunun yanısıra halihazırdaki Osmanlı müesseselerinin durumu analiz edilmiş, yönetim sorunları saptanmaya çalışılmış ve sistem içerisinde reform önerileri tavsiye edilmiştir.²⁹

Islahatnâmelerde siyasi, sosyal, idari, ekonomik ve ahlâki bozulmalar tenkid edilmekle birlikte, yöneticilerin ahlâki tutumları ve liyakatleri ile bu alanlardaki yozlaşmalar arasında gerçekçi bir ilişkinin varlığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda eleştiriler direkt olarak sisteme yönelik değil, sistemi yönetenlere karşıdır. Müellifler yönelttikleri tenkidelerini kavramsallaştırmada “*nizâm-ı alem, erkân-ı erbaa, kanun-ı kadim, daire-i adliye ve din ü devlet*” terimlerini kullanmışlardır. Bu kavramsallaştırma tarihi, sosyal, iktisadi, dini ve psikolojik temellere dayanmaktadır.³⁰

Islahatnâme türünün ilk ve en güzel timsali olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşayan Sadrazam Lütü Paşa’nın *Âsafnâme* isimli eseri gösterilir. Bu eseri ile Lütü Paşa ıslahatnâme türünün başlatıcısı olarak kabul edilir.³¹

Gelibolulu Mustafa Ali tarafından kaleme alınan *Nushatü’s- Selâtîn*, Bosnalı bilgin Hasan Kâfi el-Akhisârî’nin *Usulü’l-hikem fî Nizâmi’l-âlem*, Koçi Bey’in *Koçibey Risalesi*, Matbaacı İbrahim Müteferrika’nın *Usulü’l-hikem fî Nizâmi’l-ümem*, Veysi’nin *Hâb-nâme*’si, Katip Çelebi’nin *Düstûru’l-amel li-islâhi’l-halel*’i, Ayn-ı Ali’nin yazdığı *Risale-i vazife- haran ve Meratib-i Bendegân-ı Âl-i Osman* ıslahatnâme türünün en belirgin örnekleridir.³² Bunun yanısıra müellifi tesbit edilemeyen birçok ıslahatnâme eseri de mevcuttur.

²⁸ Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası**, Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.27.

²⁹ Yılmaz, a.g.e., s.301.

³⁰ Yılmaz, a.g.e., s.324.

³¹ Bkz. *Âsafnâme*, Lütü Paşa, haz.Ahmet Uğur, Ankara, 1982.

³² Yılmaz, a.g.e., s.302-316 ; Osman Köksal, “XVII.Yüzyılda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyacının Algılanışı ve Islahat Temayülleri”, **Osmanlı**, ed.Kemal Çiçek, Ankara, 1999, C.VII, s.162-164.

Sürekli geçmişe dönmeyi tavsiye eden, teorik ve felsefi derinlikten yoksun olmakla eleştirilen ıslahatnâmeler iddia edilenin aksine siyâsetnâme geleneğinden doğmuş sağlam bir felsefi zemine dayanan uygulanabilir yönleri daha çok öne çıkan eserlerdir. Bu yönüyle Osmanlılar devam ede gelen siyâsetnâme geleneğine yeni bir form kazandırmışlardır. Bu eserler aynı zamanda kullandıkları kavramlar ile Osmanlı resmi ideolojisinin kaynakları olarak da düşünülebilir. Osmanlı'dan bugüne yaklaşık dört yüz yılı bulan değişim sürecinde, ıslahatnâmeler farklı bakış açılarının, yeni arayışların, yerel düşüncenin tarihten beslenerek sosyolojik bir tasavvurla yorumlanmasının en güzel örnekleridir.³³

3.3. Kanunnâmeler ve Defterler

Yasaknâme anlamında da kullanılan kanunnâme terim olarak Osmanlı Devleti döneminde padişaha ait hükümleri ifade etmektedir. İlerleyen yüzyıllarda bu terimin anlamı padişah hükümlerinin yanısıra paşaların veya vezirlerin uygulamaya koyduğu düzenlemeleri ve reform tasarılarını da muhteva edecek şekilde genişlemiştir. Fıkıh eserleriyle konularının düzenlenmesi noktasında benzerlik gösteren kanunnâmeler, çıkarılış şekillerine göre, padişah hükümleri şeklindeki kanunnâmeler, sancak kanunnâmeleri, belirli gruplarla ilgili kanunnâmeler, devlet teşkilatlarıyla ilgili kanunnâmeler ve genel kanunnâmeler olmak üzere beş kategoride sınıflandırılabilir.³⁴

Osmanlı siyasi düşüncesi, bir yandan İslam geleneklerinden tevarüs ettiği gelenek içinde gelişirken diğer taraftan da İç Asya bozkırlarının güçlü siyasal geleneklerine kendi formunu kazandırarak yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda ilk akla gelen “yasa” kavramı olacaktır. Şer’i hukukun yanında onunla çelişmeden yasa konulabilmesi konusunda Osmanlılar oldukça sistematik davranmışlardır. Bu bağlamda İslam tarihinde Fatih Sultan Mehmed’in kanunnâmesi kendinden sonraki

³³ Yılmaz, a.g.e., s.327.

³⁴ Halil İnalcık, “Kanunnâme”, *DiA*, C.XXIV, 2001, s.333-335.

nesilleri de bağlayıcı tarzda tedvin edilmesi ve resmi olarak yürürlüğe konulması açısından bir ilktir.³⁵

Kanunnâmeler ve defterler Osmanlı siyasi sisteminin temelini teşkil etmektedir. Tarıma dayalı ekonominin ve askeri sistemin belirlendiği kanunnâmeler ve bunların kayıt altına alındığı defterler Osmanlı siyasi düşüncesinin tarif edilmesi ve ortaya çıkarılabilmesi açısından temel kaynaklardan birisidir.³⁶

Ayn-ı Ali tarafından yazılan *Kavânîn-i Âl-i Osman* kanunnâme türünün güzel bir örneğidir. Düzen ve düzensizlik arasındaki kutuplaşmanın çerçevesini verdiği eserinde, Osmanlı'da işlevi bozulmuş sistemi düzeltmenin tek yolu sefer denetimlerinin ve tımar sisteminin kaydının düzgün bir şekilde yapılması ve tahrir ve nizamnâmelere bağlı kalınmasıdır.³⁷

Hezarfen Hüseyin Efendi, Tevkii Abdurrahman Paşa, Eyyûbi Efendi ve Avni Ömer Efendi tarafından da çeşitli kanunnâmeler hazırlanmıştır. İdrisi Bitlisi tarafından kaleme alınan *Kanûn-i Şehinşâhi*, saltanat, hilafet, padişahın sahip olması gereken nitelikler gibi konuları işlediği için kanunnâme'den ziyade siyâsetnâme türü özelliği gösterir.³⁸

Siyasi olarak çözüm önerisi ve tavsiye niteliği taşıması açısından, kanunnâmeler de siyâsetnâme muhtevasına sahip türler arasındadır.

3.4. Adaletnâmeler

Devlet erkanının reâya'ya karşı otoritelerini kötüye kullanmalarını yasaklayan genel mahiyetteki padişah fermanlarına adaletnâme denilmektedir. Genel nitelikteki emirlerden oluşmaları onları kanunnâmelerle benzer kılsa da, mezkur emirlerin

³⁵ Kafadar, a.g.e., s.26; İnalcık, a.g.e., s.334.

³⁶ Howard, a.g.e., s.217.

³⁷ Howard, a.g.e., s.216.

³⁸ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Kanunnâmeleri", **Osmanlı**, İstanbul, 1996, C.II, s.21.

idareciler hakkında olması ve direk kamu hukukunu ilgilendirmesi sebebiyle farklıdır.³⁹

Adaletnâmeler Osmanlı devletinin çözümler yaşadığı sarsıntılı zamanlarında, yönetim erbabının halka karşı kanunları usul dışı uygulamalarını engellemek ve halkı bir nevi yöneticilere karşı korumak maksadıyla çıkarılmış fermanlar olarak Osmanlı hukukunda yer almışlardır. Bu nedenle adaletnâmeler Osmanlı hukuk anlayışını temsil etmeleri bakımından önemlidir. Zira adaletnâmelerin artış gösterdiği yıllar şer'i ve örfi hukuk kurallarının çiğnendiği, suistimallerin fazlaştığı kaotik ortamın baskın olduğu yıllardır. Bu süreçte adaletnâmeler gerilimi azaltan ve kısmi de olsa zulmü engelleyici araçlar olarak görülmektedir.⁴⁰

XVIII.yüzyıl başlarında Sarı Mehmet Paşa tarafından kaleme alınan Nesâyihu'l-vüzerâ ve'l-ümerâ (Vezirler ve Valiler için nasihat kitabı) isimli eser reâyâ-asker dengesinin titizlikle korunmasını öngören düşünceyi yansıtır:⁴¹

“Reâyânın askeri sınıfa girmelerine dikkatle mani olmak lazımdır. Zira, reâyânın askeri sınıfa girmesinde lüzum hasıl olursa, reâyâ azalır ve hazine tahsilatının azalmasına sebep olan yol döşenir. Bu usullerle Devlet-i Âli'nin bünyesi çürür. Hazine reâyâ'nın mebzuliyetiyle vardır. Devlet onlarla vardır ve gelirler onlardan toplanır.”⁴²

Bu cümleler reâyâ'ya karşı tutumun adalet dairesinin temsil ve devamında önemine işaret eder.

Adaletnâmelerin incelenmesi Osmanlı devlet sisteminin en fazla hangi hususlarda dengesinin bozulduğu ve buna karşın nasıl tedbirler alınmaya çalışıldığı

³⁹ Halil İnalçık, “Adaletnâme”, *DİA*, C.I, 1988, s.346.

⁴⁰ İnalçık, a.g.e., s.347; İsmail Kara, “Adaletnâmeler”, *Osmanlı*, İstanbul, 1996, C.IV, s.213.

⁴¹ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev.İsmet Özel, İstanbul, Şule Yayınları, 2002, s.133.

⁴² Itzkowitz, a.e., s.133.

ile ilgili birinci elden kaynak sağlayacaktır. Osmanlı siyasi düşüncesine dair ip uçlarını yakalama imkanı veren adaletnâmeler, düzensizlik ve bozulmalara karşı uygulanması istenilen tedbir ve kanunlarla siyâsetnâme niteliği de taşırlar.

3.5. Sefâretnâmeler

Devlet tarafından yabancı ülkelere gönderilen elçilerin seyahatleri esnasında tanık oldukları olaylar ve gözlemlerinin yanısıra gerçekleştirdikleri siyasi görüşmelerle ilgili kaleme alınan eserler sefâretnâme olarak tanımlanmaktadır.⁴³

Osmanlı elçileri kendi gözlem ve nakilleriyle Osmanlı dışı bir dünyanın varlığına dikkati çekmek isterler.⁴⁴ Yazılan sefâretnâmelerde Osmanlı coğrafyasında özellikle de İstanbul'da bulunmayan düzenlemelerle ilgili tersten bir dil kullanılarak “keşke bizde de olsa” anlatımı üzerinden yapılması gereken reformlara dair mesaj verilmeye çalışılmıştır. Elçiler gittikleri ülkelerin iyi ve olumlu yanlarını öne çıkartmak suretiyle tavsiyede bulunmaktadırlar.⁴⁵ Siyasi görüşmelerin kayıt altına alınması sebebiyle önemli bir tarihi kaynak olan sefâretnâmeler, bu yönleriyle de siyâsetnâme niteliği taşımaktadır.

Ahmet Azmi Efendi tarafından yazılan *Prusya Sefâretnâmesi* (1790-1792) bu türe güzel bir örnektir. Sefâretnâmesinde Osmanlı ve Prusya'yı mukayese eden Ahmet Azmi Efendi, Prusyanın iyi ve üstün yanlarına değinerek Osmanlı'da ne gibi reformlara ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.⁴⁶

⁴³ Nebi Bozkurt, “Sefâretnâme”, **DİA**, C.XXXVI, 2009, s.288.

⁴⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı'da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları 2003, C.I, s.40.

⁴⁵ Kemal Beydilli, “Sefâretnâme”, **DİA**, C.XXXVI, 2009, s.293.

⁴⁶ Cahit Yalçın Bilim, “XVIII.-XIX.Yüzyıllarda Osmanlı Sefâretnâmeleri”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, C.VII, s.207.

Ebubekir Ratib Efendi'nin *Nemçe Sefâretnâmesi* (1791-1792), Amedi Sait Galip Efendi'nin *Fransa Sefâretnâmesi* (1802), Seyit Mehmet Refi Efendi'nin *İran Sefâretnâmesi* (1807) Osmanlıda kaleme alınan sefâretnâmelerden birkaçıdır.⁴⁷

3.6. Siyâset-i Şer'iyye

İslam dininde teorik açıdan 'dinin konusu' olamayan hiçbir mevzu yoktur. Tarih boyunca İslam uleması devlet yönetiminden gündelik hayatın tüm unsurlarına kadar her konunun dini açıdan karşılığını anlamaya gayret etmişlerdir. Bu gayretlerin neticesi *fıkıh* ilminin doğmasına ve düşünme, anlama, tasnif edip hüküm çıkarma metodu olarak da *fıkıh usulü*'nün gelişmesine imkan sağlamıştır.⁴⁸ Bu açıdan fıkıh İslam medeniyetinin toplum tasavvuru, ahlâki ve hukuki düzenidir, diyebiliriz.⁴⁹ Fıkıh ilminin bu kuşatıcılığı onun siyasetle de ilişkisini gerekli kılmıştır.⁵⁰

“Bir topluluğun başına geçmek, onların işlerini yararlarına olacak biçimde yürütmek” anlamına gelen *siyaset* ile “dine, şeriata, hukuka uygun” manasındaki *şer'iyye* kelimelerinden müteşekkil olan siyaset-i şer'iyye siyasi otoritenin insanların faydasına olacak ve dinin temel ilkeleriyle çelişmeyecek şekilde düzenleme ve uygulama yapma yetkisi anlamına gelir.⁵¹

Siyaset-i şer'iyyenin amacı adaletin yerini bulması, haksızlığı yapanın karşılıksız bırakılmaması, hakkın hak sahibine teslimi, kimsenin adaletsizliğe uğratılmaması ve kamu yararının oluşturulması olarak özetlenebilir.⁵²

⁴⁷Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri**, haz.Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, TTK Basımevi, 1968.

⁴⁸ Abdullah Sabit Tuna, “Osmanlı Siyâsetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi'nin Yeri ve Eserinin Tahlili”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.1-2.

⁴⁹Recep Şentürk, **Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.141.

⁵⁰Fıkıh konusunda daha geniş bilgi için bkz. Recep Şentürk, **İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s.69-125.

⁵¹ H.Yunus Apaydın, “Siyâset-i Şer'iyye”, **DİA**, C.XXXVII, 2009, s.299.

⁵² Apaydın, a.g.e., s.302.

Fıkıh usulünde kullanılan *maslahat*, *istihsan*, *sedd-i zera'i* gibi kavramlar, siyaset-i şer'iyye kavramıyla yakından ilgili olmakla birlikte yer yer birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardır. İslam tarihindeki siyasi idarelerin yapısı ve işleyişi, yetki ve uygulamaları, Osmanlı devletindeki örfi ile şer'i hukuk ilişkisini konu edinen çalışmalar, siyaset-i şer'iyye kavramı çerçevesinde ele alınıp tartışılan meselelere misal teşkil eder.⁵³

Siyaset-i şer'iyye kavramı, İslam hukukunda işlevsel bir yere sahiptir. Bu sebeple de tarihi süreç içerisinde farklı fıkıh ekolleri tarafından farklı tanımlamalar getirilmiştir. Bu kavramı İslam siyaset literatürüne kazandıran ilk kişinin İbn Teymiyye olduğu iddia edilmektedir.⁵⁴ Tam olarak ismi *es-Siyasetü's şer'iyye fi ıslahi'r-ra'i ve'r ra'iyye* olan İbn Teymiyye'nin eseri fıkıh kitapları içinde ayrı bir dal oluşturarak siyâsetnâme türünün en meşhur örneklerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Memluk Sultanı Muhammed b.Kalavun'a (ö.1342) hitaben yazılmış olduğu tahmin edilen eser İslam hukukunun konularını ele almasının yanısıra nasihatnâme mahiyeti de taşımaktadır.⁵⁵

İbn Teymiyye dışında bu kavramın ortaya çıkıp gelişmesinde Hanbeli fakîhi Ebü'l Vefa İbn Akil (ö.1188), Şâfiî fakîhi Mâverdi (ö.1058), Hanbelî fakîhi Ebu Ya'la el-Ferrâ (ö.1066), Mâliki fakîhi Şehâbeddin el-Karâfi (ö.1268), İbn Kayyim el Cevziyye (ö.1350), Trablusi (ö.1516) etkili olan isimlerdir. Osmanlı döneminde ise bu alanda telif edilmiş en meşhur eser Dede Cöngi Efendi tarafından Arapça olarak yazılan "*es-Siyâsetü's- Şer'iyye*" adlı risaledir. Mezkur risale 16.yüzyıldan itibaren defalarca tercüme edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde karşılaşılan eserler çoğunlukla İbn Teymiyye'nin "*es-Siyâsetü's-Şer'iyye*" isimli eserinin Osmanlıca tercümeleridir. Dede Cöngi Efendi zikrettiğimiz risalesinde devlet erkanına devletin şer'i hükümlere göre yönetmenin esaslarını dile getirmekte, zamana ve mekana göre değişiklik gösterebilen hükümlerin ve ta'zir cezaları gibi

⁵³ Tuna, a.g.e., s.3.

⁵⁴ Bu iddia Adnan Koşum tarafından dile getirilmektedir, bkz. Adnan Koşum, İslam Hukukunda Siyaset-i Şer'iyye Kavramı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.XVI, Sayı:3, 2003, s.351.

⁵⁵ İbn Teymiyye, **Siyâset, es-Siyâsetü's Şer'iyye**, çev.Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999, s.5

düzenlemelerin nasıl yapılması gerektiğine dair yukarıda zikrettiğimiz fakihlerin klasik eserlerinden istifade ederek sunmaktadır.⁵⁶

Siyâset-i şer'iyeye hakkında yapılan teorik açıklamalarla birlikte fıkıh tarihindeki uygulamaları incelendiğinde nassların yorumlanmasını sağlayan metodolojik bir ilke olmasının ötesinde onun kanunlardaki açıkları kapatan ve kötüye kullanılmasının önüne geçen rasyonel bir ilke olarak görülmesi daha isabetli olacaktır. Siyâset-i şer'iyeye toplumun dünyevi ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda aklın merkeze alındığı üst ilkenin din tarafından belirlendiği geniş bir manevra imkanı sunmaktadır. Bu alanın açılması müslüman alimlere farklı kültür, örf ve adetlerden devlet yönetimi, adaletin tesisi, asayiş ve refahın sağlanması gibi konularda faydalanma ve bu farklı tecrübeleri dönüştürüp içselleştirme imkanı sağlamıştır. Böyle bir imkanın varlığı İslam toplumlarına temel ilke ve istikametten sapmadan özellikle yukarıda zikrettiğimiz hususlarda farklılıklara açık ve dinamik bir sosyal yapı inşa etme yolunu açmıştır.İslamın ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar bu anlayış her daim var olmuştur.⁵⁷

Osmanlı siyasi düşüncesinin ortaya çıkarılması ve bu tarihsel serüvenin temel kaynaklarından olan siyâsetnâmelerin anlaşılması salt bu alanda kaleme alınan ve “siyâsetnâme” olarak adlandırılan eserlerin gün yüzüne çıkarılması ile mümkün olamayacağı kanaatindeyiz. Bütünlüklü bir yaklaşım Osmanlı siyasi düşüncesi içerisinde siyâsetnâmelerin daha sağlam bir teorik çerçeveye oturmasına imkan sağlayacaktır. Bu noktada yüzyıllardır İslam düşüncesinin ve toplumlarının hayatında etkin bir role sahip Fıkıh ve Kelam ilimleri, Edebiyat, Felsefe, Tarih disiplinleri Osmanlı siyâsetnâmelerinin ve siyasi düşüncesinin anlaşılması açısından mühim bir yere sahiptir.

⁵⁶Tuna, a.g.e., s.7.

⁵⁷ Apaydın, a.g.e., s.303.

4. TARİHİ KAYNAK OLARAK SİYASETNÂMELER

Yüzyıllardır yazılagelen her türlü eserin yazıldığı zamandan ayrı düşünölemeyeceğı aşıkârdır. Ortaya konulan eserler yazıldığı dönemin dilinden düşünöesine, üslup anlayışından siyasi ve toplumsal yaşamına kadar birçok unsuru bünyesinde barındırırlar. Bu yönüyle siyâsetnâmeler, tarih çalışmaları için muazzam bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birçok disiplinde olduğı gibi tarih disiplinde de yeni teoriler ortaya konulmuş ve farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Özellikle tarih yazımı konusunda yaşanan bu gelişmelerde devlet merkezli tarih yazımı olarak karşımıza çıkan siyasi tarih yerine farklı tarih yazım metodları ortaya konulmuştur. Tüm bu ekollerin genel seyrine baktığımızda artık makro tarihçilik kadar gündelik yaşamı dikkate alan ve kişisel hikayelere yer veren mikro tarih yazımı da yaygınlık kazanmıştır. Siyasi ve toplumsal gelişmelerin arka planındaki düşünöeyi anlamak açısından sosyal ve entelektüel tarih yazımının da gelişmekte ve yaygınlık kazanmakta olduğunu görmekteyiz. Zira artık tarihçiler için resmi söylem ve ideolojinin merkeze alındığı siyasi tarihin yerini, bilinmeyeniy ortaya çıkarmak açısından mikro tarih, farklı bir derinlik ve perspektif sunması açısından da düşünöe tarihçiliğı veya entelektüel tarihçilik alacaktır.⁵⁸

Şüphesiz ki siyâsetnâmeler bize siyasi tarih açısından net bilgilere ulaşmamızı sağlar. Fakat farklı bir bakış açısıyla değörlendirildiğinde siyâsetnâmeler bize dönemin tarihini farklı açılardan okuma imkanı sağlayacaktır. Bizim de çalışmamızın ana teması olan Osmanlı düşünöesinin keşfedilmesi hususunda siyasetnemeler oldukça merkezi bir yer tutmaktadır. Siyâsetnâmelerin ele aldığı konular kısaca açıklanamayacak kadar geniş ve çeşitli olsa da, muhataplarına ilişkin tavsiyeleri, teorilerini temellendirdikleri tarihi miras ve hatta düşünöelerinin dile getirirlerken kullandıkları üslup ve kavramlar, müelliflerin düşünöe dünyasına dair fikir sahibi

⁵⁸ Farklı tarih yazımı ve ekolleriyile ilgili kaynak bir çalışma için bkz. **XX. Yüzyılda Tarih Yazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Georg G. Iggers, çev.Göl Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

olmamız açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yönüyle siyâsetnâmeler İslam siyasi düşüncesinin anlaşılmasını sağlamakta birinci el kaynak niteliğindedir.

Diğer taraftan siyâsetnâmeler önerdikleri reformlarla sosyal tarihçilik açısından önem arz ederler. Zira önerdikleri reformlar sadece devletin bekası için değil, aynı zamanda toplumun ıslahı içindir. Bu açıdan toplumun hangi yönlerinde bozulmaların meydana geldiğini anlama imkanı verirler.

Siyâsetnâmelerin yazıldıkları dönemde kullandıkları dil ve üslup sadece o dönemin dil yapısına veya kelime hazinesine dair ip uçları sağlamaz, aynı zamanda dönemin estetik anlayışını da yansıtır. Bu açıdan siyâsetnâmeler edebiyat tarihçileri için de vazgeçilmez kaynaklar arasındadır.

Genel itibarıyla kriz dönemlerinin eseri olan siyâsetnâmeler, krizin nasıl aşılaacağı soruna cevap ararlar. Muadili olan Batı siyâsetnâmelerine kıyasla Osmanlı siyasetnameleri devrimci değil, reformcu nitelik taşırlar. Devletin ve sosyal yapının en fazla sarsıldığı dönem de dahi sisteme yönelik bir eleştiri yerine, siyasetin araç ve aktörlerine yönelik eleştiri göze çarpmaktadır. Bu yönüyle siyâsetnâmelerin tarihsel açıdan değerlendirilmesi bize yazıldıkları dönemin dünya algısı ve stratejik zihniyetiyle ilgili ciddi veri sağlar.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ŞİRÂZÎ VE DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ'SI

1.1. Alâî b. Muhibbî eş- Şirâzî'nin Hayatı ve Eserleri

Düstûru'l-Vüzerâ isimli eserin müellifi olan Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, Sultan II.Selim (1566-1574) zamanında yaşamış bir Osmanlı dönemi müellifidir.

Çeşitli kaynaklarda ismi Alâü'd-din Alî bin Muhyi'd-dîn Muhammed olarak zikredilmekte ve Alâî mahlası ile meşhur olduğu belirtilmektedir.⁵⁹ Telif etmiş olduğu “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli eserinde kendi ismini Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerif olarak yazmıştır.⁶⁰

Doğduğu ve yaşadığı yer hakkında elimizde net bilgiler bulunmamakta, fakat ismindeki nisbet harfinden kendisinin Şirazlı olduğunu tahmin etmekteyiz. Eserini hicri 966 (m.1558/59) yılında II.Selim'in lalası olan Mustafa Paşa'ya sunmak için kaleme almıştır. O yıllarda Lala Mustafa Paşa'nın Konya'da şehzade II.Selim ile bulunması müellifin de yakın bir coğrafyada yaşamış olma ihtimalini akla getirmektedir.

Müellifin eserlerini araştırdığımızda onun bir çok ilimde eser telifinde bulunduğu görülmektedir. Bu eserleri sırasıyla Kur'an ilimleri, Hadis, Kelam, Arap Dili ve Siyaset ilmi şeklinde sınıflayarak inceleyebiliriz.

1-Kaynaklarda hanefî müfessiri olarak da zikredilen Şirâzî'nin eserleri arasında “Es'iletü'l-Kur'an ve Ecvibetühe” isimli kitabı sayılmaktadır.⁶¹ Benzer

⁵⁹Katip Çelebi, “Envâru't Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl”, **Keşfü'z-Zunûn**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.I, 2007, s.198.

⁶⁰Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 91/a

⁶¹Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut, Mektebetü'l Müsenna, Ts., C.VII, s.204; Hayreddin Ez-Zirikli, **‘Alam**, Beyrut, Dâru'l İlim Lil Melâyin, 2002, C.V, s.11.

isimde bir kitap hakkındaki bilgiye Katip Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn'unda yer verilmiş olsa da burada zikredilen eserin müellifi Şems'üddîn Ebû Bekr Muhammed ibn Ebî Bekr er-Râzî'dir. Dolayısı ile çeşitli kaynaklarda müellif hakkında verilen bilgiler içerisinde “Es'iletü'l-Kur'an ve Ecvibetühe” isimli eseri zikredilse de Katip Çelebi'nin eserinde müellifin mezkur eseri hakkında bilgi verilmemiştir.

2-Şîrâzî'nin bu alanda kaleme aldığı bir diğer eseri “Tefsir-u Suret-i Leyleti'l-Kadr” isimli risalesidir.⁶² Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.

3-Müellifin bir başka eseri Nâsıru'd-din Ebû Saîd Abdullah bin Ömer el-Beydâvi'nin “Envâru't-Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl” tefsiri üzerine yazdığı hâşiyedir. Bu hâşiyeye “Misbahû't-Ta'dîli fî Keşfi Envâri't-Tenzîl” adını vermiştir. Bakara ve Âl-i İmran sureleri üzerine olan eser Receb ayında hicri 945 yılında tamamlanmıştır.⁶³

4-Beydâvi'nin tefsirinden Fatıha suresi hakkında Arapça bir hâşiye telif eden müellif “Hâşiye alâ Tefsir-i Sureti'l-Fatıha li'l- Beydâvi” ismiyle bu risalesini isimlendirmiştir.⁶⁴

5-Kur'an ilimlerinde “Ta'lika alâ Tefsiri'l-Kâdî” ismiyle Arapça olarak kaleme aldığı risalesi mevcuttur.⁶⁵

6-Şîrâzî'nin bir başka eseri de ism-i Azam hakkında yazmış olduğu risaledir⁶⁶. Bu eser “Risale fi Meani Esmâi'llahi'l-Hüsna” ismiyle Arapça olarak kaleme alınmıştır. Şîrâzî, bu çalışmamızda incelediğimiz “Düstûru'l-Vüzerâ” isimli

⁶²Bkz. Muhyiddin Muhammed Alâî eş- Şîrâzî, **Tefsir-i Siret-i Leyleti'l- Kadr**, 110-121 vr, Reşid Efendi 887.

⁶³Katip Çelebi, a.g.e., C.I, s.194-198.

⁶⁴Bkz. Muhyiddin Muhammed Alâî eş- Şîrâzî, **Hâşiye alâ Tefsir-i Sureti'l-Fâtıha li'l-Beyzavi**, 355-408 vr, Reşid Efendi 1102.

⁶⁵Bkz. Muhyiddin Muhammed Alâî eş- Şîrâzî, **Ta'lika alâ Tefsiri'l-Kazi**, 58 vr., Şehid Ali Paşa 249.

⁶⁶Bkz. Muhyiddin Muhammed Alâî eş- Şîrâzî, **Risale fi Meani Esmâi'llahi'l-Hüsna**, 126-139 vr., Reşid Efendi 887.

risalesinde, ism-i Azam hakkında telif etmiş olduğu eseri hakkında şunları söylemektedir:

*“İsm-i A‘zam oldur ki kaçan onunla du‘â olunursa du‘â müstecâb olur ve ism-i A‘zamda ‘ulemânın ihtilâfı çokdur. Metâlibi ‘âliyeden birisi ism-i A‘zamin tahkikidür ve bizim bu matlab için bir garrâ risâlemiz vardır ki cem‘î esmâullah ve ism-i A‘zamu müştemildür ve envâ-i tahkîk ve tedkîk ki ism-i A‘zam hakkında vâki‘ olmuşdur. Eger kelâm-ı kavm ve eger zâde-i tab‘ fî’l-cümle ol risâlede mu‘ayyen ve mübeyyen olmuşdur. Ondan taleb oluna”.*⁶⁷

7-Kur’an ilimleri üzerine çeşitli eserler telif eden müellif “Mevâhibü’r-Rahman fi İ‘rabi’l-Cüz’i’l-Ahar mine’l-Kur’an” isimli bir risalenin de müellifidir. Eser Arapça olarak yazılmıştır.⁶⁸

8-Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin yanısıra “Es’ile ve Ecvibe-i Tefâsir ve Ahadis Risalesi” ve “Lubbas Siyar li-Ahvali Seyyidi’l-Beşer (Telhis Siyar-i Cema) “ isimli eserlerin müellifi olarak da Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerif görünmektedir. Kütüphanelerimizde yazma olarak kayıtlı görünen bu eserler hakkında Katip Çelebi’nin Keşfü’z-Zunûn’unda bilgi bulunmamaktadır.⁶⁹

9-İncelememize konu olan risalesinde hadislere sıklıkla yer veren Şirâzî, hadis ilmindeki maharetini bu ilim dallarında eserler vererek ortaya koymaktadır. Bu alanda “Mevahibü’l-Fettah fi İstimdadi’l-Eşbah min Kemalâtî’l- Ervah” isimli risaleyi Arapça olarak telif etmiştir.⁷⁰

⁶⁷Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 117/b

⁶⁸Bkz. Alâî eş-Şirazi, **Mevâhibü’r-Rahman fi İ‘rabi’l-Cüz’i’l-Ahar mine’l- Kur’an**, 40-163 vr., Kadızade Mehmed 016.

⁶⁹Bkz. Eş-Şirazi, **Es’ile ve Ecvibe-i Tefasir ve Ahadis Risalesi**, Nurosmaniye 0110; Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerif, **Lubbas Siyar li-Ahvali Seyyidi’l Beşer**, Mevlana 0089.

⁷⁰Bkz. Alâüddin Ali b. Muhyiddin Muhammed, **Mevahibü’l-Fettah fi İstimdadi’l-Eşbah min Kemalâtî’l- Ervah**, 74-80 vr., Esad Efendi 3467.

10-“Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Salatin” isimli risalesi yine hadis ilminde Arap diliyle kaleme almış olduğu bir eseridir.⁷¹

11-Hadis ilminde zikredeceğimiz son eseri ise “Mevakıfu'l-Gayat fi Esrari'r-Riyâzât” ismiyle Arapça kaleme almış olduğu risalesidir.⁷²

12-Düstûru'l-Vüzera isimli risalesinin hatime bölümünde bahsettiği konular ile kelam ilmine olan aşinalığını fark ettiğimiz müellif, bu ilim dalında ise “Risale fi İsbati'l-Bari Tealâ” adıyla bir eser telif etmiştir. Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.⁷³

13-Arap dili konusunda ise “Haşiye alâ Dibâceti'l-Vâfiye” isimiyle telif ettiği bir risalesi vardır.⁷⁴ Müellif bu eserini Arapça yazmıştır.

14-Siyaset ilmi konusunda, İmam Ebû Hamid Muhammed b.Muhammed el-Gazzâlî'nin Farsça kaleme almış olduğu “et-Tebrü'l-Mesbûkü fi Nesâihi'l-Mülûk” eserinin “Netîcetü's-Sülûk fi Tercemeti Nasîhati'l-Mülûk” ismiyle Osmanlı Türkçesine tercümesinin de Alâî bin Muhibbî tarafından yapıldığı kayıtlarda görülmektedir.⁷⁵ Gazâlî bu eseri Selçuklu sultanı Muhammed b.Melikşah için yazmıştır. Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî de mezkur eseri Sultan Süleyman Han'ın oğlu Bâyezîd'in yakınlarından olan Sinân Bey için tercüme etmiştir. Eser bir giriş kısmı, iki makale ve yedi bap şeklinde yazılmıştır. Bu eser kısa ismiyle “et-Tebrü'l-Mesbuk” veya “Nasîhatü'l-Mülûk” isimleriyle bilinmektedir.Tercümesi ise kısaca “Netîcetü's-Sülûk” olarak zikredilmektedir.⁷⁶

⁷¹Bkz. Alâüddin Ali b. Muhyiddin Muhammed Alâî eş-Şirazi, **Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Salatin**, 249 vr., Reisülküttab 995.

⁷²Bkz. Alâüddin Ali b. Muhyiddin Muhammed Alâî eş-Şirazi, **Mevakıfu'l-Gayat fi Esrari'r-Riyâzât**, 153-173 vr, Reşid Efendi 877.

⁷³Bkz. Alâî eş-Şirazi, **Risale fi İsbati'l-Bari Tealâ**, 211-240 vr., Halet Efendi 239.

⁷⁴Bkz. Alâüddin Ali b. Muhyiddin Muhammed Alâî eş-Şirazi, **Haşiye alâ Dibâceti'l-Vâfiye**, 27-43 vr., Reşid Efendi 887.

⁷⁵Bu eser “**Nasîhatü'l-Mülûk Tercümesi**” adıyla Hekimoğlu 788 isim ve no'su ile kayıtlı görülmektedir, fakat nüshada görünen ismi “**Kitab-ı Adâbu'l-Mülûk**”tur; bkz. el-Gazzâlî, **Netîcetü's-Sülûk fi Tercemeti Nasîhati'l-Mülûk**, Hüsrev Paşa 313, Pertevniyal 1011, Nurosmaniye 2256; **Netîcetü's-Sülûk fi Nasîhati'l-Mülûk**, Lala İsmail 245, Pertevniyal 1011, Pertevniyal 423.

⁷⁶Katip Çelebi, a.g.e., C.IV, s.1568 ; C.I, s.308.

15-Hâce-i Cihân mahlası ile meşhur Mahmûd b.eş-Şeyh Muhammed el-Geylânî tarafından Farsça olarak yazılan Menâzirü'l-İnşâ' (Yazı Yazma Sanatı) isimli eser Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî tarafından istinsah edilmiştir.⁷⁷Bu eser bir giriş, iki makale ve bir bitiş kısmı şeklinde düzenlenmiştir. Eserin yazarı dünyanın ünlü kişilerinden biri olarak bilinmektedir. İyilik konusundaki şanı Hindistan'dan Anadolu bilginlerine kadar ulaşmıştır. Yazar vezirlik görevinde de bulunmuştur.⁷⁸

Düstûru'l-Vüzerâ isimli risalesinde müellif, ilm-i vefk, cifir, tıbb-ı ruhânî, istihrâc-ı esma, ilm-i kıyâfet, firâset, riyâfet, ihtilâc, ilm-i kef ve diğer garip ilimlerde vasat değil maharet sahibi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹ Bu bilgiler bize müellifin sadece zâhiri ilimlerle değil, bâtinî ilimlerle de meşgul olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda mezkur risalede geçen bir takım Arapça, Farsça şiirleri ve veciz ifadeleri Türk diline manzum olarak tercüme etmesinden onun şâirâne yönü ortaya çıkmaktadır.

Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri⁸⁰ isimli kapsamlı çalışmasında ve Osmanlı dönemi müellifleri hakkında kaynak bir eser olan Şakâik-i Numâniye ve zeyillerinde de Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerif ismine rastlanmamıştır. Buna rağmen yukarıda zikrettiğimiz bilgiler yazarımızın kitap telifinde bulunmasının yanısıra tercüme ve istinsah çalışmalarının da mevcut olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar müellifin dönemin ilmi hayatını takip ettiğine, Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsça dillerine olan hakimiyetine ve müstensih olması da yazısının güzel olmasına işaret etmektedir.

⁷⁷Bahsedilen eser ve kaydı için bkz. Hacı Mahmud Gavan Mahmud b.Muhammed Gilani; müst.Alâî b.Muhibbi eş-Şirazi, **Menazirü'l-İnşa**, Topkapı Hazine Kit.1031.

⁷⁸Katip Çelebi, a.g.e., C.IV, s.1464.

⁷⁹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 123/a

⁸⁰Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri I-III**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2009.

Müellifin ölüm tarihi birçok kaynakta hicri 945 (m.1538) yılı olarak zikredilmektedir.⁸¹ Katip Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn'unda Şîrâzî'nin el-Beydâvî'nin “Envâru't-Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl” tefsirine yazdığı haşiye hakkında bilgi verirken müellifin 945 yılında öldüğünü dile getirir.

Fakat yine aynı eserinde Katip Çelebi Düstûru'l-Vüzerâ isimli eserin yazılış tarihi olarak hicri 966 (m. 1559) yılını gösterir.⁸² Şîrâzî'nin Düstûru'l-Vüzerâ isimli risalesinin elimizdeki nüshaları müellif nüshası değildir, fakat hicri 1112 ve 1123 (m. 1700 ve 1711) tarihli iki istinsah nüshası mevcuttur. Bu nüshalarda metne düşülen şerh kayıtlarındaki bilgilerde “Ahter” ibaresi vardır.⁸³ Burada kastedilen kaynağın Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî (d.1496) tarafından 1545 yılında yazılan “Ahterî-i Kebîr” olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü şerhlerde verilen kelimeler ve anlamları birebir Ahterî-i Kebîr'deki bilgilerle örtüşmektedir. Ahterî-i Kebîr miladi 1545 yılında kaleme alınmıştır. Düstûru'l-Vüzerâ ise hicri 966 (m.1559) yılında yazılmıştır. Öyle ise aradaki yıl farkından dolayı Şîrâzî'nin eserinde Ahterî-i Kebîr'den faydalanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda, gelecek bölümlerde değinecek olduğumuz eserin sebep-i telifinde müellifimiz Türki diliyle bir eser neşretmek niyetinde olduğunu söyler. Bu bağlamda Ahterî-i Kebîr'in şerh kayıtlarında kaynak olarak gösterilmesi gayet manidardır. Çünkü müellifimiz hayli tekellüflü olan Arapça kelimelerin anlaşılması için bu şerh kayıtları ile bazı kelimelerin Ahterî-i Kebîr'den faydalanarak Türkçe karşılıklarını vermiştir. Bu bilgiler dahilinde Şîrâzî'nin ölüm tarihini net olarak bilemesek de hicri 966 (m.1559)'dan sonra olduğunu tahmin etmekteyiz.

⁸¹Katip Çelebi, a.g.e., C.I, s.198; Ömer Rıza Kehhale, a.g.e.,s.204; Hayreddin Ez-Zirikli, a.g.e., C.V, s.11.

⁸²Katip Çelebi, a.g.e., C.II, s.625.

⁸³Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 120/a-b

1.2. Düstûru'l-Vüzerâ

1.2.1. Eserin Adı

Arapça düstûr kelimesi ile vezir kelimesinin çoğulu olan vüzerâ kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Düstûru'l-Vüzerâ, “Vezirlerin Yasası” veya “Vezirlerin Kanunu” olarak tercüme edilebilir.

İslam toplumlarının siyasetnâme geleneği içerisinde yazılmış benzer isimde bir çok siyasetnâme mevcuttur. Gıyasüddin b.Hümamiddin Hândmîr', Sultan Hüseyin Vaiz İsterâbâdi tarafından aynı isimde vezirlere yönelik yazılan eserlere rastlamak mümkündür.

1.2.2. Eserin Yazılış Amacı ve Tarihi

Şirâzî uzun zamandır ulemanın ve fuzelanın eserlerinden bir istinbât ve istihrâç yaparak bakir fikirler ortaya koymak ve bunun da tam ve genel bir faydaya ulaşabilmesi için Türk diliyle yazmak istediğini ifade eder.⁸⁴

Müellife göre bu devrin insanları lafız seviyesinde olmalarına rağmen manaya ulaşmak istemektedirler. Yani tam olgunlaşmadan sonuca ulaşmak isteyip acele etmektedirler. Alelacele karıştırılan kitaplardan manayı idrak etmek mümkün değildir. Dönemin geçerli ilimleri hakkında ise birçok kitap vardır ve bu kitapların ehli de çoktur. Lakin vezirler ve İslam emirlerinin hayat hikayelerini Türk diliyle anlatan yeni ve faydalı eser yoktur. Buna binaen büyük vezirlerin ve cömert emirlerin siretlerini anlatmak için bu sultanların hizmetlerinde bulunmuş ve onların sırrını korumuş, gece gündüz onlarla hemhâl olmuş vezirlerin ince fikirlerini beyan etmek ve geçmişteki vezirlerin faydalarını anlatmak için bu risaleyi Türk diliyle yazdığını müellifimiz dile getirmektedir.⁸⁵

⁸⁴ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 91/a-b

⁸⁵ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 91/b

Müellif Arapça ve Farsça eserlerden konuyla ilgili kısımları seçerek, kendi düşüncelerini ve bazı gaybi varidâtı da ekleyerek Ebced bilgisiyle değil, Eb ve Ced yardımıyla açık ve detaylı bir şekilde zikrelediğini ifade etmektedir. Bu sunduğu hediye vasıtasıyla Osmanlı padişahı II.Selim'in lalası Mustafa Paşa'nın hizmetçileri arasında sayılmak ve onun hizmetkarlığına ulaşabilmek maksadında olduğunu söyler.⁸⁶

Risalenin hatime kısmında ise müellifimiz şevket ve azamet sahibi kişilerden ricasının telifine çok çaba gösterdiği eseriyle kendisini maiyyetlerine kabul etmelerini ve cahillerden saymamalarını istemektedir.⁸⁷

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda risalenin Osmanlı sultanı II. Selim'in lalası olan Mustafa Paşa'ya (ö.988/1580) sunulmak üzere yazıldığını bilmekteyiz. Katip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn'unda eserin yazıldığı tarihi hicri 966 (m.1558/59) olarak vermektedir.⁸⁸

1.2.3. Eserin Dili ve Üslûbu

XVI. Asır birçok açıdan Devlet-i Aliyye'nin muhteşem yüzyıllarından birisi olarak kabul edilir. Klasik dönem içerisinde değerlendirilen bu zamanda Osmanlı uleması Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde eser telifinde bulunmuşlardır. Risalemizin müellifi Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerif yaşamış olduğu zaman diliminde vezirler ve İslam emirlerinin hayat hikayelerini anlatan Türkçe yeni ve faydalı eserlerin kaleme alınmadığından yakını ve bu alandaki yetersizliğe dikkat çeker. Bir diğer niyetinin de Türkçe yazarak eserin herkesin faidesine ulaşmasını sağlamaktır. Vezirler ve İslam emirlerinin hayatıyla ilgili Arapça ve Farsça eserlerin mevcudiyetine karşın, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı müellifimiz eserini Türkçe yazmıştır. Bunu kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

⁸⁶Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 92/a

⁸⁷Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 123/b

⁸⁸Katip Çelebi, a.g.e., C.II, s.625.

“Ekallu'l-halika bel-lâ şey' fi'l-hakika, el-fakiru'z-za'if el-hakîru'n-nahîf Alâi bin Muhibbî eş- Şirâzî eş- Şerîf der ki: Müddet-i medîd ve 'ahd-i ba'îd idi kim hâtır-ı fâtire her zamân belki her ân şöyle hutûr ederdi ki fuzâlânın te'lîfâtından ve 'ulemânın tasnîfâtından bir nevbâve-i fikr-i bikrî istinbât istihrâc eyleyup Türkî diliyle tercüme kılup fâidesi 'âm ve 'âidesi tamam olmak eclîçün. Egerçi kim şân-ı letâfet nişân ebnây-ı zamân bir mertebede latîf ve bir mesâbede zarîfdir ki arâis gavâni me'âni manissa-i elfâzda, henüz cilveğu olmadan husûl tamam murâda vusûl kasd iderler. Fekeyfe ki lügât-ı tashîhinde tasfîh-i kitab ve idrâk-i me'ânisinde fî'l-cümle te'emmül ve te'enniye irtikâb edeler. Ve çün kim 'ulûm-ı mütedâvilede tasnîfât ve te'lîfât haddeden biründür ve hem zamânımızda ehlî dahı çokdur.

Ammâ vüzerâ ve hükkâm ve ümera-i İslâmın sîretinde Türkî diliyle te'lif-i cedîd ve tasnîf-i müfîd yokdur. Binâen 'alâ hâzâ ben fakîr kesîr-i taksîr, vüzerâ-i 'izâm ve 'umera-i kirâmın sîretleri içün ve selâtîn-i esâtinin hizmetlerinde hıfz esrâr ve mürâ'âtı evkât-ı leyl ve nehâr ve saht ve rızâlarında vüzerânın hazm ve teyakkuzları beyânında ve vüzerâ-i mâziyenin neşr-i 'avâidlerinde ve bessi fevâidlerinde bu risâle-i şîrîn makâleyi Türkî dil ile mütercem kıldım ve 'Arabî ve Fârisî kitaplardan bu mebhase müte'allik dürer ve gurerlerini intihâb idüp karîha-i tab'ımdan sâdır olan vâridât-ı gaybiyyeyi dahı bile zamm kılup ebced bilmek kuvveti ile değil belki Eb ve Ced mu'avenetîyle mübeyyen ve müberhen ve mufasssal ve mu'ayyen zikreyledim.”⁸⁹

Yukarıda değinildiği gibi Şirâzî risalesini kaleme alırken bu alanda daha önce Arapça ve Farsça olarak yazılmış eserlerden seçkiler yapmıştır. Dolayısıyla üslûp ile ilgili zikredeceğimiz ilk husus risalenin Arapça ve Farsça terkipler ve vecizeleri muhteva ediyor olmasıdır.

Eserin yazıldığı tarihi (h.966, m.1558/59) göz önünde bulundurduğumuzda dönemin dilinin Arapça ve Farsça ibareler açısından zengin bir nitelik taşıdığı malumdur. Şirâzî konunun anlatımında veciz ifadelere, şiir ve hikayelere sıklıkla başvurmuştur. Özellikle Arapça vecizeler ve Farsça şiirlerin metne dahil edilmesi

⁸⁹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 91/a-b

esere edebi açıdan katkı sağlamıştır. Bununla beraber Türk diliyle başlayan anlatının Arapça vecize ve Farsça şiirlerle devam etmesi yer yer eseri tekellüflü bir hale büründürmüştür. Bu durum anlatılan konunun ayet, hadis ve dualarla desteklendiği kısımlarda sadece Arapçalarının yazılmasıyla da göze çarpmaktadır. Bazı ayet, hadis, veciz ifadelerin ve şiirlerin tercümelerine yer verilse de bunlar çoğunlukta değildir.

Risalede işlenen konularla ilgili hikaye anlatımlarına yer verilmesi Klasik İslam Edebiyatı'nın bir çok eserinde görülebilir. Örneğin, Sadi Şîrâzî'nin "*Gülistân*" veya Ferîdüddîn-i Attâr'ın "*Mantıku't-tayr*" isimli eserleri bunların en meşhur olanıdır. Ayet, hadis, kelam-ı kibar, nasihat ve hikaye döngüsünde bir üslûp ve anlatım, klasik İslam edebiyatının en güçlü ve temel özelliklerinden birisidir. Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî de kendi risalesinde döneminin özelliklerine haiz bir müellif olarak hikayelere sıklıkla yer vermiştir. Hikayeler sadece iletilmek istenen mesajı sarih kılmamış, aynı zamanda sembolik dil niteliği açısından da zenginlik kazandırmıştır. Hikayeler, tarihi şahısları ve olayları ihtiva etmesi sebebiyle de düşüncenin kurgulanmasında geleneğin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Risale muhteva açısından kendinden önce yazılan siyasetnâmelere nazaran bazı farklılıklara sahip olsa da üslûp açısından ciddi bir farlılık göze çarpmamaktadır. Eseri kendi öncüllerinden ve akranlarından ayıran niteliği, hâtime bölümünde, harp üzerine olan tartışmada kelam ilminin üslûbunun kullanılmış olmasıdır. Bununla birlikte anlatılmak istenen konu ve verilmek istenen mesaj hikaye, şiir ve veciz ifadelerle süslenmiş, konuyla ilgili ayet, hadis ve kelam-ı kibarlara değinilmiştir. Kinâye sanatının sıklıkla kullanıldığı eser bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtime şeklinde tanzim edilmiştir.

1.2.4. Eserin Nüshaları

Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî eş- Şerif tarafından kaleme alınan "Düstûru'l-Vüzerâ" Katip Çelebinin verdiği bilgilere göre hicri 966 yılında yazılmıştır. Eserin müellif nüshası elimizde değildir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde eserin

Süleymaniye kütüphanesinde “Hekimoğlu Ali Paşa 788” ve “Yazma Bağışlar 4421” numaraları ile kayıtlı bulunan iki nüshasına ulaşmış bulunmaktayız.

Hekimoğlu Ali Paşa ismiyle kayıtlı olan eser aynı müellif tarafından telif edilen ve aynı müstensih tarafından istinsah edilen “Kitab-ı Adâbu’l-Mülûk” isimli bir risaleyle aynı ciltte bulunur ve 90/b–123/b varakları arası kayıtlıdır.⁹⁰ Hat olarak talik hattı kullanılmıştır. Müstensihin ismi Salih bin Abdulkerim bin Salih’dir. İstinsah edildiği tarih hicri 1112 olarak verilmiştir, miladi olarak bu tarih 1700 veya 1701’e tekabül etmektedir.

Yazma Bağışlar ismiyle kayıtlı olan risale ise tek bir ciltte mevcuttur. Hat olarak nesih hattı kullanılmıştır. Müstensihi belli olmayan bu risale hicri 1123 yılında istinsah edilmiştir ki bu tarih miladi olarak 1711’e tekabül etmektedir. Her iki yazmanın ayrıntılı tanıtımı ikinci bölümde yapılacaktır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında her iki nüsha arasında yaklaşık olarak on veya on bir yıl kadar zaman farkının olduğunu görmekteyiz. Her iki nüshayı karşılaştırdığımızda muhteva ve verilen bilgiler açısından bir fark görülmemektedir. Fakat, daha geç tarihli nüshanın, müellif nüshasını temel alarak istinsah edilmediğini, bilakis Salih bin Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen nüshayı takip edilmiş olduğunun kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz. Bunun sebeplerinden ilki, Salih bin Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen nüshanın tashih kayıtları, ikinci nüshada metne dahil edilmiştir. İkincisi, Salih bin Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen risalenin şerh kayıtları aynı şekilde ikinci nüshaya yazılmıştır. Bu şerh kayıtlarından “Ahterî-i Kebîr”⁹¹ ‘den aldıklarını Salih bin Abdulkerim bin Salih her şerhin sonunda belirtmiştir. İkinci nüshada da bu şerh kayıtları “Ahterî” ’den alındıklarına dair olan ibareler de dahil olmak üzere aynen yazılmışlardır. Birinci nüshaya göre ikinci nüshada yazılmayan lafızlar, ikinci nüshayı istinsah eden müstensihin bazı kısımları atladığını ya da gözden kaçırdığını

⁹⁰Bu eser “**Nasihâtü’l-Mülûk Tercümesi**” adıyla Hekimoğlu 788 isim ve no’su ile kayıtlıdır.

⁹¹Ahterî-i Kebir, Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî tarafından 1545 yılında yazılan ve 1826 ‘da İstanbul’da basılan Arapça-Türkçe lügatdir.

göstermektedir. Fakat birinci nüshaya göre birebir yazılmayan bu lafızların yerine farklı bilgiler yazılmış değildir. Yani, ikinci nüshanın müstensihi muhtevaya müdahale edecek bir teşebbüste bulunmamıştır. Mesela, birinci nüshada yazılan “ve” lafzının ikinci nüshada bazı yerlerde yazılmamış olması, birinci nüshada “rasûl hazretinden” yerine ikinci nüshada “peygamberimiz hazretlerinden” yazılması ve “arabide” kelimesinin yerine “garibde” kelimesinin yazılması gibi yer yer kelime bazlı farklılıklara rastlanmaktadır. Fakat yukarıda değindiğimiz gibi bu farklılıklar ikinci nüshanın bizim görmediğimiz veyahut bilmediğimiz farklı bir nüshadan istinsah edilmiş olma ihtimalini artıracak kadar fazla değildir. Yine de nüshalar arası farklılıklar risalenin tenkitli metninde dipnot olarak belirtilmiştir.

1.2.5. Eserin Muhtevası

Düstûrî'l-Vüzera bir klasik dönem eserdir. Bu sebeple klasik eserlerin çoğunda rastladığımız metin örgüsüne bu eserde de şahit olmaktayız. Müellif eserine Allah'a hamd ve övgü ile başlamakta, akabinde beyitler halinde Hz.Peygamber ve dört halifeye salat-u selam getirip, onlara sitayişlerini sunmaktadır.

Hamd ve salavat kısmından sonra müellif kendi ismini zikretmekte ve kitabı neden telif ettiğini açıklamaktadır. Kitabın sebep-i telifi iki amaç üzeredir. İlkin, ulemanın ve fuzelanın eserlerinden seçkiler yaparak yeni bir eser ortaya koymak. Lakin, geçmişte yaşamış olan vezirlerin ve İslam emirlerinin hayatlarını Türk diliyle anlatan yeni ve faydalı bir eser olmadığı kanaatindedir. Bu sebeple mazide yaşamış olan büyük vezirleri ve özelliklerini anlatan Türk diliyle yazılmış yeni bir eser ortaya koymak maksadıyla eserinin kaleme almıştır. İkincisi ise, eser Osmanlı sultanı II.Selim'in (m.1524-1584) lalası olan Mustafa Paşa'ya sunulmak üzere telif edilmiştir.

Eser, bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtime şeklinde tanzim edilmiştir.

Eserin mukaddimesi vezir lafzının tahkîki ve manasının tedkîki üzerinedir. Eserin yaklaşık olarak 92/a ile 98/b nolu varakları arasına tekabül eden kısımda müellif, vezir kelimesinin manasını açıkladıktan sonra vezirin padişah ve memleket için önemine değinir. Vezirin muhtaç olduğu unsurları sayar ve vezirlerin sahip

olması gereken nitelikler arasında sır tutmanın öneminden bahseder. Sır tutmanın önemi hakkında çeşitli hikaye ve kelâm-ı kibara yer verir. Akabinde vezirlerin sahip olması gereken bir diğer nitelik olarak müşavere kavramını ele alır. Bölümün sonlarına doğru ise iyi bir vezirin özelliklerine değinerek, padişaha karşı tutumunun nasıl olması gerektiği hakkında görüş beyan eder. Bu bâbda vezirlere son tavsiyesi ise hacetlerinden fazla mal veya para harcamamaları yönündedir. Mukaddime bölümünde yukarıda değindiğimiz konulardan bahsedilirken bu meselerle ilgili hadislere, dört halifenin ve İslam büyüklerinin sözlerine yer verilmiş, Erdşîr-i Bâbek, Behrâm-ı Gûr, Nûşirevân, Aristoteles ve Gazali gibi tarihi şahsiyetlerin tavsiyeleri bazen doğrudan bazen de hikayeler içerisinde aktarılmıştır.⁹²

Yaklaşık olarak 98/b-109/a varakları arasına tekabül eden eserin ilk bölümü ise vezirlerin sahip olması gereken özellikler ve ahlâki nitelikler hakkındadır. Vezirin padişaha sâdık olmasının tavsiye edildiği bölümde bezl-i mal konusuna değinilir. Bezl-i mal, mal bahşetme, para harcama, karşılıksız verme, ihsan etme olarak tercüme edilebilir. Risalenin bu bölümünde müellif kudretli vezirlere ve iktidar sahibi emirlere yakışanın karşılıksız mal bahşetme olduğunu söyler, zira bu güzel fiil sebebiyle sevenleri çoğalır, düşmanları azalır. Müellif, vezirler için karşılıksız mal bahşinde bulunmanın birçok faydasını zikrettikten sonra vezirlerin ibadet ve takva üzere olmalarını tavsiye eder. Tahtındakilere affedici, şefkatli ve adaletli davranmalarını ve siyasette kamil olmalarını öğütler. Bu bölümde ayrıca iyi bir vezirin, padişahın emrinde bulunan orduyu tüm teferruatıyla bilmesinin önemine işaret eder, zira ordudaki herhangi bir bozukluğun, ülkenin tümüne yayılacağını dile getirir. Vezirin âkil bir kimse olmasının gerekliliği vurgulanırken, aklın kemalinin ise tecrübe ile gerçekleşeceğini belirtir. Bu sebeple iyi bir vezirin işlerinde tecrübesiz kimselere değil, işin pîrine danışması gerektiğini vurgular. Bu bâbda son olarak vezirin sahip olması gereken güzel hasletler arasında sabır ve tahammül zikredilir. Yukarıda bahsettiğimiz konuların anlatımında müellif bu meselerle ilgili hadislere ve İslam büyüklerinin sözlerine değinir. Ayrıca, Hipokrat, Eflatun, Erdşîr-i Bâbek,

⁹²Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 92/a-98/b

Nûşirevân, Büzürcmîhr ve Sultan Murat Han’a lafızlarıyla veya hikayeleri ile yer verir.⁹³

Eserin ikinci bâbı yaklaşık olarak 109/a ile 113/b varakları arasındadır. Bu bâbda geçmişte yaşamış olan vezirlerin güzel hasletlerini, ahlâklarını ve iftihar edilecek davranışlarını konu edinir. Bu bağlamda Yahya bin Hâlid Bermekî, el-Hasan bin Muhalled, Nizâmü’l-mülk, Ebu Abbâd ve Ebu’l-Fazl bin el-Amîd gibi geçmişte yaşamış vezirlerin hayatlarından hikayeler şeklinde kesitler sunar.⁹⁴ Fakat, bu bölümü kısa yazan müellif şu cümleler ile bitirir: “*Müellif-i fakîr kesiru-t taksîr der ki: Eger vüzerâ-i mâzînin ta’dâdını ve her birisinin âdını ve her birinin etdugi lütf ve ihsân ve dâdını tahrîr ve takrîr edersem bu risâle bir kitâb-ı nîce fasl ve bâb zikretmek lâzım gelurdi.*”⁹⁵

Yaklaşık olarak 113/a ile 121/a varakları arasında olan üçüncü bâbda ise bir takım dualara ve bu dualar ile mündemiç olan şekillere ve ayetlere yer verilmiştir. Eserin bu bölümünde zikredilen duaların bir kısmı hadislerde mevcuttur, bir kısmı Hz.Ali’den ve diğer İslam büyüklerinden nakledilmiştir. Mezkur dualar, hacetlerin tedarikine, düşmana karşı galip gelmeye, sultana karşı korkuyu yenmeye, zalimin zulmünden korunmaya, işlerin kolaylaşması ve bereketlenmesine vb. konulara yöneliktir. Bu bâbda bazı duaların ayetler ile şekil üzere nakşedilmesiyle bâtınî ilimlere de yer verilmiştir.⁹⁶

Risalenin 121/a-123/b varakları arasında yer verilen hâtime bölümünde ise müellif kader mevzu üzerinden kelami bir tartışma yürütür. Bu tartışmada işlerin meydana gelmesinde sebeplerin ve istidatların mı tesiri olduğu yoksa Allah’ın iradesinin işlerin meydana gelmesinde tek başına kafi mi olduğu sorusunu sorar. Neticede işlerin meydana gelmesinde zâhiri sebeplere de tutunmak gerektiğini söyler. Fakat özellikle savaş ve mücadelelerin kendine has şartları olduğunu ve savaşların bu şartlara riayet etmekle kazanılacağını ifade eder. Bazen de beklenmedik olaylar zuhur eder ve bunlara teabii harbiyye denilmektedir ki zaman-ı kadimde bu konu hakkındaki araştırmaların çok muteber ve meşhur olduğunu, Hz.Peygamber’in

⁹³Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 98/b-109/a

⁹⁴Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 109/a-113/b

⁹⁵Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 112/b-113/a

⁹⁶Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/a-121/a

savaşlarında bunlara riayet ettiğini belirtir. Bu ilim sayesinde Tâlût Câlût'u yenmiş ve eski Yunan filozofları da bu ilim sayesinde bir çok savaşta galip gelmişlerdir. Müellife göre eğer bir şeyin ne kendisi ne de eseri ortaya çıkmamışsa bu durumda kişi inancına hiçbir hâlel getirmemeli. Çünkü hiçbir şey Allah'ın iradesinin haricinde gerçekleşmez. Yani sihir ve tılsımda da Allah'ın iradesi söz konusudur. İslam alimleri ise ibadet türünden olmayan amellerden kaçınarak işin sadece ibadet cihetine yönelmişlerdir. İlm-i vefk, istihrâc-ı esmâ, rivayet edilen dualar ve Kur'an sureleri gibi virdler bu kısma girmektedir. Ayrıca müellif bu kısımda kendisinin vefk, cifir, tıbb-ı ruhânî, istihrâc-ı esmâ, kıyâfet, firâset, riyâfet ve ilm-i kef gibi garip ilimlerde maharet sahibi olduğunu dile getirir. Kitabın telifinde çok çaba sarf ettiğini ve bunun akabinde şevket ve azamet sahibi kişilerden ricasının kendisini maiyyetlerine kabul etmelerini ve cahillerden saymamaların talep etmektedir. Bu bölümden sonra kitap ismiyle ve istinsah edildiği tarih ve müstensih bilgisiyle son bulur.⁹⁷

1.2.6. Eserin Kaynakları

Düstûrû'l-Vüzerâ metninin inşasında Şîrâzî bir takım kaynaklardan istifade etmiştir. Bu kaynakların her birini isim olarak tesbit etmek mümkün değildir. Fakat genel itibarı ile bu bölümde, eserinin inşasında hangi kaynaklardan istifade ettiğine ve beslendiğine değinmeye çalışacağız.

Eserin kaynakları arasında ilk zikredeceğimiz, ayetler dolayısı ile Kur'an-ı Kerîm'dir. Şîrâzî bir düşüncüyü dile getirirken, konuyla alakalı ayetlere değinmiş ve böylece düşüncesini vahiy temelli inşa etmiştir. Eserde ayetlere yer verilmiş olması, siyasetnâmelerde ahlâkın temeli nedir sorusuna da cevap teşkil etmektedir. Risalede zikredilen ayetler, bu ayetlerin kaynak ve tercümeleleri, eserin tahlili ile ilgili bölümde verilmiştir.

Eserin bir diğer kaynağı ise Hz. Peygamber'in sözlerinden oluşan hadislerdir. Hadisler sadece Kur'an-ı Kerîm'in açık bıraktığı mevzuları tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda Kur'anın nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini de

⁹⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 121/a-123/b

göstermiştir. Bu yönüyle hadisler en az Kur’ân-ı Kerîm kadar İslam toplumlarının hayatında kuşatıcı olmuştur. Şîrâzî de eserinde işlemiş olduğu konularla ilgili hadislere sıklıkla yer vermiştir. Bunlar arasında Suyûtî, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve Tirmizi’den nakledilen hadisler mevcuttur. Hadislerin risalenin hangi sayfalarında geçtiği, tespit edilebilen kaynakları ve Türkçe tercümeleri eserin tahlili ile ilgili bölümde verilmiştir.

Geçmişte yaşamış İslam büyükleri ve âlimlerinin sözleri de risalenin bir diğer kaynağıdır. Bu bağlamda dört halife’nin söz ve davranışları, Nizamü’l-mülk ve Gazzâlî’den iktibas edilen sözler eserin kaynakları arasındadır. Müellif, Gazzâlî’nin *İhyâ-ı Ulûmi’d-din* isimli eserini doğrudan zikretmektedir.⁹⁸

Müellif hangi eserlerden iktibas ettiğini zikretmemiş olsa da eserinde birçok şahsiyete yer vermiştir. Eserde geçen tüm şahıs isimleri “Eserde Geçen Tarihi ve Mitolojik Şahsiyetler” bölümünde belirtilmiştir. Bu şahıs isimlerini incelediğimizde eserin beslenme kaynakları arasında iki gelenek ortaya çıkmaktadır. İlki, Behrâm-ı Gûr, Erdşîr, Nûşîrevân, Büzürçmihr gibi kadim İran hükümdarları ve vezirleri. İkincisi, Eflâtun, Aristoteles ve Hipokrat gibi kadim Grek düşüncesinin filozofları. Müellif eserinde bu isimlere çeşitli vesileler ile atıfta bulunmaktadır.

Eserde Vefâzâde hazretleri de kendisinden nakledilen bir dua ile risaleye konu edilmektedir. Dua’nın kaynağını tespit edememiş olsak da Vefâzâde hazretlerinden dua iktibas edilmiş olması eserin bir başka kaynağına işaretir.⁹⁹

Eserin bir diğer kaynağı ise Arapça ayet ve dualardaki bazı kelimelerin Türkçe karşılığını vermek maksadıyla şerh kayıtlarında yazılan *Ahterî-i Kebir* lügatidir. *Ahterî-i Kebir*, Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî tarafından 1545 yılında yazılan ve 1826 ‘da İstanbul’da basılan Arapça-Türkçe lügatidir. Müellif

⁹⁸ Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî, **Düstûru’l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 98/a

⁹⁹ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

bu lügatten iktibas etmiş olduğu kelimeleri sonuna “Ah” ibaresi koyarak belirtmiştir.¹⁰⁰

1.2.7. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili

1.2.7.1. Esere Göre Vezirde Bulunması Gereken Özellikler

Düstûru'l-Vüzerâ isminden de anlaşılacağı üzere vezirler üzerine yazılan bir risaledir. Dolayısı ile eserde vezir kelimesinin tahkîk ve tedkîkinden başlayarak vezirlerin sahip olması gereken özelliklere kadar bir çok husus zikredilmiştir. Bu bölümde müellifin, vezirlerin sahip olmasını tavsiye ettiği niteliklere değinilecektir.

Müellife göre iyi bir vezir sâlih ve âdil olmalıdır. Pâdişahın saltanatının devamı için muhtaç olduğu en önemli kimsenin vezir-i sâlih olduğu zikredilirken, vezirin sahip olması gereken beş nitelik şu şekilde sıralanmıştır:¹⁰¹

Birincisi ilimdir ki onun sebebiyle eşyanın hakikati âşikâr olur. İkincisi, sürekli teyakkuz halidir ki böylece böylece olaylar vuku bulmadan evvel öngörülebilir. Üçüncüsü, cesarettir ki onun sebebiyle düşmandan yüz çevrilmez. Dördüncüsü, sıdktır ki onun dışındaki sahih olmayan fiillerle amel eylemeye. Beşincisi, pâdişahın sırrını saklamaktır.¹⁰²

Vezirlerin sır tutmasının sahip olmaları gereken en önemli özellikleri arasında saydıktan sonra bir diğer önemli nitelik arasında işlerinde müşavere etmeleri sayılır.¹⁰³

Vezir sakin, sabırlı, gönlü geniş, doğru sözlü, mahâretli, güzel yüzlü, ahlâklı, iyi görünüşlü, vefalı ve konuşması gerektiği yerde konuşan susması gerektiği yerde susan bir kimse olmalıdır. Vezir, dindâr, takvalı ve doğru bir mezhep üzere olsun,

¹⁰⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 120/a-120/b

¹⁰¹ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 92/a-b

¹⁰² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 93/a

¹⁰³ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 94/a

çünkü böylece hem kendi nefsinin hem de sultanın nefsinin ayıplardan arındırılmasını, inanç konularında caiz olmayan hususlardan korusun.¹⁰⁴

Vezirin padişaha karşı tutumunun nasıl olması gerektiği üzerine ise şu hususlara değinir: Her pâdişahın veziri pâdişahlara karşı şefkatli olmalı, ona samimiyetle bağlanmalı ve onu doğruya çağırmalı. Pâdişahla ihtilafa düştükleri konularda ona karşı sert ve kaba konuşmaktan uzak durup tatlı dille konuşmalı.¹⁰⁵

Vezirlerin sahip olmasını tavsiye ettiği nitelikler arasında bir diğer husus olarak bezl-i male değinir. Bezl-i mal, karşılıksız mal bahşetme, ihsanda bulunma olarak tercüme edilebilir. Bu hususta müellife göre kudretli vezirlere ve iktidar sahibi emirlere yakışan mal bahşetmede bulunmadır. Çünkü bu güzel fiil sebebiyle sevenleri çoğaldığı gibi, düşmanları da azalır, hür olanlar ise ona kul olur ve bu sayede kötüler kötülüklerine devam etmekten vazgeçerler. Şu sözde bunu dile getiri: İnsan iyilikle karşısındaki özgürü köleleştirir. Şayet vezir, bezl-i mal etmek yerine onu tutarsa, ona yakın görünenler ölümü için çaba harcamaya başlarlar.¹⁰⁶

Meşhur vezirler mal bahşetmeyi tıpkı diğer ibadetler gibi vâcib saymalıdır. Dostlarına, hak edenlere hatta tüm insanlara ihsanda bulunmayı adet edinmeli ve bu sayede tüm insanların dilinde cömertliği, cesareti ve âl-i himmet oluşu konuşulsun ve gönüllerde onun muhabbeti sabit kalsın ve hizmetinde bulunan herkes onun yolunda ölümü göze almayı bahtiyarlık bilsin. Yine bu şekilde düşmanın kalbinde heybeti artsın ve onunla karşılaşmaktan korksun. Eğer vezir cimrilik yaparsa kötü bir şekilde anılır ve gönüllerdeki muhabbeti azalır. Bu tür cimri kimse ne kadar âl-i cenâb olursa olsun, ne kadar iyi bir aileden gelirse gelsin, ne kadar zengin olursa olsun bunların hiç birinden faydalanamaz. Zira gün geçtikçe kadri düşer, kalplerdeki sevgisi azalır, etrafındakilerin ihmeline maruz kalır. Askerleri onun dediklerini gönüllüce yapmamaya başlar, yüksek derecesi azalır, düşmanlarının gözündeki heybeti kaybolur. Böyle bir özelliğin vezir ve emirler için ne kadar zorunlu olduğu âşikârdır. Bunlar dünya hayatında izzetli ve hürmetli olmaya ve öldükten sonra da iyi adla anılmaya sebeptir. Çoğu insanın özellikle de vezir ve emirlerin dünya hayatında

¹⁰⁴Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 96/b

¹⁰⁵Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 96/b-97/a

¹⁰⁶Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 100/a

övinç kaynağı ve ahirette azığı ya cömertlik üzere harcamadır veyahut mürüvvet ve vefa gibi bezl-i nefis (nefsi feda etmek) etmektir.¹⁰⁷

Müellifin vezirlere tavsiye ettiği diğer nitelikler arasında affedici ve merhamet sahibi olmaları ve siyaset de kamil olmaları da vardır.¹⁰⁸

Müellifin zikrettiği bir diğer konu vezirlerin ordusunu tüm teferruatıyla bilmeleri gerektiğidir. Zira ordu bir beden gibidir. Onun herhangi bir yerinde meydana gelecek olan rahatsızlık tüm bedene yayılır ve zarar verir. Bu nedenle iyi bir vezir pâdişahın ordusunu tüm teferruatı ile bilsin ki böylece savaşlarda muzaffer olsun.¹⁰⁹

Müellife göre iyi bir vezir Hz. Ömer gibi âlim, fesadlıktan uzak, özür kabulünde kâmil, hükmünde câzim ve âdil, kibirden uzak, sevaba talip ve şefkatli olmalıdır.¹¹⁰

Vezirlerin sahip olması gereken bir diğer haslet olarak akıl sayılır. Zira insanın hayvanât üzere şerefi akılladır. Aklın kemali ise tecrübe iledir. Bu sebeple vezirler gençlere değil, işin pîrine danışmalıdırlar. Bununla birlikte iyi bir vezir edepli, kâmil, dindâr ve hesabını iyi bilen bir kimse olmalıdır.¹¹¹

Vezirlerde bulunması gereken bir diğer nitelik de sabır ve tahammüldür. Maksada ulaşmada bu iki haslet çok önemlidir, zira bu hususta birçok ayet ve hadis zikredilmiştir.¹¹²

1.2.7.2. Eserde İktibas Edilen Ayetler¹¹³

Köklü bir geleneğe sahip olan İslam düşünce tarihinde ahlâktan mutlak anlamda tecrit edilmiş ve farklı bir disiplin olarak sekülerize edilmiş bir siyasi

¹⁰⁷Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 100/b-101/a

¹⁰⁸Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 104/a-b

¹⁰⁹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 106/b

¹¹⁰Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 107/b

¹¹¹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 107/b

¹¹²Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 108/a-b

¹¹³Ayetlerin tercümesinde Türkiye Diyanet Vakfının Kur'an meâli esas alınmıştır.

düşünce birikiminden bahsetmek mümkün görünmemektedir.¹¹⁴ İslam düşüncesinde ahlâkın temelini de vahiy teşkil etmektedir. Dolayısıyla vahiy İslam düşüncesinin inşasında temel bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî eş- Şerîf “Düstûru’l-Vüzerâ” isimli siyasetnâmesinin inşasında ayetlere sıklıkla başvurmuştur. Böylece anlatılmak istenen düşünce ve verilmek istenen mesajın hangi ontolojik anlayıştan hareket ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda Hint- İran ve Yunan geleneği olarak iki temel gelenekten ortaya çıkan ve beslenen siyasetnâme düşüncesinin İslam toplumlarında nasıl kendi rengini kazandığını ve onları dönüştürüp onlardan farklı yönlerini ortaya koyduğunu gösterir.

Bu bilgiler ışığında bu bölümde, Şîrâzî’nin eserinde yer verdiği, fakat kaynak ve tercümelerini belirtmediği Kur’an ayetlerine, kaynaklarına ve tercümelerine yer vereceğiz.

Risalede zikredilen ayetler ve tercümeleri şöyledir:

*“Vec ‘allî vezîran min ehlî Hârûna ahî”.*¹¹⁵

Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Harunu (Taha suresi: 20/29-30).

*“Veşâvirhum fî’l-emri.”*¹¹⁶

İş hakkında onlara danış (Al-i imran: 3/159).

*“Velâ yagurrenekum billahi’l-garûr.”*¹¹⁷

Allahın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın (Lokman:31/33).

*“Kulâ lehu kavlen leyyinen.”*¹¹⁸

Ona yumuşak söz söyleyin (Tâhâ: 20/44).

*“Felâ temnün testeksir.”*¹¹⁹

¹¹⁴Davutoğlu, a.g.e., s.239.

¹¹⁵Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî, **Düstûru’l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 Vr.no: 92/b

¹¹⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 94/b

¹¹⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 95/a

¹¹⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 97/a

Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma (Müddessir:74/6).

*“Vecezâu seyyietin seyyietün misliha”*¹²⁰

Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür (Şura:42/40).

*“Men câe bi’l-haseneti felehu ‘aşru emsâlihâ”*¹²¹

Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır (En’am:6/160).

“Seyühzemu’l-cem‘u ve yuvellune’d-dubure beli’s-sâ‘atü mev‘iduhum ve’s-sâ‘atü edhâ ve emerra”.¹²²

O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır, bilakis kıyamet onlara vadedilen asıl saattir ve o saat daha belalı ve daha acıdır (Kamer: 54/45-46).

“Seyec‘alullahu ba‘de ‘usrin yüsran”.¹²³

Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır (Talak:65/7).

*“Li yunfik zû se‘atin min se‘atihi ve men kudire ‘aleyhi rizkuhu fe’l-yunfik mimmâ âtehullahu lâ yükellifullahu nefsen illâ mâ âtâhâ seyac‘alullahu ba‘de ‘usrin yüsran.”*¹²⁴

İmkânı geniş olan, nafakayı imkanlarına göre versin; rızkı daralmış bulunanda Allahın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiçkimseyi verdiği imkandan fazlasıyla yükümlü kılmaz (Talak:65/7).

¹¹⁹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 97/b

¹²⁰Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b

¹²¹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b

¹²²Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/a

¹²³Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 116/a

¹²⁴Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 116/b

*“Vemâ Muhammedun illâ rasûl kad halet min kablihi’r-rusûle efe in mâte ev kutile inkalebtum ‘ala a’kabikum vemen yankalib ‘alâ ‘akibeyhi felen yadu’r-rallahe şey’en ve seyeczillahu’ş-şâkirîn.”*¹²⁵

Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır (Âl-i İmran: 3/144).

*“Fâliku’l-isbâhi ve ceale’l-leyle sekenen ve’ş-şemsu ve’l-kameru husbânen zâlike takdîru’l- ‘azîzu’l- ‘alîm.”*¹²⁶

O sabahı aydınlatandır. O geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu aziz olan (ve herşeyi) pek iyi bilen Allahın takdiridir (En’am:6/96).

*“Ve men yattakillahe yec ‘al lehu mahrecan ve yezukhu min haysu lâ yahtesib ve men yetevekkel ‘alallahi fehuve hasbuhu innallahe bâligu emrihi kad ce ‘alahullahu liküllî şey’in kadren.”*¹²⁷

Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.Ve ona beklemediği yerden rızık verir, kim Allaha güvenirse kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir.Allah herşey için bir ölçü koymuştur (Talak suresi:65/2-3).

*“Ve iz kâle Rabbuke li’l-melâiketi innî câilun fi’l-ardi halîfeten kâlû etac ‘alu fîha men yüfside fîha ve yesfiku’d-dimâe ve nahnu nusebbihu bihamdike ve nukaddisu leke kâle innî a’lemu mâ lâ ta’lemûn, ve ‘alleme âdeme el- esmâe küllêhâ sümme ‘aradahum ‘ala’l-melâiketi fe’kâle enbiûni bi esmâi hâulâi in küntüm sâdikîn kâlû subhâneke lâ ‘ilme lenâ illâ mâ ‘allemtenâ inneke ente’l- ‘alîmu’l-hakim.”*¹²⁸

Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak,

¹²⁵Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 116/b

¹²⁶Şirâzî, a.g.e., Vr.no:117/a

¹²⁷Şirâzî, a.g.e., Vr.no:114/a

¹²⁸Şirâzî, a.g.e., Vr.no:114/b

orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.

Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler (Bakara:2/30-32).

*“Kul huvallahu ahadu Allahu’s-samedu lem yelid ve lem yûled ve lem yekun lehu küfuven ahad”*¹²⁹

De ki: O Allah birdir, Allah sameddir. O doğurmamış ve doğrulmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur (İhlas: 112/1-4).

*“Ve zâdehu bestaten fî’l-‘ilmi ve ’l-cismi.”*¹³⁰

İlimde ve bedende ona üstünlük verdi (Bakara: 2/247).

*“Ve tilke hucetunâ âteynâ hâ İbrâhîme ‘ala kavmihi nerfa’u derecâtin men neşâu inne Rabbeke hakîmun ‘alîm.”*¹³¹

İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir (En‘am:6/ 83).

*“Lekad câekum Rasûlun min enfusikum ‘azîzun ‘aleyhi mâ ‘anittum harîsun ‘aleykum bi’l-mü’minîne raûfun rahîmun. Fe in tevellev fekul hasbiyallahu lâ ilâhe illa hû ‘aleyhi tevekkeltu vehuve rabbu’l-arşı’l-‘azîm.”*¹³²

Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir,

¹²⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:119/b

¹³⁰Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:122/b

¹³¹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/b-115/a

¹³²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:115/a

merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir (Tevbe: 9/128-129).

“Ve kâle’l-meliku i` tûnî bihi estahlishu linefsî felemmâ kelleme hu kâle inneke el-yevme ledeynâ mekînun emînun kâle ic`alnî ‘ala hazâini’l-ardi innî hafîzun ‘alîmun ve kezalike mekkenna li Yûsufe fî’l-ardi yetebevveu minhâ haysu yeşâu nusîbu birahmetinâ men neşâu ve lâ nuzî‘u ecra’l-muhsinîn.”¹³³

Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Onunla konuşunca: Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin, dedi.«Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim» dedi.Ve böylece Yusuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz (Yusuf: 12/54-56).

“Vezkur fî’l-kitabi İdrîse innehu kâne siddîkan nebiyyen verefa`nâhu mekânem ‘aliyyan, ulâikellezine en`amallahu ‘aleyhim mine’n-nebiyyîne min zurriyyeti Âdeme ve mimmen hamelnâ me`a nûhin ve min zurriyyeti İbrâhîme ve İsrâîle ve mimmen hedeynâ vectebeynâ izâ tutlâ ‘aleyhim âyâtu’r-Rahmâni harrû sücceden ve bûkiyyen.”¹³⁴

Kitapta İdris'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik.İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail (Ya'kub) 'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı (Meryem:19/56-58).

¹³³Şirâzî, a.g.e., Vr.no:115/a

¹³⁴Secde ayeti, Şirâzî, a.g.e., Vr.no:115/a

1.2.7.3. Eserde İktibas Edilen Hadisler

İslam dininin Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kaynağı Hz.Peygamberin sözlerinden müteşekkil olan hadislerdir. Hadisler sayesinde müslümanlar Kur'anı nasıl anlamaları gerektiği sorusunun cevabını bulmuş, Kur'anda net olarak belirtilmeyen hususlarda hadislere riayet etmişlerdir. Hadisler, râvi ve isnad zinciri ile aynı zamanda İslam toplumlarının dini hafızasıdır.

Bununla birlikte hadisler, İslam ilimlerinin ve düşüncesinin gelişmesinde çok temel bir işlev üstlenmektedir. İslam toplumlarının yüzyıllara dayanan serüvenlerinde, karşılaştıkları yeni ilimlere cevap üretmede ve onları dönüştürmede hadisler önemli bir yere haizdirler. Bizim çalışmamıza konu olan siyasetnâmelerde de bu durum söz konusudur. Eski Yunan ve Hint geleneklerinden miras alınan siyaset düşüncesi ve siyasetnâme geleneği, İslam dininde Kur'an ve Hadis temelli bir ontolojik anlayışla yeniden inşa edilmiş ve İslam uleması kendi tecrübelerini de ekleyerek siyasetnâme türüne kendi rengini kazandırmıştır.

Alâî bin Muhibbi eş-Şirâzî'nin Düstûru'l-Vüzerâ isimli risalesinde ele alınan konuların işlenmesinde hadislere sıklıkla yer verildiğini ve metnin temel kaynaklarından birinin hadisler olduğunu görmekteyiz.

Bu bölümde Düstûru'l-Vüzerâ'da zikredilen hadislere ve tercümelerine yer vereceğiz. Aynı zamanda Şirâzî'nin metnine dahil ettiği hadislerin kaynaklarına dipnotlarda değineceğiz.

Düstûru'l-Vüzerâ'da geçen hadisler:

*“İzâ erâdallahu bi ‘abdin hayran ce‘ala lehu vezîran sâlihan in nesiye zekerehu ve in zekere e‘ânehu”.*¹³⁵

Allah bir insan için hayır murad etti mi onun için unuttuğu zaman hatırlatan hatırladığı zaman da yardım eden bir vezir kılar.

*“İste inû ‘ala kazâi havaicukum bi'l-kitmâni.”*¹³⁶

¹³⁵ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 92/b; Ebû Dâvûd, el-Harâc ve'l-Fey ve'l-İmâre 4.

Hacetlerinizin husûlunde ketimle istiânet edin.

*“Mâ şâvere kavmun illâ hüdû ilâ erşedi umûrihim”.*¹³⁷

Hiç bir tâife müşâvere etmedi illâ ki ol müşâvereleri sebeble işlerin gâyet aslahına ve ahsenine yol bulup matlublarına muzaffer oldular.

*“İza erâdellahu bi emîrin hayran gayyada lehû vezîrân sâlihan sâdikan sabîhan fasîhan in nesiye zekerahu vein iste ‘âne e ‘ânehu.”*¹³⁸

Yani kaçan ki Allahu Te‘âlâ bir pâdişaha isâl-ı hayr irâde etmiş ola, ana bir vezîr-i sâdik ve müşir-i muvâfık karîn yakın kılur ki unuttuğunu andurur ve yardım isteduki vakit ana yardım eder.

*“Es-sahiyyu’l-cehûlu ehabbu ilâllâhi Te‘âlâ mine’l- ‘âbidi’l-bahîl.”*¹³⁹

Cömert olan cahil, cimri olan abidden Allah’a daha sevgilidir.

*“Yevm-i kıyamette münâdi nidâ ide ki her kimin Allâh üzerinde hakkı vardır dursun diye...”*¹⁴⁰

*“Ra’su’l Hak ba’de’l-imân etteveddüd ilân-nâs.”*¹⁴¹

Allah İmandan sonra Hakkın başı insanlara sevgi göstermektir.

*“Allahümme münzile’l-kitabi ve mücriye’s-sahâbe ve hâzime’l-ahzâbi ihzimhum vensurnâ ‘aleyhim.”*¹⁴²

Ey kitabı indiren Allahım ey bulutları yürüten orduları bozguna uğratan Allahım onları hezimete uğrat ve bizi galip kıl.

¹³⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 93/a; bu hadisin tercümesi müellif tarafından yapılmıştır ; Beyhakî, **Şuâbu’l-İmân**, c. IX, s. 36.

¹³⁷ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 94/b; hadisin tercümesi müellif tarafından yapılmıştır, bu söz Hasan Basri’ye aittir; bu mealde bir lafız için bkz. Buhari, **el-Edebü’l-Müfred**, Babü’l- Meşvere, hadis no:258, 3.baskı, Dârü’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 1989, C.I, s.100.

¹³⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 98/a; hadisin tercümesi müellif tarafından yapılmıştır; Ebû Dâvûd, **el-Harâc ve’l-Fey ve’l-İmâre** 4.

¹³⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 100/a; Tirmîzî, **el-Birr ve’s-Sıla** 40.

¹⁴⁰Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsat**, c. II, s. 87.

¹⁴¹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:112/b; bu meale yakın bir hadis vardır: “ *Re’su’l akl ba’del-imâni billahi etteveddüd ilân-nâs* ” ;Beyhakî, **Şuabul’l-İmân**, c. X, s. 406.

¹⁴²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:113/a; Müslim, **el-Cihâd ve’s-Siyer** 20.

*“Allahumme innâ nec‘aleke fî nuhûrihim ve naû‘zübike min şurûrihim hâ mîm lâ yunsarûn şâheti‘l-vücûhu li‘l-hayyi‘l-kayyûm.”*¹⁴³

Allahım senin kudretinle onların karşısına dikilmeni istiyoruz ve şerlerinden sana sığınıyoruz, Hâ Mîm yardım olunmayalar bütün yüzler O Hay ve Kayyum önünde yere eğilmiştir.

*“Bismillahirrahmanirrahîm, lâ havle velâ kuvvete illâ billahi‘l-‘aliyyi‘l-‘azîm edriknî bilutfike‘l-haîyyi yâ Latîf.”*¹⁴⁴

Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, haramlardan sakınma ve ibadetleri yerine getirme kuvveti ancak yüce ve büyük olan Allah iledir, beni gizli lütfuna ulaştır Ya Latif.

*“Rasûlullah hazretinden sallallahu ‘aleyhi ve sellem mervîdir ki buyurmuşdur: Her kime kim bir gam yürene ve yâhud hüzn ‘azimde kala bu du‘âyı her sabah okuya ki Allah ‘Azze ve Celle okuyanı gamdan halâs eyler ve du‘â budur: Allahumme ene ‘abduke ibn ümmetike fî kabzatike nâsıyeti biyedike mâzin fî hükmiye ‘adlun fiyye kazâuke es‘elüke biküllü ismin hüve leke semmeyte bihi nefseke ev enzeltehü fî kitâbike ev ‘allemtehu ahadan min halkike ev iste‘serte bihi fî ‘ilmi‘l-gaybi ‘indike en tec‘ale‘l-Kurâne‘l-‘azîme nure sadrî ve rebîa‘ kalbî ve cilâe huznî ve zehâbe hemmî birahmetike yâ erhame-r Râhimîn.”*¹⁴⁵

Allahım ben senin kulunum, kulunun ve câriyenin oğluyum, senin avucunun içindeyim, alnım senin elinde. Hakkımdaki hükmün caridir. Hükmün ne olursa hakkımda adalettir. Kendini tesmiye ettiğin veya kitabında indirdiğin veya nezdinde mevcut gayb hazinesinden seçtiğin, sana ait her bir isim adına senden Kur‘ân’ı kalbimin baharı göğsümün nuru, sıkıntı ve gamlarımla atılma vesilesi kılmanı dilerim." Ey merhamet edicilerin en merhametlisi senin rahmetinle.

“Hazret-i Rasûlden sallallahu ‘aleyhi ve sellem menkuldur ki her bir kişi ki bu âyetî yüz kerre okuya elbette hâcetine erişe âyet budur: Ve men yattakillahe yec‘al

¹⁴³Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:113/a; *“Allahumme innâ nec‘aleke fî nuhûrihim ve naû‘zübike min şurûrihim”*’e kadar olan kısım için kaynak: Ebû Dâvûd, **Zekat** 365.

¹⁴⁴Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/a; bu hadisin kaynağı tesbit edilemedi.

¹⁴⁵Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/a; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. VI, s. 246-247.

*lehu mahrecan ve yerzukhu min haysu lâ yahtesib ve men yetevekkel 'alallahe fehuve hasbuhu innallahe bâligu emrihi kad ce'alahullahu liküllü şey'in kadren."*¹⁴⁶

Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

"Hazret-i Ca'fer Sâdık radiyallahu 'anh babalarından ve onlar Rasûl hazretinden sallallahu 'aleyhi ve's-sellem rivâyet ederler ki buyurmuşdur: *Her kimse kim her gün otuz kerre diye ki: Bismillahirrahmanirrahîm, Elhamdulillahi Rabbi'l-'alemîn tebârekellahu ahsenü'l-hâlikîn ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm. Allahu Teâlâ okuyandan doksan dokuz nev' belâ def' ider iken âsânı cüzâm marazı ola."*¹⁴⁷

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Âlemlerin Rabbine hamdolsun, Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah, pek yücedir. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir.

"Rasûl hazretleri şöyle buyurmuşdur: *Allahummehrusnî bi'aynike'l-letî lâ tenâmu vekfinî biruknike'l-lezî lâ yurâmu varhemnî bikudretike 'aleyye. Ente sikatî ve recâî fekem min ni'metin en'amte bihâ 'aleyye kalle leke bihâ şükri ve kem min beliiyetin ebleytenî kalle leke bihâ sabrî feyâ men kalle inde ni'metihî şükri felem yahrîmnî ve yâ men kalle 'inde belâihî sabrî felem yahzulnî yâ men yerânî 'alâ hatâyâ felem yufzihnî es'eluke ennehu tusallî 'ala Muhammedin ve âlihî kemâ salleyte ve terahhamte 'ala İbrâhîme inneke hamîdun mecîdun Allahumme e'innî 'ala dînî bi'd-dünyâ ve 'alâ âhiretî bi't-takvâ vehfaznî fîmâ gibtu 'anhu velâ tekilnî ilâ nefsi fîma hazartehu yâ men lâ yazurruhu'z-zünûbu ve lâ yankusuhu'l-mağfiretu heb lî mâ lâ yazurruke vagfirlî mâ lâ yankusuke yâ ilâhî es'eluke ferecan karîban ve sabran cemîlen ve es'eluke'l-'âfiyete min külli beliiyeti ve es'eluke devâme'l-'âfiyeti ve es'eluke's-şükra 'ala'l-'âfiyeti ve es'eluke'l-ginâ 'ani'n-nâsi ve lâ havle ve lâ*

¹⁴⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/a; burada geçen ayet Talak suresi 2-3; hadisin kaynağı tesbit edilememiştir, fakat yaklaşık bu mealde bir hadis için bkz. **ed-Dürri'l-Mensur**, Dr.Abdülmecid, ty., yy., c.14, s.538.

¹⁴⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/a-b; hadisin kaynağı tespit edilemedi.

kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm. Allahümme esbil 'aleynâ kenefi cânibi sitrike ve edhilnâ fî meknûn gaybike vehcubnâ 'an şirâri halkike ve hul beynenâ ve beyne'r-rezâyâ ve'l-belâyâ yâ Erhame'r-Râhimîn.”¹⁴⁸

Allah'ım! Uyumayan gözlerinle beni koru! Kimsenin yapamayacağı himayenle beni himayene al. Üzerime olan kudretinle bana mağfîret et. Güvencim ve umudum sensin. Ne kadar, üzerime in'am ettiğin nimetler vardır ki, onların yanında şükürüm az olmuştur ve ne kadar belalar vardır ki onlarla beni müptela kıldın da, onlar yanında sabrım az olmuştur. Ey nimetinin yanında şükürüm az olup ta beni mahrum etmeyen! Ey belası yanında sabrım az olup ta beni rüsvay etmeyen! Ey hatalarımı görüp beni mahcup etmeyen! Hz. Muhammed (a.s.) ve onun Âline, İbrahim (a.s.)a rahmet ettiğin gibi rahmet etmeni istiyorum. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allahım dinim üzere dünyam ile, ahiretim içinde takva ile yardım et. Bilmediğim şeylerden beni koru. Nefsimi bulunduğu herhangi bir durumda yalnız bırakma. Ey günahların kendisine zarar vermediği mağfîretinde kendisinden bir şey eksiltmediği Sana zarar veremeyen şeyi hibe et, seni noksan kılmayacak şeyleri mağfîret et. Ey Allahım senden acil kurtuluş ve sabr-ı cemil istiyorum. Bütün belalardan afiyet vermeni istiyorum. Afiyetinin devamını istiyorum, afiyetin üzere şükür istiyorum, insanlardan ihtiyaçsız olmayı istiyorum. Güç ve kuvvet, sadece Yüce ve Büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir. Allahım sırrından üzerimize sal, ve bizi gaybının gizli hazinelerine girdir. Yarattıklarının şerrinden bizi koru. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi bizimle bela ve musibetlerin arasını ayır.

1.2.7.4. Eserde Geçen Arapça Vecizeler, Şiirler ve Tercümeleri

Hikmetli söz söyleme, az lafız ile çok mana ifade etme klasik Türk-İslam edebiyatının temel niteliklerinden birisidir. Düstûru'l-Vüzerâ, kendisinde önce yazılan eserlerden izler taşıdığı gibi, o döneme kadar Arap dilinde zikredilen bazı veciz ifadeleri, ibareleri ve şiirleri muhteva etmektedir. Bu bölümde bu veciz ifadelere, ibarelere ve şiirlere ve bunların tercümelerine yer vereceğiz.

¹⁴⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 115/a-b; Suyûtî, Câmiu'l-Ehâdis, hadis no: 26124.

*“İzi’l mer’u efşâ sırrahu bi lisânihi ve lâme ‘aleyhi gayrahu fehuve ahmak, izâ zâka sadru’l- mer’i ‘an sırrı nefsihi fe sadru’l-lezî istevde ‘as-sırra azyaku.”*¹⁴⁹

Kim sırrını başkasına söylerse günahın açığa çıktığını inkar eder. Sırrı, o kişi saklamayıp kendi dışında başkasına söylediği zaman ahmaktır, zira bu sözü duymamıştır; iki kişinin bildiği sır değildir.

*“El-halâvatü tuahharu.”*¹⁵⁰

İşin tatlı kısmı ahirindedir.

*“İzi’l- umûru biha’l-ehdâsü ve birriha debbarahe dûneşşüyuhı terâ fî ba’zihâ halelâ.”*¹⁵¹

İşlerle gençler ilgilendiği zaman, yaşlılar olmaksızın o işin bazısının boş olduğunu görürsün.

*“Lâ tanzur ilâ men kâle venzur ilâ mâ kâle !”*¹⁵²

Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak !

*“İhvânu hazihi’z-zamân cevâsîsu’l- ‘uyûb.”*¹⁵³

Bu zamanın kardeşleri, ayıpların casusudurlar.

*“Zehiyyun sehâ ve kerem lâilâhe illallâh.”*¹⁵⁴

Parlak cömertlik ve kerem, Allah’tan başka ilah yoktur.

¹⁴⁹ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru’l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 94/a; eserde bu Arapça ifadenin nazım şeklinde Türkçe tercümesi müellif tarafından yapılmıştır.

¹⁵⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no:110/b

¹⁵¹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 108/a

¹⁵² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 95/a; eserde müellif, bu sözün Farsça beyit şeklinde ifadesine yer vermiştir.

¹⁵³ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 96/b; eserde bu Arapça ifadenin nazım şeklinde Türkçe tercümesi müellif tarafından yapılmıştır, bu söz Hz.Ali’ye aittir.

¹⁵⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 110/a

*“Es-sadakatü tuzidu fi’l-umri ve testenzilu’r-rızka ve tekî mesâri’assev-i ve tutfi’u gazaba’r-Rabbi.”*¹⁵⁵

Sadaka ömrü uzatır, rızkı artırır, kötülükten korur, Rabbin gazabını söndürür.

*“Verise’l-vizâretu kâbiran ‘an kâbirin,
Mevsuletü’l-isnâdi bi’l-isnâd.”*¹⁵⁶

Vezirler büyükten büyüğe varis olurlar,
İsnad isnada bağlıdır.

*“Esabte felzem ve vecedte fağnam.”*¹⁵⁷
İsabet edersen yapış, bulursan ganimet bil.

*“Veziru’s-sultân kerâkibi’l-esed yehâbuhunnâs vehuve lirukûbihi ehyeb.”*¹⁵⁸
Pâdişahın veziri şîr-u dilir üzerine binmiş kimesneye benzer il anın dilaverliginden
müte‘accib ve hirâsândır. Ve ol ilden dahi ziyâde hâyif ve tersândır.

*“El-kalîl yedüllü ‘ala’l-kesîr ve’l-cüra ‘tu tedüllü ‘ala’l-gadîr.”*¹⁵⁹
Az çoğa, bir yudum su gölete dalalet eder.

*“Subhânallahi mil’e’l-mîzân ve müntehe’l- ‘ilmi ve meblagi’r-rıza.”*¹⁶⁰
Mizanın dolusu kadar, ilmin sonu kadar, rızanın miktarı kadar seni tesbih ederim.

*“Allahu Rabbî lâ şerîke leh.”*¹⁶¹
Rabbim Allah ortağı olmayandır.

¹⁵⁵Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 110/b

¹⁵⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 112/a

¹⁵⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 112/a

¹⁵⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 112/b; Arapça bu ifadenin Türkçe tercümesi müellif tarafından yapılmıştır.

¹⁵⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 113/a

¹⁶⁰Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

¹⁶¹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

*“Ve haysu ittecehtum sâ‘adetakum selâmetün ve yer‘âkumu-r Rahmânu min külli cânibin.”*¹⁶²

Nereye doğru yöneltirseniz, yardımcınız selamettir ve Rahman sizi her yerden gözetler.

*“İyyâke ve‘l-kesele fe innehu muclibu‘l-‘abûsi ve lübûsi zî‘l-bûs ve mâ isteşâre‘l-‘asele men ihtâre‘l-kesele.”*¹⁶³

Tembellikten sakın çünkü o sıkıntıyı celbeder. Fakirliğin ve yoksulluğun elbisesidir. Tembelliği seçen bal toplayamaz.

*“Yebdû ve yazharu velâ yundi velâ yumturu.”*¹⁶⁴

Göründü ve zâhir oldu, ne yağmur yağdırdı ne ıslattı.

*“Helâluhâ hisâbun ve harâmu hâ ‘azâbun”.*¹⁶⁵

Helali hesaplı, haramı azaplıdır.

*“Lâ yudî‘ullâhu ecra‘l-muhsinîn.”*¹⁶⁶

Allah güzel davrananların mükafatını zayi etmez.

*“Bi‘l-birri testa‘bidu‘l-hurra.”*¹⁶⁷

İyilik hürü köle yapar.

*“Et-ta‘zimu liemrillâh ve‘ş-şefakatü ‘alâ halkullâh.”*¹⁶⁸

Allahın emirlerine tazim yarattıklarına da şefkat.

¹⁶²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 117/b

¹⁶³Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:121/a

¹⁶⁴Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:97/b; eserde bu ifadenin Farsça tercümesi beyit şeklinde müellif tarafından yazılmıştır.

¹⁶⁵Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:98/b

¹⁶⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:98/b; eserde bu ifade Farsça başlayan beytin ikinci mısrası olarak yazılmıştır.

¹⁶⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 100/a

¹⁶⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 103/b

“*Ve eslihu zâte beynikum, ve’s-sulhu hayrun.*”¹⁶⁹

Aranızda sulh yapın, sulh hayırdır.

“*Tehallaku bi ahlâkullah*”¹⁷⁰

Allahın ahlâkıyla ahlâklanın.

“*Men etâ’a gadabehu fekad edâ’a dinehu ve edebuhu*”¹⁷¹

Kim gazabına itaat ederse onun dini ve edebi zayi olur.

“*En-nedem ‘ale’l-‘afvi ehabbu mine’n-nedemi ‘ale’l-‘ukûbeti.*”¹⁷²

Affedip pişman olmak azap edip pişman olmaktan daha sevimlidir.

“*İrhamil müslimin vahşe’l-mevt vezkuri’l-âhirah.*”¹⁷³

Müslümanlara merhamet et, ölümden kork, ahireti hatırla.

“*İrham men fi’l-ardı yerhamuke men fi’s-semâ.*”¹⁷⁴

Yerdekilere merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin.

“*İkdı beynen-nâs bi-hükmilleh-i Te‘âlâ feinnehu la yasluhu leke illâ zâke.*”¹⁷⁵

İnsanlar arasında Allahın hükmüyle hükmet ki bundan başkası seni doğruya ulaştırmaz.

“*Uskun feleste bi ilâhin, innemâ ente beşerun ye’kulu ba’zuke ba’zan ve tesîru ‘an karîbin liddüd vettürâbi.*”¹⁷⁶

Sakin ol sen ilah değilsin, sen beşersin, birbirinizi yersiniz ve yakında toprağa ve böceğe dönüşeceksin.

¹⁶⁹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/a

¹⁷⁰Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/a

¹⁷¹Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/a

¹⁷²Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b

¹⁷³Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b

¹⁷⁴Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b

¹⁷⁵Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b

¹⁷⁶Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b

*“İzâ künte muhtassan linefsike sâhiben,
Femin kabli en tûbdiyehu bi 'l-vüddi ağzibhu,
Fein kâne fî hâlit teğaddubi münsifen
Ve illâ fasrim habluhu ve tecennebhu.”¹⁷⁷*

Kendine bir dost aradığında,
Bundan önce sevgini ona göster, onu kızdır,
Eğer kızginken insaflıysa,
Eğer insaflı değilse ipini bırak ve ondan uzaklaş.

“Zevâlu 'd-düvel bistınâ 'issüfûl.”¹⁷⁸

Devletlerin zail olması sefillerin kullanmasındandır.

*“Elem tera ennel 'akle zeynun liehlihi
Ve lâkinne temame 'l- 'akli hüsnü 't-tecârîbi.”¹⁷⁹*

Görmez misin muhakkak ki akıl ehli için süstür
Ancak aklın kemali tecrübenin güzelliğindendir.

Bu beytin manasına yakın bir tercüme-yi, müellif şu şekilde yapmıştır:

Kişinin aklıdır zeyn ü cemâli,
Tecâribden olur aklın kemâli.

“Aleykum bi ârâiş-şüyuh.”¹⁸⁰

Yaşlıların görüşlerini alın.

“Men lem yebit leylan 'alâ sururi 'l-va 'di lem yecid lissanî 'ati mat 'aman.

¹⁷⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 106/a

¹⁷⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 107/a

¹⁷⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:108/a

¹⁸⁰Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:108/a

*Yani bir kimse kim vâ ‘dinin şadlığıyla gece sabah eylemeye ihsân ve keremin kadrini bilmez ve ehl-i keremin lütf ve ihsânını tam ‘ı kalmaz.”*¹⁸¹

*“İnnel mukaddeme fi hizkin bisan ‘atihi
Ennâ teveccehe fihâ fehuve mahrumun.*

*Yani tahkikan fazl ve kemalde kâmil ve hazik mukaddem olan kimse her kande kim teveccüh ederse el müstehak mahrum mâ sadakıdır.”*¹⁸²

1.2.7.5. Eserde Geçen Farsça Şiirler, Vecizeler ve Tercümeleri

Düstûru’l-Vüzerâ, ele alınan konuların ve verilmek istenen mesajların şiirlerle süslenip desteklendiği bir risaledir. Daha önce bahsedildiği üzere, eserde Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış şiirlere ve veciz ifadelere sıklıkla yer verilmiştir. Şîrazi eserinde yer verdiği şiir ve vecizeler sayesinde kimi zaman hiciv, kimi zaman sitayiş, kimi zaman da nasihat ve eleştiri yoluyla devlet erkanına ve topluma mesaj vermektedir.

Bu bölümde yer vereceğimiz Farsça şiir ve vecizelerde, Şîrazi cimrilik eleştirisinden, cömertlik övgüsüne, iyilik yapmanın öneminden güzel söz söylemenin getirisine, kâmil insanın vasıflarından sır tutmanın önemine kadar bir çok mevzuda mensur eserini şiir ve vecizeler yoluyla güçlendirmiştir. Müellifimiz böyle yaparak anlam dünyasını zenginleştirdiği gibi maksadın hasıl olmasına yönelik araçları da artırmıştır.

Bu bölümde risalede geçen Farsça şiirleri ve veciz ifadeleri Türkçeye tercüme ettik. Bu minval üzere müellifin her mesajının açık ve anlaşılabilir olmasını ve gelecek araştırmacılar içinde yardımcı olmasını ümit etmekteyiz.

¹⁸¹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:109/b; bu ibarenin tercümesi müellif tarafından tercüme edilmiş ve şerh kaydı olarak yazılmıştır.

¹⁸²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:109/b; bu beytin tercümesi müellif tarafından tercüme edilmiş ve şerh kaydı olarak yazılmıştır.

Şîrazi, vezirlerin işlerinde ehli ile müşavere etmelerini ve kişinin rütbesinin yüksekliğini önemsemeksizin ne dediğine bakılması gerektiğini anlatmak için şu beyte yer vermiştir:

“Tu sohen râ niger ki hâleş çiyet,

Der guzârende-i sohen meniger.”¹⁸³

Kimin söylediğine değil,

Ne söylediğine bak.

Şîrazî vezîrlerin adab-ı muaşerete riayetine binaen onların nerede konuşup nerede susmalarını bilmelerinin önemini ifade ederken şu mısralara yer verir:

“Eger çe pîş-i huredmend hâmuşî edebest,

Be-vakt-i maslahat ân bih ki der sohen kûşî,

Dü çîz tayra-i aklest dem furu besten

Be-vakt-i güften ve güften be-vakt-i hâmûşî.”¹⁸⁴

Akıllı insanların yanında susmak edebin gereğise de,

Maslahat vakti konuşmaya çalışman daha iyidir.

İki şey aklın ayıbıdır;

Konuşma zamanı susmak, susma zamanı konuşmak.

Risalesinde vezirlerin sahip olması gereken nitelikleri arasında kavlı-ı leyyin olmayı yani yumuşak sözlü ve tatlı dilli olmayı sayan Şîrazi bu konuyla ilgili şu beyte yer verir:

“Duruştî ve nermî behem der behişt,

Ki cerrâh ve fessâd ve merhem nehest.”¹⁸⁵

¹⁸³ Alâî bin Muhibbî eş- Şîrazî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788., Vr.no: 95/a

¹⁸⁴ Şîrazî, a.g.e., Vr.no: 96/b

Sertliği ve yumuşaklığı karıştır,

Zira delip deşen cerrahla yatıştıran merhem beraberdir.

Vezirin ârif kimselerden olmasını tavsiye eden şîrazi cahil vezirin durumunu ifade etmek için şu beyiti kullanır:

“*Ebr râ*¹⁸⁶ *mâned ki zâhir mî şeved*

Nî terî dâred ne mâtır mî şeved.”¹⁸⁷

Bulut ki zahirdir lâkin,

Ne suya ne yağmura sahiptir.

Vezirlere, iyilik yapmanın ve yapılan iyiliklerin zayı olmayacağının izahına ise şu beyitle işaret eder:

“*Her ki nîkî kerd zâyi’ key şeved,*

Lâ yudî’ullâhu ecra’l-muhsinîn.”¹⁸⁸

Bir kimse iyilik yapınca iyiliği zayı olur mu?

Allah güzel davrananların mükafatını zayı etmez.

Dile getirelen sözü samimiyetle söylemenin muhatabında karşılık bulacağını

“*Sohen kez cân bîrûn âyed neşîned lâ cerem der dil*”¹⁸⁹ yani “candan söylenen söz yüreğe işler” vecizesiyle ifade eder.

¹⁸⁵ şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 97/a. Bu beyit aynı zamanda Sa’dî şîrâzî’nin “**Bostan**” isimli eserinde geçmektedir.

¹⁸⁶ Burada müstensih veya müellif “Ebr râ” kelimesini yanlış yazmıştır. Arapça bir kelime olan “Ebrâr” iyiler, hayır sahipler gibi anlamlara gelmektedir. Beyitte kastedilen anlamıyla bu kelime Farsça’da bulut anlamına gelen “ebr” kelimesidir. Dolayısı ile “ebr râ” şeklinde yazılması gerekirken “ebrâr” şeklinde yazılmıştır.

¹⁸⁷ şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 97/b

¹⁸⁸ şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 98/b

¹⁸⁹ şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 99/b

Cimriliği eleştiren ve vezirleri isarafa değil, lakin sahip olduklarından harcamanın gereğine ve güzelliğine değinen müellifimiz, bu hususta cimri kişinin hal-i pürmeâlini ifade için şu mısralara yer verir:

“Rev beşâret turâ ki mal-i bahîl,

Gerçi ecnâs u zerre ve nukra buved.

Yâ be-târâc-ı hâdisât reved

Yâ ki mîrâs-hâre cümle bered”¹⁹⁰

Sana müjdeler olsun git artık ki cimri adamın malı,

Her ne kadar altın gümüş olsa da,

Ya olaylar yağmasıyla elden gider,

Ya da bir mirasyedi yer .

Yapılan kötülöklere iyilikle karşılık vermenin ve hataları affetmenin mertlik alameti olduğunu söyleyen ve kamil insanın vasıflarına değinen Şîrâzî bu mülâhaza ile alakalı şu beyitlere yer verir:

“Bedî râ bedî sehl bâşed cezâ,

Eger merdi ehsin ilâ men esâ.”¹⁹¹

Kötölöğe kötölökle karşılık vermek çok kolaydır,

Eğer mertsen kötölök yapana iyilik yap .

“Dâni çe buved kemâl-i insân,

Bâ düşman u dost lutf-i ihsân.”¹⁹²

İnsanın olgunluğu nedir bilir misin?

¹⁹⁰Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 100/a

¹⁹¹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b

¹⁹²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b

Dosta düşmana ihsan ve lütufta bulunmaktır.

Devletin ehil ellerde olması gerektiğinin ve ehemniyetsiz kişilere büyük görevler verilmemesini tavsiye ettiği Farsça-Türkçe müşterek cümlesinde, şu veciz ifadeye yer vermektedir:

*“Eger çi sülfe-perverdür, bu devrân gerekdir kim ana uymaya sultân.”*¹⁹³

Alçakları kayıransa şayet,
Sultan bu zamanda uymaya ona.

Aklın kemale ulaşmasında tecrübenin önemli bir yere haiz olduğunu bunu da çok yaşamakla ilişkilendiren Şîrazî şu beyitle konuya değinir:

*“Ânce der âyine cevân bîned
Pîr der heşt pîş ezan bînîd”*¹⁹⁴

Gencin aynada gördüğünü,
Yaşlı tuğlada ondan da önce görür

İsraftan kaçınmanın gereğine dair tavsiyesi:

*“İsrâf mekun ki hâcet üfted
Rûzîyet beher hasis ve her has.”*¹⁹⁵

İsraf etme gün gelir ,
Her cimriye her çöpe muhtaç kalırsın.

¹⁹³Şîrazî, a.g.e., Vr.no:107/a

¹⁹⁴Şîrazî, a.g.e., Vr.no: 108/a

¹⁹⁵Şîrazî, a.g.e., Vr.no: 110/b

Ahireti kazanmanın dünyadan geçtiğine, Allah'ın kullarına ihsanda bulunma ve sadaka vermeye dair tavsiyelerini içeren mısraları:

*“Be-dünyâ tevân âhiret yâften
Bezer pençe-i şîr ber tâften,
Be dünya tevânî ki ‘ukbâ herî,
Behercân men verne hasret beri,
Zer u ni ‘met ‘âyed kesi râ bekâr,
Ki divâr ‘ukba koned zer nigâr,
Hudâ râ berân bende-i bahşâyîş est,
Ki halk ez vucudeş der âsayîş est
Kesi nîk bîned beher du saray
Ki nîki resâned be halk-ı hudây.
Hadisi dürüst âhir ez Mustafa est.
Ki necşâyîş ve hayr ve def’ı belâst”.*¹⁹⁶

Dünya ile ahiret elde edilebilir,
Parayla aslanın pençesine karşı koyulabilir.
Dünya ile ahireti satın alabilirsin,
Canım benim satın al yoksa yazıklanırsın.
Para mal mülk insanın işine yarar,
Çünkü para mal mülk ahiret duvarını süsler.
Halkı rahat ettiren kuluna
Allah da ihsan da bulunur.
Allahın kullarına iyilik yapan,
İki dünyada iyilik görür.
Hz.Mustafadan bir doğru bir söz rivayet edilmiştir ki
Sadaka belaları def eder.

Şîrâzî kendisinin bazı ilimlerde vasat değil; tam tersine maharetli olduğunu ifade bağlamında *“ber beste diger bâşed ber ruste diger”*¹⁹⁷ yani kurumuşluk başkadır

¹⁹⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 111/b

filizlenmişlik başka diyerek, risalesinde zikrettiği ilimlerde mertebe sahibi olduğunu anlatır.

Eserinin hatimesinde kendi hünerine talip bulamamasından şikayetçi olan Şîrâzî şöyle yakınır:

“Hüner nemî hared eyyâm ve gayri înem nîst
Kücâ revem çe kunim bâ çunîn kesâd metâ”¹⁹⁸

Zamane hünere talip olmuyor ve bundan başka da bir şeyim yok,
Nereye gideyim ne yapayım böyle işe yaramaz malla.

Yukarıda zikrettiği olumsuz duruma rağmen, devlet erkanından ricası kendisini cahillerden saymayıp şu beyitlerine bakmalarıdır:

“Gerçi pîşet nekerd kes ta ‘rîf
Ki merâ çîst mâye ve mikdâr

Sohenem hud mu ‘arref-i hünerest
Çûn nesimî âyed ez gülzâr
Zân çu tîgam zubân küşâde ki men
Gevher hîş mi kunem izhâr
Men yeki gevherem fitâde be-hâk
Ez seri terset merâ ber dâr
Gerçi bâşed bi nezd-i himmet-i tu
Gevher ez hâk ber giriften a ‘r”¹⁹⁹

Kimse senin huzurunda benim hakkımın
Ne kadar olduğunu söylemiş değilse de,

¹⁹⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 123/a

¹⁹⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 123/b

¹⁹⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 123/b

Sözlerim bir maharet anlatır
Ve çiçek bahçelerinden gelen yel gibidir,
Şundan dolayı kılıç gibi ağzımı açmış durumdayım
Ben içimdeki cevheri gösteriyorum,
Ben toprağa düşmüş bir inciylim
Beni işlemek için al,
Hernekadar senin nezdinde topraktan inci almak
Sana yakışmazsa da .

1.2.7.6. Eserde Geçen Duâ ve Tılsımlı Şekiller

Lügat manası ile Allah’a yalvarma ve niyaz etme anlamına gelen duâ, İslam dininin en önemli ibadetlerinden birisidir. Duâ, gerek maddi gerekse de manevi hacetlerin tedarikinde müslümanların hayatında büyük bir yer tutar. Bunun en önemli nedeni, İslam peygamberi olan Hz.Muhammed (sav) ’in hayatının her anını duâ ile süslemiş olmasıdır. Onun bu davranışı tüm müslümanlar için örnek teşkil etmiş, yazılı kültürde ortaya konulan eserlerin mukaddime ve hâtimesine dahi yansımıştır.

Bu bölümde Alâî bin Muhibbî eş- Şîrâzî tarafından kaleme alınan Düstûru’l-Vüzerâ isimli eserde zikredilen duâ’lara yer vereceğiz. Duâ’lar özellikle risalenin üçüncü bölümünde çeşitli hacetlerin tedarikine, sultana ve düşmana galip gelmeye yönelik, bazıları bir takım şekiller ile mündemiç halde zikredilmiştir. İlm-i ledün dairesinde yer alan duâların bazıları hadis, bazıları Hz.Ali’den ve diğer İslam büyüklerinden rivayet edilmiştir. Kaynaklarını tesbit edebildiğimiz dualar dipnotlarda belirtilmiştir.

Arapça yazılmış olan duâlar bir hayli uzun olduğundan burada sadece tercümelerine yer vereceğiz. Arapça kısımları tezimizin ikinci bölümünde, tenkitli metin kısmında mevcuttur.

Risalede yer alan duâlar:

“Hazret-i Ali'den Kerramallahu vecheh rivâyetdir ki, Hazret-i Hızıra buluştum bana bir nesne ta'lim et ki anınla düşmana zafer bulâm dedim bu duâyı ta'lim etdi ki:” Allahım elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm sâd ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve elif lâm mim ra ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve kef ha ya a'yn sâd ve tâ ha ve tâ sin mîm ve tâ sîn ve tâ sîn mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve yâ sîn ve sâd ve hâ mîm ve hâ mîm ve hâ mîm a'yn sîn kaf hâ mîm hâ mîm hâ mîm hâ mîm ve kâf ve nûn ve yâ Hû yâ kendisinden başka ilah olmayan bunların hakkı için bana yardım et, beni koru imdadıma yetiş.²⁰⁰

“Ve Bedir gününde Hazret-i Rasûlullah sallallahu 'aleyhi vesellem bu du'âyı okurlardı.” Ey kitabı indiren Allahım ey bulutları yürüten orduları bozguna uğratan Allahım onları hezimete uğrat ve bizi galip kıl.²⁰¹

“Ve bu du'âyı dahı okurlardı ki:” Allah'ım senin kudretinle onların karşısına dikilmeni istiyoruz ve şerlerinden sana sığınıyoruz, Hâ Mîm yardım olunmayalar bütün yüzler O Hay ve Kayyum önünde yere eğilmiştir.²⁰²

“Her kim 'adduvvuye zafer bulmak ve ömrü uzun olmak dileye subh ve şâm üç kerre diye:” Mizanın dolusu kadar, ilmin sonu kadar, rızanın miktarı kadar seni tesbih ederim.²⁰³

“Ve her bâr ki gam ve hüzn galebe ile Allahu Rabbî lâ şerîke leh diye ki fî'l-hâl zâil olur.”²⁰⁴

“Ve her kim yedi gün muttasıl her günde üç yüz on üç kerre es-Seri' diye her ne hâceti vârsa revâ ola ammâ gerekdir ki niyyeti hayr ola ki be-gâyet mücerrebdır.”²⁰⁵

²⁰⁰ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 113/b

²⁰¹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/a; Müslim, **el-Cihâd ve's-Siyer** 20.

²⁰² Şirâzî, a.g.e., Vr.no:113/a; “Allahumme innâ nec'aleke fî nuhûrihim ve naû'zübike min şurûrihim” e kadar olan kısım için kaynak: Ebû Dâvûd, **Zekat** 365.

²⁰³ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

²⁰⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

²⁰⁵ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

“*Vefâ-zâde Hazretlerinden dahı menkuldur ve du‘â budur:*” İlahi! Allah’ım sana nasıl duâ edeyim ben benken ve senden ümidimi nasıl keseyim Sen Senken, Sen ki Musa için denizi yardım ve onu boğulmaktan kurtardın. Rabbim olduğum durumdan beni kurtar. Rabbim bana katından bana genişlik ve bir çıkış yolu ver.²⁰⁶

“*Hazret-i Rasûl’den salavâtullahi ve selâmuhu ‘aleyhi Enes bin Mâlik rivâyet eder ki: Her kim bir vartaya düşse kim hiç halâsına mecâl olmasa bu du‘âyı okuya ki:*” Rahman ve Rahim olan Allahın ismiyle, güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah’ın yardımıyladır. Beni gizli lütfuna ulaştır ya Latif ya Latif.²⁰⁷

“*Rasûlullah hazretinden sallallahu ‘aleyhi ve sellem mervidir ki buyurmuşdur: Her kime kim bir gam yürene ve yâhud hüzn ‘azimde kala bu du‘âyı her sabah okuya ki Allah ‘Azze ve Celle okuyanı gamdan halâs eyler ve du‘â budur:*” Allahım ben senin kulunum, kulunun ve câriyenin oğluyum, senin avucunun içindeyim, alnım senin elinde. Hakkımdaki hükmün caridir. Hükmün ne olursa hakkımda adalettir. Kendini tesmiye ettiğin veya kitabında indirdiğin veya nezdinde mevcut gayb hazinesinden seçtiğin, sana ait her bir isim adına senden Kur’ân’ı kalbimin baharı göğsümün nuru, sıkıntı ve gamlarımın atılma vesilesi kılmanı dilerim. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi senin rahmetinle.²⁰⁸

“*Pâdişâhdan korkdugun zamân karşusunda ve ârdında bu duâyı okuyasın:*” Halim ve Kerim olan Allah’tan başka ilah yoktur. Büyük arşın Rabbi ve yedi kat göğün Rabbi olan Allah’ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka ilah yok, sana yakın olan Aziz oldu senin övgün yüce oldu.²⁰⁹

“*Hazret-i Ca‘fer Sâdık radiyallahu ‘anh babalarından ve onlar Rasûl hazretinden sallallahu ‘aleyhi ve’s-sellem rivâyet ederler ki buyurmuşdur: Her kimse kim her gün otuz kerre diye ki:*” Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Âlemlerin

²⁰⁶Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

²⁰⁷Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 114/a

²⁰⁸Şîrâzî, a.g.e., Vr.no:114/a; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. VI, s. 246-247.

²⁰⁹Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 114/a

Rabbine hamdolsun, Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah, pek yücedir. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir. “*Allahu Teâlâ okuyandan doksan dokuz nev‘ belâ def‘ ider iken âsânı cüzzâm marazı ola.*”²¹⁰

“*Ve Hazret-i Seyyidü'l-mürselîn rivâyet olunur ki her kim bu du‘âyı vird edine Allah Celle ve ‘Âlâ anı eşrâr şerrinden ve füccâr keydinden ve zaleme mekrinden saklaya ve gamdan halâs edup ferah ve surûr erzânî kıla ve ‘ulemâ bu du‘âya du‘â-i ferc derler, Rasûl hazretleri şöyle buyurmuşdur:*” Allah’ım, Uyumayan gözlerinle beni koru! Kimsenin yapamayacağı himayenle beni himayene al. Üzerime olan kudretinle bana mağfiret et. Güvencim ve umudum sensin. Ne kadar, üzerime in’am ettiğin nimetler vardır ki, onların yanında şükürüm az olmuştur ve ne kadar belalar vardır ki onlarla beni müptela kıldın da, onlar yanında sabrım az olmuştur. Ey nimetinin yanında şükürüm az olup ta beni mahrum etmeyen! Ey belası yanında sabrım az olup ta beni rüsvay etmeyen! Ey hatalarımı görüp beni mahcup etmeyen! Hz. Muhammed (a.s.) ve onun Âline, İbrahim (a.s.)a rahmet ettiğin gibi rahmet etmeni istiyorum. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allahım dinim üzere dünyam ile, ahiretim içinde takva ile yardım et. Bilmediğim şeylerden beni koru. Nefsimi bulunduğu herhangi bir durumda yalnız bırakma. Ey günahların kendisine zarar vermediği mağfiretinde kendisinden bir şey eksiltmediği Sana zarar veremeyen şeyi hibe et, seni noksan kılmayacak şeyleri mağfiret et. Ey Allahım senden acil kurtuluş ve sabr-ı cemil istiyorum. Bütün belalardan afiyet vermeni istiyorum. Afiyetinin devamını istiyorum, afiyetin üzere şükür istiyorum, insanlardan ihtiyaçsız olmayı istiyorum. Güç ve kuvvet, sadece Yüce ve Büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir. Allahım sırrından üzerimize sal, ve bizi gaybının gizli hazinelerine girdir. Yarattıklarının şerrinden bizi koru. Ey merhamet edicilerin en merhametlisi bizimle bela ve musibetlerin arasını ayır.²¹¹

²¹⁰Şirâzî, a.g.e., Vr.no:114/a-b; burada geçen ayet Talak suresi 2-3; hadisin kaynağı tesbit edilememiştir, fakat yaklaşık bu mealde bir hadis için bkz. **ed-Dürü'l-Mensûr**, Dr.Abdülmecid, ty., yy., c.14, s.538.

²¹¹Şirâzî, a.g.e., Vr.no:115/a-b; Suyûtî, **Câmiu'l-Ehâdîs**, hadis no: 26124.

“Ve Hazret-i Ali kerremallahu vechehunun ed’iye-i şerîflerinden bir du’â ki fasâhat ve belâgatiyle sâyir ed’iyeden müstesnâ bu du’âdır ki cemî‘ murâdât ve maksûdâtın husûliçün mücerrebdır. Ve teshîr kulûb selâtîn içün vird olunsâ gâyetde mu‘teber ve nihâyetde meşhûrdur ve dahı havâssı çokdur. Du’â budur:”

Sabahın dilini çıkarıp aydınlığı ile konuşturan, kapkaranlık gecenin bir kısmının gitmesine izin veren, feleklerin devrini kendi güzelliğinde mutkin kılan, güneşin ışıklarını nuru ile tutuşturan, zâtı zâtına delalet eden, mahlukatına benzerlikten münezzeh olan, hale uygunluktan yüce olan, zanlarının fikir haline yakın olan, gözlerin mülâhazasından uzak olan, olanı olmadan önce bilen, emniyet ve eman içinde beni yatakta uyutan, ve beni nimetleri ve ihsanları ile uyandıran, saltanatı ve eliyle benden kötülüğü geri tutan Allahım sana uzun gecelerde delil olana salat et, uzun şeref ipiyle senin sebeplerine tutunana, sırtındaki ağırlığa rağmen şerefi âşikâr olana, yaratıldığı günden beri kaygan zeminlerde ayağı sabit olana, ve seçilmiş hayırlı ebrar âline ve halis dostlarına, Allahım bize sabahın kapılarını rahmet ve kurtuluş anahtarlarıyla aç, Allahım azametle hayat pınarıma huşu menbalarını akıt, gözlerimden yaşları akıtmanla akıt, kanaat dizginleriyle benden cahil taşkınlığını kaldır, İlâhi Senden bir rahmet beni güzel bir başarıya başlatmazsa, doğru yola beni kim sevkedebilir? Eğer Sen beni arzu isteklerimin komutasına teslim edersen beni heva sürçmelerinden kim korur? Şeytan ve nefsim ile kavgamda nusretin beni terkederse mahrumiyet ve bitkinliğe terketmiş olursun. İlâhi isteklerim doğrultusunda mı sana geldim? Yoksa dâru’l-visalden günahlarım beni uzaklaştırdığında sana ulaştıran sebeplere mi takıldım? Nefsimin heva uğrunda tuttuğu yol ne fenadır. Nefsin istek ve arzularının süslediği şeye yazıklar olsun. Mevlasına ve Efendisine terbiyesizliğinden ötürü kahrolsun. İlâhi ümit elimle rahmet kapını çalıyorum, arzularımın aşırılığından kaçarak sana geliyorum. Sana ulaştıran sebeplere dost elimle tutundum. Allahım hatalarımı ve günahlarımı görmezden gel. Şeref elbisemin yere düşmesinden beni koru. Muhakkak ki Sen efendim, mevlam, dayanağım dönüp varacağım yerde ümidimsin. İlâhi günahlardan kaçıp kapına yaslananı kovabilir misin? Su içmek için suya geleni reddebilir misin? Hayır kesinlikle senin havuzun kuraklıkta bile doludur. Kapına gelenlere ve isteklere açıktır. Sen istenilen ve arzulananın gayesisin. İlâhi bu nefsimin dizginleridir ki senin dileğine bağladım. Bunlarda günahlarımın yüküdür ki rahmetin ve affınla kurtuldum. Ve bunlarda beni

yoldan çıkaran isteklerimdir ki lütfuna ısmarladım. Allahım bu sabahımı bana dinim ve dünyam üzerine selametli kıl ve akşamımı düşman tuzaklarından koru ve helak eden arzulardan emin kıl. Muhakkak ki, Sen her şeye kâdirsin. Sen mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden de onu çeker alırsın, dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır Senin elindedir. Muhakkak ki Sen her şeye kâdirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü gecenin içine sokarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın. Allahım seni noksan sıfatlardan tenzih ederim ve Sana hamdederim, senin kudretini takdir edipte Senden korkmayan senin makamını bilip de Sana saygı göstermeyen kimdir? Sen kudretinle ayrı olanları birleştirirsin, rahmetinle tan yerini ağartırsın, karanlığı kereminle nurlandırırırsın sarp kayadan tatlı ve acı suları akıtırısın yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırırsın. Kendisinde yorgunluk ve bitkinlik meydana gelmeden güneşi ve ay'ı mahlûkat için ışık kılan, ey beka kendisine ait olan ve kullarını yokluk ile kahreden, Muhammed müttaki âline salat et. Nidamı işit duâmı kabul et isteklerimi ve arzularımı fazlınla yerine getir. Ey zararı defetmek ve kolay ve zor her istenilen için duâ edilenlerin en hayırlısı isteğimi sana açtım beni yüce hibelerinden boş çevirme. Ey Kerim! ey Kerim! ey Kerim! Senin rahmetinle ey rahmet edenlerin en merhametlisi, yaratılanların en hayırlısı Muhammed aleyhisselama ve temiz ve tayyip bütün âline salat olsun.²¹²

“Du‘â-i mübârek Hazret-i ‘Ali kerremallahu vechehu buyurmuşdur ki bu du‘â mahbûslar için ve düşmanların def‘i için ve hâcetin mu‘zamiçün ve merîzların şifâsı için gâyetiyle mücerrebdır. Du‘â budur:” Allahım arşının parlayan nurunun ışıldamasıyla düşmanlarımdan saklandım kemali izzetinden gücünün sindirmesiyle bana tuzak kuranlardan gizlendim yüce saltanatınla bütün sultan ve şeytanlardan sana sığındım. Ey mevlam bol nimetlerinden ve bereketli hediyyelerinden istiyorum arzum senken nasıl korkayım, tevekkülüm sana iken nasıl zarar veririm. Nefsimi sana teslim ettim yüzümü sana döndüm sırtımı sana yasladım işimi sana ısmarladım bütün işlerimde sana tevekkül ettim Muhammed aleyhisselama ve âline salat et, bana şifa ver, bana yet, beni mağlup edene Sen galip gel ey mağlup olmayan Galip. Bütün

²¹²Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 117/b, 118/a-b, 119/a

gözetleyen gözeteni, isyan edenin isyanını, inkar edenin inkarını, haset edenin hasedini ve her türlü çalışan düşmanı Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla defettim.²¹³

“Muhassal bu hırz-ı şerîfin hâsiyyetî defî‘ a‘dâd azîmu‘ş-şandur ve âsâri safha-i rûzgârda meşhurdur hırz budur:” Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla dili tutulsun ve dizginlensin hertürlü isyankar ve lanet edenin her sindirici güç kuvvet sahibi zelil ve alçak olsun Alemlerin Rabbi olan Allahın isimleri hürmetine bütün insanların ve cinlerin hileleri benden uzak olsun ayakta duran, yağmuru tutan ve inşa edilmiş gökler hürmetine ki onlar kudretiyle olmuşlardır bir birine mutabık yedi kattır, kat kat örtülerledir, feleklerin mecrası hükümdarların mevkileri yalın kürsi ile ve her tarafı kuşatan, arş ile sonu olmayan, yüce kudreti ile gayelerin gayesi, işaretlerin mevzisi, yaratılanların yaratanı, mahlukatin Rabbi, yaklaşan ve aşağı indi derken iki yay kadar veya daha yakın olan ile ve arşa istiva eden Rahman ile serkeşleri ve zalimleri yok ettim, onlar da yok oluverdi. İnsanlardan ve cinlerden düşmanlarıma attımda helak oldular. Onları Allah’ın gazabıyla kırdım, onlar da kırılıverdi. Haset edici ve serkeş hüsrana uğradı, beni muhafaza eden Allah’ın isimleriyle bütün inatçılar meşgul oldu. Allah’a güvendim ve bana düşmanlık edene karşı duran Allah’tan Rab olarak razı oldum. Bana düşmanlık edene karşı rabbimden yardım diledim.

Allah’ım senden isteklerimi nasıl keseyim? Ve sana güvenmişken nasıl korkayım? Allah’ım dinden çıkanın sindirmesin ve gecenin hilelerinden sana sığınırız ve nazar edenin gözünden hayırla gelen müstesna şer ile gelenin şerrinden ey Rahman ey Rahim ey Celal ve Kerem sahibi her şeyin başlangıcı senin devamınladır ki onun sonu yoktur. Yeryüzünü yaydığın ve gökyüzünü tuttuğun isminle soğuğu eritmekten, ateşi engellemeyle, gem’inle her beldeye açığa çıkan aslanların saldırılarına gem vurmaklığına, Allah’ım beni her azıttandan, zalimden, serkeşten, asiden, tuzak kurandan, inkarcıdan, gözü dönmüşten ve savurgandan koru, insanlardan ve cinlerden olan bütün düşmanlarımı def ettim yok ettim, parçaladım,

²¹³Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 119/a-b

un ufak ettim, ayırdım, kestim, sürdüm, uçurdum, kovdum, uzaklaştırdım, yok ettim onların birliklerini milyonlarca kez dağıttım.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir, surenin sonuna kadar. İnsanlardan ve cinlerden olan bütün düşmanlarımı def ettim, yok ettim, parçaladım, un ufak ettim, ayırdım, kestim, sürdüm, uçurdum, kovdum, uzaklaştırdım, yok ettim onların birliklerini milyonlarca kez dağıttım.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla de ki: Ey kafırlar, sûre sonuna kadar. Bütün düşmanlarımı def ettim, milyonlarca defaya kadar. De ki: O Allah tektir, sûre sonuna kadar. Bütün düşmanlarımı def ettim, milyonlarca defaya kadar. De ki: Ben, ağaran sabahın Rabbine sığınırım, sûre sonuna kadar. Bütün düşmanlarımı def ettim, milyonlarca defaya kadar.

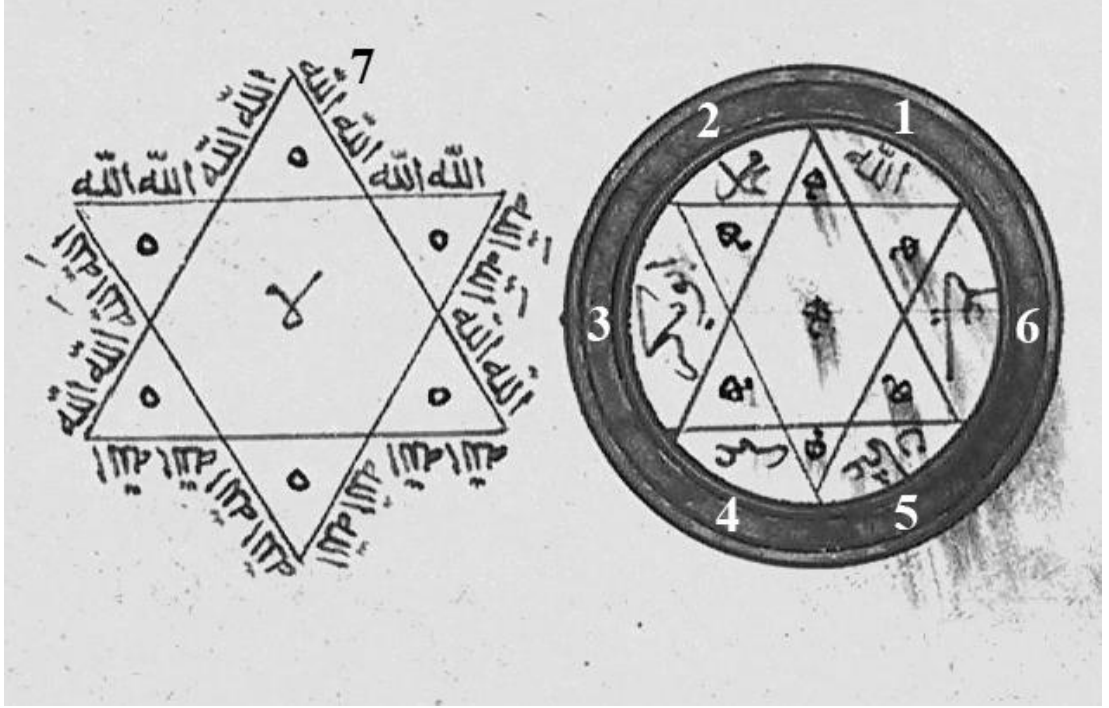
Rahman ve rahim olan Allahın adıyla de ki: İnsanların Rabbi olan Allah'a sığınırım, surenin sonuna kadar. Kâf hâ yâ a'yn sâd ile, hâm mîm sîn kâf ile, tâ hâ ile, yâ sîn ile, nûn kaleme ve kalem tutanların yazdıklarına andolsun ki ile, Tûr'a andolsun ki satır satır yazılmış kitaba, yayılmış ince deri üzerine, Beyt-i Ma'mûra, yükseltilmiş tavana (göğe), kaynatılmış denize andolsun ki, korkmuş olarak gerisin geriye dönün, artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi. Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik. Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı milyonlarca kez Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle, güç ve kuvvet sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla. Allah'ın yardımı Muhammed aleyhisselam ve âli'nin ve ashabının cümlesi üzerine olsun.²¹⁴

“İsm-i A‘zam müstemil olan ed‘iyelerden birisi budur ki: Allahumme innî es‘eluke bi enne leke‘l-hamdu lâ ilâhe illâ ente yâ Hannânu, yâ Mennânu, yâ Bedî‘u’s-Semâvâtî ve‘l-Ard, yâ Ze-l Celâli ve‘l-İkrâm, yâ Hayra‘l-Vârisîne, yâ Erhame‘r-Râhîmin, yâ Semi‘a‘d-du‘âi, yâ Allahu, yâ ‘Âlimu, yâ Semî‘u, yâ ‘Âlîmu, yâ Hakîmu, yâ Halîmu, yâ Mâliku, yâ Selâmu, yâ Hakku, yâ Kadîmu, yâ ‘Aliyyu, yâ Muhîdu, yâ Kâhîru, yâ Rahmânu, yâ Rahîmu, yâ Kerîmu, yâ Muhsî, yâ Mu‘tî, yâ Mâni‘u, yâ Muhyî, yâ Muksitu, yâ Hayyu, yâ Kayyûmu, yâ Ahadu, yâ Samedu, yâ

²¹⁴ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 120/a-b, 121/a

Rabbi, yâ Rabbi, yâ Rabbi, yâ Vehhabu, yâ Gaffâru, yâ Karîbu, lâ ilâhe illa Ente Subhâneke Ente hasbî ve ni'me'l-vekîl.”²¹⁵

Risalede yer alan şekiller:



Şekil 1

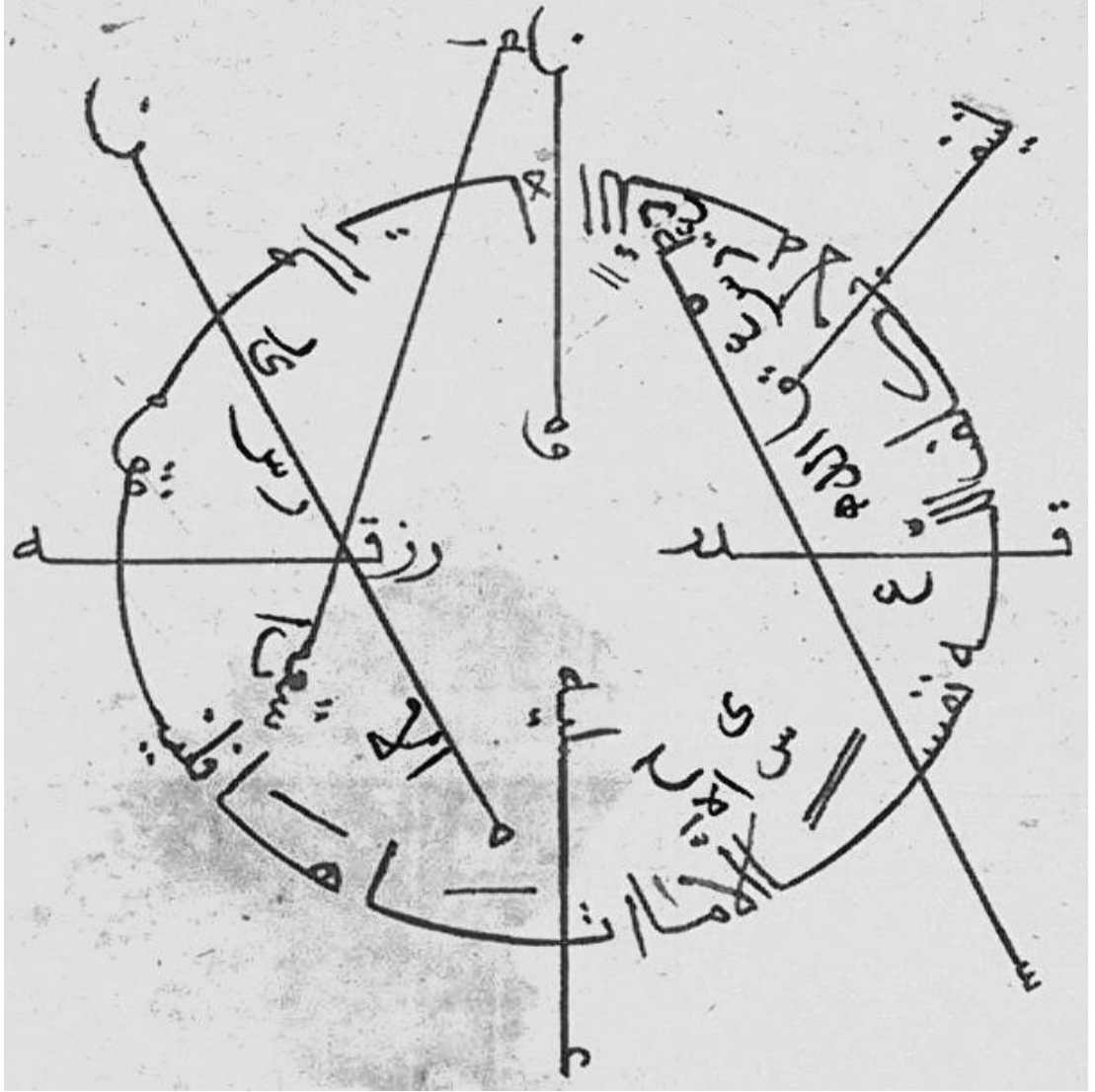
“Hâtem-i Süleymân, her kim bu hâtemi altında kazdırup şems sâ’atinde ve barmagina taka cemî’ düşmanları ona müsahhar ola ve anı her kim görse hayf ide ve balgamı marazlara nâfi’dir ve savuktan sâhibini saklar hâtem budur ve bu şekil üzre olmak dahı câizdir.”²¹⁶

“Fâide: Celb-i ma’âş için ve her güç iş âsân olmak ve hayır ve bereket çok olmak için gerekdür ki bu âyeti zikr edineler: Seyec’alullahu ba’de ‘usrin yüsrân. Ve eger rakki âhû üzre müşkû ve za’feran ve gül suyuyla yâzalar bu sûretde ki zikr

²¹⁵ Şirâzî, a.g.e., Vr.no:117/b

²¹⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 115/b; şekilde yazan lafızlar numaralandırdığımız sıraya göre: 1-Allah, 2-Muhammed, 3-Ebu Bekir,4-Ömer,5-Osman,6-Ali, 7-Allah

olunur ve hamâil edinelere denli mürâdât ve maksûrât müyesser olup her 'asîri yüs'r olur Hakkın 'avn ve 'inayetiyle ve hazihi sûretuhu:”²¹⁷



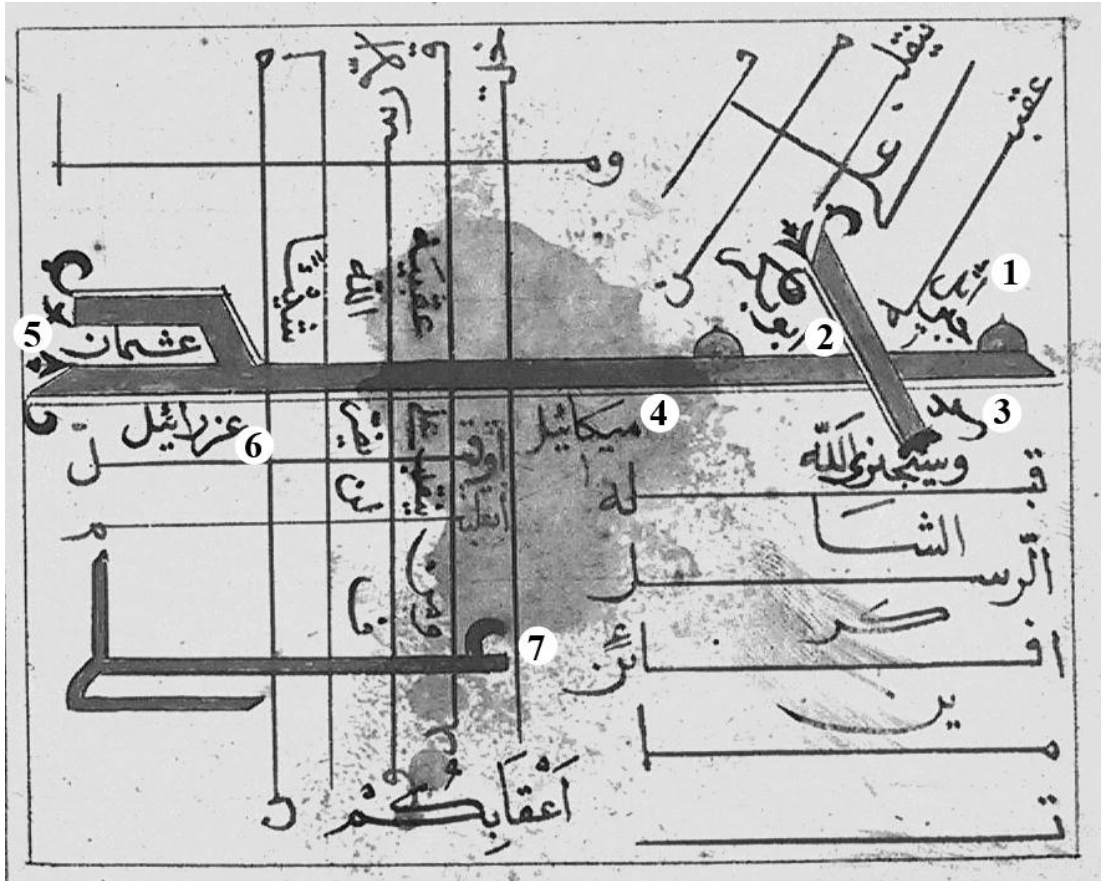
Şekil 2

Mûhassal dâire bu âyet-i kerîmedir ki: Li yunfik zû se'atin min se'atihi ve men kudire 'aleyhi rizkuhu fe'l-yunfik mimmâ âtehullahu lâ yükellifullahu nefsen illâ mâ âtâhâ seyâc'alullahu ba'de 'usrin yüsran. Kavlü hü Te'âlâ: Vemâ Muhammedun illâ Rasûl kad halet min kablihi'r-rusûle efe in mâte ev kutile inkalebtum 'ala

²¹⁷ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 116/a; bu şekilde, Talak suresinin 7.âyetinin bir kısmı yazılıdır; “Li yunfik zû se'atin min se'atih ve men kudire 'aleyhi rizkuhu fe'l-yunfik mimmâ âtâhullâh”.

a 'kabikum vemen yankalib 'alâ 'akibeyhi felen yazu'r-rallahe şey'en ve seyeczillahu 'ş-şâkirîn.²¹⁸

Her kim bu âyet-i kerimeyi vird edine cemî' cinn insin şerrinden emîn ola ve selâtîn katında makbûlu'l-kavl ve mahfûz ve mahrûs ola ve eger bu âyeti varaku't-tayr üzre resm ideler ve Muhammedin ism-i şerîfî hatt-ı kûfî şeklinde yazup melâike-i erbe'a ki Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfîl ve Azrâîl dur Muhammedin çevresinde nakş ideler bu sûretde.²¹⁹



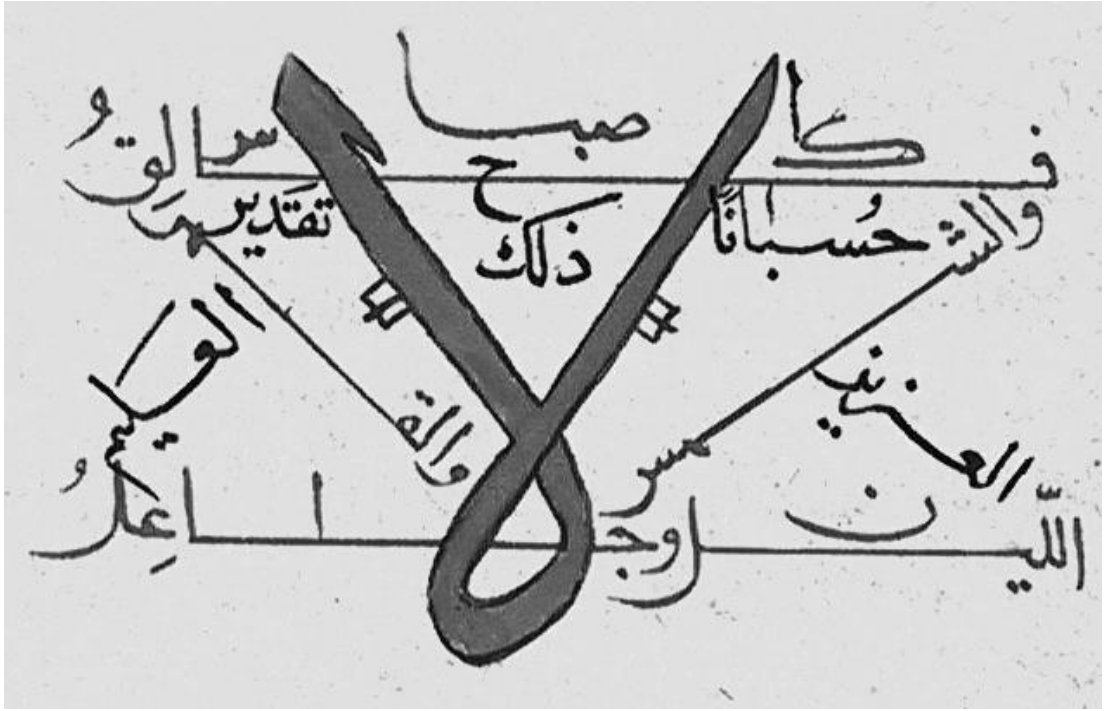
Şekil 3

Her kim bu şekli bile götüre savaşt a 'da üzerine gâlib ola ve cemî' cin insin zararından masûn ve mahfûz ola ve âfât 'âhâtdan mahrûs olup cemî' halk mutî' ola

²¹⁸ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 116/b; Âl-i imran suresi 144.âyet.

²¹⁹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 116/b; şekilde yazılı olan lafızlar numara sırasına göre: 1-Cebrâîl, 2-Ebu Bekir, 3-Ömer, 4-Mikâîl, 5-Osman, 6-Azrâîl, 7-Ali. Ayrıca Âl-i İmran suresinin 144. Ayeti yazılıdır, şekilde "İsrafil" yazılmamıştır HAP; "Ömer" yazılmamıştır YB.

mücerrebdır bilâ şek. Kavlulu celle tavlulu fâliku'l-isbâhi ve câ'ilu'l-leyle sekenen ve'ş-şemsu ve'l-kameru husbânen zâlike takdîru'l-'azîzu'l-'alîm. Her kim bu âyeti kerîmeyi bu şekilde resm eyleye ve gemînin bâşında koya veyâhud gemî tahtasında resm ide ol gemî denizin âfetinden mahfûz ola ve eger resm edup bağlu kimsenin buduna bağlasalar fî'l-hal bi iznillah hallolur. Ve hazihi sûretuhu.²²⁰



Şekil 4

Son olarak beyit olarak dua manasında zikredilen rivayete yer vereceğiz:

Şeyh Necmeddin Kübrâ, Hazret-i Hızırâ buluşup teberrük taleb ettikde Hazret-i Hızır 'aleyhisselâm bu beyti benden ashâbına teberrük ilet her kişı kim sefere garm ide ve bu beyit anın hakkında okuna bi'avnillahi Te'âlâ ol kişı sıhhat ve selâmet birle maksûduna erişe ve sıhhatle yine makâmına yetişe. Beyit budur:

Nereye doğru yöneltirseniz, yardımcınız selamettir ve Rahman sizi her yerden gözetler.²²¹

²²⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no:117/a; şekilde yazılı olan lafız: En'am suresi 96.ayet.

²²¹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 117/b

1.2.7.7. Eserde Geçen Tarihi Ve Mitolojik Şahsiyetler

Düstûru'l-Vüzerâ ele aldığı kavram ve konuları tarihi şahıslar üzerinden tasvir eder. Bu eserin muhteva zenginliğini göstermesinin yanısıra, işlenen düşüncenin soyut değil, bilakis somut ve pratiğe yönelik olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle İslam siyaset düşüncesinin temel metinleri arasında yer alan siyasetnâmeler ütöpik olarak değerlendirilme eleştirisini haksız kılmaktadır. Metinde bahsi geçen kişiler mitolojik şahıslar olsa da bir o kadar gerçek hayatta varlığını sürdürmüş ve davranışları ile efsaneleşmiş şahıslar da mevcuttur. Bu bölümde kısaca bu şahıslar hakkında bilgi vereceğiz ve risalede geçtiği yerleri zikredeceğiz. Böylece eserin daha derinlikli anlaşılmasına katkı sağlamanın yanında müellifin düşünce dünyasının haritasını görmeyi ümit etmekteyiz. Zira eserde değinilen şahısların kadim Yunan ve İran'dan İslam büyüklerine, Selçuklu'dan Devlet-i Aliyye'ye kadar uzandığı görülecektir. Bu çeşitlilik sadece kadim bilgellikten tevarüs edilen birikime değil, Osmanlı ulehasının onu benimseyip dönüştürerek nevi şahsına münhasır kıldığı yönlerine işaret etmektedir.

1.2.7.7.1. Grek Menşeli Şahıslar

1.2.7.7.1.1. Bokrat

Kadim Grek medeniyetinin meşhur hekimi olan Hippokrates'in İslam dünyasındaki ismidir. Tıp ve hikmetle alakalı olarak edebi metinlerde sıklıkla yer verilmiştir. Kelimenin “Bokrat” şeklinde yazılışı da mevcuttur.²²²

Risale'de Bokrat, hatalara karşı affedici olunmalı mülahazası üzerine söylediği söz ile zikredilir.²²³

1.2.7.7.1.2. Aristo

Milattan önce 384-322 yılları arasında yaşamış meşhur Yunan filozofudur. Aristoteles veya Aristetalis isimleriyle de bilinmektedir. Klasik felsefenin kurucuları arasında sayılan Aristo, eserlerinin İslamiyetin başlangıcından sonra Arap diline

²²² İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.74.

²²³ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 104/b

tercüme edilmesinden sonra İslam düşüncesinde özellikle kelam ilmi üzerinde etkili olmuştur. Edebiyatta ise ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak tasvir edilir.²²⁴

Eser’de Aristo, Aristetalis ismiyle zikredilir ve nasihatlerinden bir kesit aktarılırken değinilir.²²⁵

1.2.7.7.1.3. Eflâtun

Meşhur Yunan filozofu. Aristo’nun hocasıdır. M.Ö 430’da doğmuş ve 348’de ölmüştür. Mısır’da okuduktan sonra Yunanistan’a dönmüş ve Atina şehrinde Akademia’yı kurmuştur. Edebi metinlerde akıl, hikmet ve isabetli görüş timsalidir.²²⁶

Risale’de Eflâtun, hatalara karşı bağışlayıcı olma konusu ele alınırken zikredilmiştir.²²⁷

1.2.7.7.2. Acem Menşeli Şahıslar

1.2.7.7.2.1. Erdşîr

Kadim İran padişahlarından bazılarının ismi olup en çok bilineni Behmen lakabı ile tanınandır. Sasanîler döneminde üç Erdşîr hükümdarlık etmiştir (m.226-241, 379-383, 628-629).²²⁸ Sasanîlerin ilk pâdişâhına da Erdşîr denilmektedir ve Erdşîr-i Bâbgân ismiyle de bilinmektedir.²²⁹

Düstûrî’l-Vüzerâ’da bazen Erdşîr bazen de Erdşîr-i Bâbek olarak geçmektedir. Güzel hasletleri ile zikredilip vezilerin ve padişahların sahip olması gereken nitelikler mevzusunda kendisine değinilir.²³⁰

²²⁴ Pala, a.g.e., s.26.

²²⁵ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 97/b

²²⁶ Pala, a.g.e., s.135.

²²⁷ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 104/b

²²⁸ Pala, a.g.e., s.140.

²²⁹ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.165.

²³⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 92/b-105/b-106/a

1.2.7.7.2.2. Behrâm

Sâsânîler soyundan gelen İran hükümdarıdır. M.420’de tahta çıkmış olup 20 yıl saltanat sürmüştür. Gûr yaban eşiği anlamına gelmektedir. Yaban eşiği avına merakından dolayı kendisine Behrâm-ı Gûr denilmiştir. Aynı zamanda gûr kelimesi mezar, çukur demektir. Rivayete göre Behrâm bir av sırasında yaban eşiği kovalarken çukura düşüp ölmüştür.²³¹

Risalede pâdişâhın ihtiyaç duyduğu unsurlar üzerine olan tavsiyeleri ile zikredilmektedir.²³²

1.2.7.7.2.3. Nûşirevân

M.S. 531-579 yılları arasında hüküm sürmüş, İran’ın Sâsânî sülalesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdardır.²³³ Uyguladığı adaletli yönetim sebebiyle birçok Arap ve İranlı tarihçi tarafından adaletli davranması hakkında pek çok hikâye anlatılmış ve “Âdil” lakabıyla anılmıştır.²³⁴

Risalede Nûşirevân-ı Âdil ismiyle geçmekte ve güzel hasletlerine değinilerek vezirler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.²³⁵

1.2.7.7.2.4. Büzürcmîhr

“Yâdgâr-i Bozorgmîhr, Bozorgmîhr-i Bahtegân” isimleriyle de bilinen Büzürcmîhr Sâsânî hanedanının adalet timsali olan meşhur hükümdarı Enuşîrvân’ın veziridir. İsmi genellikle Enuşîrvân’la birlikte zikredilir. Zekası ve yetenekleri hakkında kaynaklarda çok şey söylenmekte, fakat kimliğine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Satranca karşı tavla oyununu onun icat ettiği söylenir. Pendnâme-yi Bozorgmîhr isimli eseri vardır. İbn Miskeveyh’in “Âdâb-ı Bozorgmîhr’den Aktardıklarım” ifadesi sebebiyle eserin Arapçaya tercümesinin “Âdâb-ı Bozorgmîhr” ismiyle

²³¹ Pala, a.g.e., s.63.

²³² Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 92/b

²³³ Tökel, a.g.e., s.242.

²³⁴ Nizamü’l-mülk, **Siyasetnâme**, çev.Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s.362.

²³⁵ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 97/b-106/a

yapıldığı tahmin edilmektedir.²³⁶ Büzürcmihr kendisini tanıtan bir önsöz ile başlayan ve Enuşîrvân'ın emriyle yazdığını söylediği eserinde ahlâkî konulara ve öğütlere yer vermektedir. Firdevsi'nin *Şahnâme* isimli eserinde kendisinden alıntılar yapılmış ve ismine yer verilmiştir.²³⁷

Risalede Büzürcmihr, Sâsânî saltanatının çöküşü ile ilgili mevzuda zikredilmiştir.²³⁸

1.2.7.7.3. Peygamberler

1.2.7.7.3.1. Hz.Muhammed

Miladi 571 yılında dünyaya gelmiş İslam peygamberi. İlk peygamber ve ilk insan Hz.Adem'den bu yana evlattan evlad'a geçen "son peygamberlik" nuru Ona aittir. Hakkında yazılmış birçok biyografik eser mevcuttur. Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Bahr-i Kerem, Fahrü'l-Kiram, Fahr-i Cihan, Habibullah, İki Cihan serveri, İmamü'l-Enbiyâ, Mahbub-ı Hüda, Mahmud, Mustafa, Rasul, Rasulullah, Ümmi vs. vs. birçok isim ve sıfatla gerek edebi gerekse de tarihi eserlerde yer almaktadır.²³⁹

Risalede Hz.Peygamber hadisleri ile çok yerde zikredilmektedir.

1.2.7.7.3.2. Hz.Yusuf

Kur'an'da zikredilen İsrailoğulları peygamberlerinden, Yakup peygamberin oğludur. Yusuf peygamberin hayat ve kıssası Kur'an'da zikredilen en ayrıntılı kıssalardan birisidir.²⁴⁰ Güzelliği ve yaşamış olduğu olaylar ile birçok açıdan edebi eserlere konu olmuştur.

Risalede Hz.Yusuf Kur'an'da zikredilen hikayesinden bir kesit ile anılmaktadır.²⁴¹

²³⁶ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.424-434.

²³⁷ Yıldırım, a.e., s.429-430.

²³⁸ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 107/a

²³⁹ Pala, a.g.e., s.330-331.

²⁴⁰ Tökel, a.g.e., s.306.

²⁴¹ Şîrâzî, a.g.e., Vr.no: 93/a

1.2.7.7.3.3. Hz.Musa ve Harun

Hz.Yusuf'tan sonra Mısır'da İsrailoğullarına gönderilen peygamber. Şeriatı Hz.İsa'nın peygamberliğine kadar devam etmiştir. Hz.Harun ise Hz.Musa'nın kardeşidir. Musa peygamberin birçok mucize ve kıssaları edebiyatımızda yaygın biçimde yer bulmuştur.²⁴²

Risalede, vezirlerin yumuşak sözlü olmasını tavsiye eden bir kısımda örnek olarak Hz.Musa ve Harun'un kıssaları zikredilir.²⁴³

1.2.7.7.4. Hulefâ-i Râşidin

1.2.7.7.4.1. Hz.Ebubekir

Dört büyük halifenin ilkidir. Adı Abdullah'dır. Miladî 571 yılında Mekke'de doğmuştur. Peygamberimiz hastalanınca imamlığı, ahirete irtihâli üzerine de halifeliği üstlenmiştir. İki seneden fazla süren halifeliği esnasında birçok fetihlere ve İslamın başarılarına vesile olmuştur. Miladî 634 yılında vefat etmiş ve Peygamberimizin yanına defnedilmiştir.²⁴⁴

Risalenin başlangıcında kendisine salat ve selam edilen Hz.Ebubekir, halifeliği dönemi ile ilgili mevzular üzerine zikredilmektedir.²⁴⁵

1.2.7.7.4.2. Hz.Ömer

İslamın ikinci halifesidir. Hayatta ike cennetle müjdelenen on kişiden birisidir. Miladî 591 yılında dünyaya gelmiştir. 26 yaşında müslüman olmasıyla artık İslam dini açıktan açığa dile getirilir olmuştur. Halifeliği esnasında İslam fetihleri devam etmekle birlikte müesseleşme yoluna gidilmiştir.²⁴⁶

²⁴² Pala, a.g.e., s.334-335.

²⁴³ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 97/a

²⁴⁴ Pala, a.g.e., s.131.

²⁴⁵ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 91/a-107/a

²⁴⁶ Pala, a.g.e., s.367.

Eserin başlangıcında kendisine salat ve selam edilen Hz.Ömer, güzel hasletleri ile vezirlerin örnek alması gereken şahsiyetler arasında zikredilmektedir.²⁴⁷

1.2.7.7.4.3. Hz.Osman

Miladî 574 yılında doğmuştur. İslamın üçüncü halifesidir. İslamı kabul eden beşinci müslümandır. Hz.Ömer'in şehid edilmesinden sonra halife olmuştur. 82 yaşında Kur'an okurken şehid edilmiştir. Yaptığı en önemli icraatler arasında Kur'an-ı Kerim'i çoğalttırması ve önemli merkezlere göndermesi gösterilir.²⁴⁸

Eserde birkaç kez zikredilen ve risalenin başlangıcında kendisine salat ve selam edilen Hz.Osman, oğlu Hamdân ile ilgili bir hikayede zikredilir.²⁴⁹

1.2.7.7.4.4. Hz.Ali

Ali b. Ebî Tâlib. Dört büyük halifenin sonuncusudur (m.598-661). Hz.Peygamberin amcazadesi ve damadıdır. İslamı çocuk yaşta kabul etmiştir. Künyesi Ebü'l-Hasan, Ebu Turâb ve Murtaza olarak bilinir. Lakabı esedu'llah, el-Gâlib ve Haydar'dır. Edebiyatımızda gerek kahramanlık, gerekse velilik ve imamlık yönleriyle birçok teşbîhlerde yer verildiğini görürüz.²⁵⁰

Risale'de ismi en çok zikredilen kişilerin başında Hz.Ali gelmektedir. Kimi zaman sözleriyle, kimi zaman rivayet ettiği dualar ile risalenin her bâbında yer bulmuştur.

1.2.7.7.5. Kur'an-ı Kerim'de Zikredilen Şahıslar

1.2.7.7.5.1. Hızır

Âb-ı hayat'ı içerek ölmezliğe erişen kişi. Peygamberliği veya veliliği noktasında rivayetler vardır. Halk arasında büyük bir yer edinmiştir ve Kur'an-ı

²⁴⁷ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 91/a-107/b

²⁴⁸ Pala, a.g.e., s.365.

²⁴⁹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 94/a

²⁵⁰ Pala, a.g.e., s.18-19.

Kerîm’de Musa peygamber ile arasında geçen macerası (Kehf 59-81) anlatılır. Edebiyatta âb-ı hayat, İskender ve zulumât imajlarının önemli bir unsudur.²⁵¹

Risalede rivayet ettiği söylenen dualar ile zikredilmektedir.²⁵²

1.2.7.7.5.2. Tâlût ve Câlût

Hazret-i Davud peygamber zamanında yaşamış bir hükümdardır. Câlût isimli iri cüsseli bir düşmanı vardı. Bir gün her ikisinin ordusu karşılaştı ve Tâlût, Câlût’u öldürecek kişiye kızını vereceğini ve yerine varis tayin edeceğini söylemiştir. Davud peygamber Câlût’un karşısına çıkarak onu sapan ile vurup öldürmüştür. Akabinde Tâlût’un kızı ile evlenerek hükümdar olmuştur. Bu kıssa Kur’an-ı Kerîm’de altı âyette (Bakara 246-251) anlatılmıştır.²⁵³

Risalede Tâlût, Câlût’a karşı galip gelmesini sağlayan ilimler mevzuuyla zikredilmiştir.²⁵⁴

1.2.7.7.5.3. Fir’avn

Eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lakap olarak verilmiştir. En meşhur olanı ise Hz.Musa zamanında yaşamış olanıdır ki Kur’ân-ı Kerîm’de Hz.Musa’ya ve kavmine eziyet eden bu Mısır kralının hikayesi Yusuf suresinde anlatılır. Edebiyatta sevgilinin acımasızlığı ve âşık karşı zâlimce tavırları sebebiyle sitemvari şekilde anılır.²⁵⁵

Risalede Fir’avn, Hz.Musa ve Harun ile ilgili kıssa içersinde zikredilir.²⁵⁶

²⁵¹ Pala, a.g.e., s.204-205.

²⁵² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b-117/b

²⁵³ Pala, a.g.e., s.437-438.

²⁵⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 122/b

²⁵⁵ Pala, a.g.e., 157.

²⁵⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 97/a

1.2.7.7.6. Siyasi Şahsiyetler

1.2.7.7.6.1. İskender

İki İskender vardır. İlki, yirmi yaşında hükümdar olan, zeki, akıllı, kudret ve kuvvet sahibi Mîlâddan 356 yıl önce doğan Makedonya kralıdır. İkincisi ise, vaktiyle Yemen’de hüküm süren Arap hükümdarlardan Hârisü’r-râyiş’in oğlu Zülkarneyn lakabı ile bilinen ve peygamberliği rivayet edilen zâttır. Edebiyatımız bu iki isim sık sık karıştırılmıştır.²⁵⁷

Risalede ismi geçen İskender, İskender Zülkarneyn’dir. Saltanatının sebebini açıklayan konu ile zikredilir.²⁵⁸

1.2.7.7.6.2. Haccâc

Emevî halifesi Abdülmelik b.Mervan zamanında ordunun başına getirilir. Mekke ve Hicaz bölgelerini ele geçirmiştir. Haccâc (661-714) Kur’anın harekelenmesine ilk defa dalâlet kişi olarak bilinmektedir. Yaşadığı zaman diliminde 120.000 kişiyi öldürmüştür ve “zâlim” lakabı ile meşhurdur. Bu sebeple edebi metinlerde de zâlimlikle bilinir ve anılır.²⁵⁹

Risalede Haccâc bin Yusuf ismiyle, zalimliği ile meşhur olmasına rağmen affedici olduğu bir hikayesine değinilir.²⁶⁰

1.2.7.7.7.3. Ömer b.Abdülazîz

Miladî 680’de Medine’de doğmuştur. M.717-720 yılları arasında Emevî halifesi olmuştur. Adaleti ile Hz.Ömer’e, takvası ile Hasan Basrî’ye, ilim bakımından Zührî’ye benzetilmektedir. Hayatı ve faziletlerine dair birçok eser yazılmıştır.²⁶¹

Risalede geçen kelam-ı kibarlarda kendisine yer verilmiştir.²⁶²

²⁵⁷ Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, haz.Cemal Kurnaz, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s.208.

²⁵⁸ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 121/b

²⁵⁹ Pala, a.g.e., s.180.

²⁶⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 101/a-101/b-102/a

²⁶¹ İsmail Yiğit, ”Ömer b.Abdülazîz”, **DİA**, C.XXXIV, 2007, s.53-54.

1.2.7.7.4. Mervân b. Muhammed

Miladî 689-695 yılları arasında el-Cezîre’de doğmuştur. Son Emevi halifesidir. M.750 yılında vefat etmiştir.²⁶³

Risalede geçen bir hikayede ismi zikredilmektedir.²⁶⁴

1.2.7.7.6.5. Hâlid Bermekî

Bermekîler ailesi Abbâsiler devrinde vezirlik olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuş bir ailedir. Bu aileden ilk müslüman olanın Hâlid b.Bermek olduğu bilinmektedir. Hâlid b.Bermek m.710/11 yılında dünyaya gelmiştir. Abbâsilerin hilafete geçmelerinden sonra bazı kaynaklar Hâlid’in vezirliğinden bahsetmektedir. Fakat kendisi bu ünvanı kullanmamıştır. Diğer taraftan yaptığı işler ise bir vezirin göreviydi. Katiplerin reisi olarak divanların idaresi kendisine bağlıydı. Hâlid b.Bermek İslam devleti hizmetinde Bermekî ailesinin ilk temsilcisi ailenin süreç içerisinde hanedanlık haline gelmesini sağlayan kişidir. Üç halife zamanında da görev almış ve itibar ve nüfuzunu daima muhafaza etmiştir. Devlet adamı olarak ileri görüşlü, gerçekçi ve doğruluğuna inandığı hususlarda kararlı bir kişilik olarak bilinmektedir.²⁶⁵

Risalede Hâlid Bermekî geçmişte yaşamış büyük vezirler anlatılırken güzel hasletleri ile zikredilir.²⁶⁶

1.2.7.7.6.6. Yahyâ b. Hâlid Bermekî

Bermekî ailesinin en meşhur ferdidir. Uzun yıllar vezirlik yapmıştır. Abbâsî sarayında ve babasının gözetiminde her hususta iyi yetişmiştir. Çeşitli idari görevlerde bulunmuştur. Vezirlik yaptığı on yedi yıl boyunca idarede ciddi anlamda

²⁶² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 105/b-106/a

²⁶³ Hasan Kurt, “Mervân b.Muhammed”, *DİA*, C.XXIX, 2004, s.227.

²⁶⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 121/b

²⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Bermekîler”, *DİA*, C.V, 1992, s.547-548.

²⁶⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 109/b

söz sahibi olmuştur. Vezirlik yaptığı Hârûnürreşid devri Abbâsî hilafetinin en parlak zamanı kabul edilir.²⁶⁷

Risalede anlatılan bir hikayede ismi zikredilir.²⁶⁸

1.2.7.7.6.7. Nizamü'l-mülk

Büyük Selçuklu sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah'ın veziridir. Hicri 408'de (m.1018) doğmuştur. Akıl, tedbir ve adaleti ile Melikşah'ın saltanat dönemi Selçuklu Devleti'nin en parlak zamanı olmuştur. Âlim, edip ve kadir-şinâs kişiliği ile tanınmıştır.²⁶⁹ Selçuklu sultanı Melikşah'ın emri üzerine hazırladığı Siyasetnâme adlı eseri alanında bir klasik kabul edilmektedir.

Risale'de "hoca" lakabı ile vezirliği dönemindeki başarısına değinilmiş ve hayatından kesitlere yer verilmiştir.²⁷⁰

1.2.7.7.6.8. I.Murad

Miladî 1326 doğumludur. Babası Orhan Bey, annesi Nilüfer Hatun'dur. I.Murad'ın temel politikası Balkanlar'da egemen olmaktır. Osmanlı Devletini Balkanlar'da bir güç haline getiren Kosova savaşı onun zamanında kazanılmıştır. Savaş mahallinde bir Sırp tarafından yaralanıp m.1389 yılında vefat etmiştir.²⁷¹

Risalede Kosova savaşı ile ismi zikredilir.²⁷²

1.2.7.7.6.9. Lala Mustafa Paşa

Kaynaklarda Bosna'nın Sokol köyünden olduğu, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde kardeşi Deli Hüsrev aracılığıyla saraya alındığı belirtilir. Miladî 1557'de Şehzade Selim'e lala olmuştur. Van beylerbeyliği, Erzurum beylerbeyliği (m.1562), Halep ve Şam beylerbeyliği (m.1563) görevlerinde bulunmuştur. Lalalığını yaptığı II.Selim'in (m.1524-1574) desteği üzerine Kıbrıs seferine çıkmış

²⁶⁷ Yıldız, a.g.e., s.518-519.

²⁶⁸ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 109/b

²⁶⁹ Onay, a.g.e., s.301.

²⁷⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 110/b-111/a-111/b

²⁷¹ Halil İnalcık, "Murad I", *DiA*, C.XXXI, 2006, s.156-163.

²⁷² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 108/b

(m.1570-71) ve Kıbrıs fatihi ünvanıyla anılmıştır. Bununla birlikte Şirvan ve Gürcistan'ın fethinde (m.1577-78) etkili olmuştur. Kaynaklarda akıllı ve tedbirli bir devlet adamı olarak bilinen Lala Mustafa Paşa'nın birçok hayratı ve vakıfları bulunmaktadır. Miladî 1580 yılında vefat etmiştir.²⁷³

Lala Mustafa Paşa risale'nin sunulmak üzere yazıldığı şahıs olarak eserde zikredilmektedir.²⁷⁴

1.2.7.7.7. İslam Büyükleri

1.2.7.7.7.1. Abbas b.Abdilmuttalib

H.z.Peygamber'in amcasıdır ve onun doğumundan iki veya üç yıl önce dünyaya gelmiştir. H.z.Ebubekir, H.z.Ömer, H.z.Osman halifelik dönemlerinde ona büyük saygı göstermişlerdir. Abbâsî devletinin halifeleri, oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir.²⁷⁵

Risalede oğluna vasiyeti ile ilgili bir mevzuda zikredilir.²⁷⁶

1.2.7.7.7.2. Abdurrahman b.Avfi

H.z.Peygamber'e ilk iman eden ve cennetle müjdelenen on sahâbîden birisidir. H.z.Ömer'in şehit edilmesinden sonra, H.z.Osman'ın halife olma sürecinde gerek kamuoyu yoklaması yaparak gerekse insiyatif üstlenerek etkili olmuştur.Yetmiş beş yaşında iken Medine'de m.652 yılında vefat etmiştir.²⁷⁷

Risalede H.z.Osman'ın vasiyeti ile ilgili kısaca anlatılırken Abdurrahman b.Avfi zikredilir.²⁷⁸

²⁷³ Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", **DİA**, C.XXVII, 2003, s.73-74.

²⁷⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 92/a

²⁷⁵ DİA, "Abbas", **DİA**, C.I, 1988, s.16-17.

²⁷⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 95/b

²⁷⁷ Ahmet Önkal, "Abdurrahman b.Avfi", **DİA**, C.I, 1988, s.157.

²⁷⁸ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 94/a

1.2.7.7.3. Ca'fer es-Sâdık

80 (m.699) veya 83 (m.702) yılında Medine'de doğmuştur. Soyu baba tarafından Hz.Ali'ye, anne tarafından ise Hz.Ebubekir'e dayanmaktadır. İsnâaşeriyye'nin altıncı, İsmâiliyye'nin beşinci imamı ve Ca'feri fıkhnın kurucusudur. Şia grupları tarafından Ca'fer es-Sâdık'a pek çok mucize isnad edilmiş, bütün dua ve dileklerinin kabul edildiğini, dünyadaki tüm lisanları bildiğini iddia ederek her konuda söylenmiş hikmetli sözlerinin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sözlere "nesrû'd-dürer" (saçılmış inciler) denilmektedir. Miladî 765 yılında vefat etmiştir.²⁷⁹

Risale'de Ca'fer es-Sâdık rivayet ettiği dua ve hadisler ile zikredilmektedir.²⁸⁰

1.2.7.7.4. Abdullah b.Mübârek

Miladî 736'da dönemin önemli kültür merkezlerinden biri olan Merv'de doğmuştur. Tebeü't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakih'tir. Merv'de hadisleri tedvîn eden ilk alim oluşu şöhretini artıran sebeplerin başında gelir. Aynı zamanda şair olan Abdullah b.Mübârek m.797 yılında vefat etmiştir.²⁸¹

Risalede İslam padişah'ı üzerine olan kalamı ile zikredilir.²⁸²

1.2.7.7.5. Cüneyd-i Bağdâdî

Doğum tarihi belli değildir, fakat Bağdat'da doğup yaşadığı bilinmektedir. İlk devir sufiliğin en güçlü temsilcilerinden birisidir. Birçok ünlü Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetinde bulunmuş ve onun müridi veya halifesi olmuştur. Tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tesbit ederek, tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sufilerden birisidir. Miladî 909 yılında vefat etmiştir.²⁸³

²⁷⁹ Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", **DİA**, C.VII, 1993, s.1.

²⁸⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 114/a

²⁸¹ Raşit Küçük, "Abdullah b.Mübârek", **DİA**, C.I, 1988, s.122-123.

²⁸² Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 99/a

²⁸³ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", **DİA**, C.VIII, 1993, s.119-120-121.

Cüneyd-i Bağdâdî risalede kendisine atfedilen bir sözle zikredilmiştir.²⁸⁴

1.2.7.7.6. Gazzâlî

Tam olarak ismi Hüccetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed b.Muhammed b.Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'dir. Miladî 1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde, Tûs şehrinde (bugünkü ismiyle Meşhed) dünyaya gelmiştir. Eş'arî kelamcısı, Şâfiî fakihi, mutasavvıf ve filozoflara yönelttiği eleştiriler ile bilinen İslam alimi ve düşünürüdür. Miladî 1111 yılında vefat etmiştir.²⁸⁵

Eserde Gazzâlî, "İhyâ-ı Ulûmi'd-din" isimli eserinden iktibas edilen bir kesit ile zikredilir.²⁸⁶

1.2.7.7.7. Necmeddîn-i Kübrâ

Miladî 1145 yılında Harizm'in Hîve şehrinde doğduğu kabul edilse de bu tarih kesin değildir. Kübreviyye tarikatına adını veren Kübrâ lakabı Kur'an'da haşır gününü simgeleyen "et-tâmmetü'l-kübrâ (en-Nâziât 79/34) ifadesinin kısaltılmış halidir. Necmeddin ismine olarak zekası ve giriştiği ilmi tartışmalarda üstünlüğü sebebiyle hocası tarafından ona verildiği kaydedilmektedir. Moğolların m.1221 yılında Hârizm'in merkezi Gürgenç'te yaptıkları katliam sonucu ölmüştür.²⁸⁷

Risalede Hızır'la olan görüşmesi ve Hızır'dan almış rivayetle zikredilir.²⁸⁸

1.2.7.7.8. Vefâ-zâde

Gerçek ismi Mustafa, lakabı Müslihiddin'dir. Fatih devri meşayihindendir.²⁸⁹ Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'a gelmiştir. Yaşamı boyunca sarayın büyük desteğini görmüştür. Kendi adına yaptırılan cami olduğu gibi vakfiyeler de mevcuttur. Zühd ve takvasının yanı sıra birçok ilimde merteye sahibi olduğu zikredilmektedir. Musikişinaslığı ve şairliği ile de bilinmektedir.

²⁸⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 103/b

²⁸⁵ Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", **DİA**, C.XIII, 1996, s.489.

²⁸⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 98/a

²⁸⁷ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, C.XXII, 2006, s.498-499.

²⁸⁸ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 117/b

²⁸⁹ İsmail E.Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: I, 1997, s.47.

Risalede kendisinden nakledilen bir dua ismi zikredilmektedir.²⁹⁰

Risalede bu isimlerin yanısıra Şureyh bin Abdullah, Ebu'l-Fazl bin el-Amid, Şeyh Zeynüddin Ali Kelayi Şirâzî, Ebu Abbâd isimleri zikredilmektedir. Bu şahıslar hakkında çok malumat bulunmamaktadır.

1.2.8. Eserde Geçen İlimler

Düstûru'l-Vüzerâ'nın müellifi olan Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî telif etmiş olduğu risalesinin son bölümünde bir takım ilimlerden bahsederek, mezkur ilimlerde maharetli olduğunu ifade eder:

*“Bu risâlenin müellifi bi‘avnilah Te‘âlâ ‘ilm-i vefkde ve hâbeye-i cefr ilminde ve kesru ve bastu ve tıbb-ı ruhânî ilminde ve istihracı esmâda ve kıyâfet ve firâset ve riyâfet ve ihtilâc ve ‘ilm-i keş vesâir ulûmu garîbede hayli mahâretli olup bu fûnûnda ber ruste kısmındandır ber beste kabîlinden değildir.”*²⁹¹

Bu bölümde yukarıda zikrolunan bâtinî ilimlerin kısaca tanıtımını yapacağız. Böylece eserin müellifinin daha iyi tanınmasını sağlayabiliriz.

1.2.8.1. Tıbb-ı Ruhânî

Kalplerin kemalatı, afetleri, hastalıkları ve tedavisi, sıhhatini ve itidalini muhafaza ve hastalıklara karşı korumaya yönelik ilme verilen isimdir. Bu ilmi bilen kimseye tabîb-i ruhânî denir.²⁹²

*“Yüce kemallere ve onların afetlerine ve hastalıklarıyla ilgili olan ilimdir. Kalbin tabibinden murat ise Hz.Peygamberdir (sav).”*²⁹³

²⁹⁰ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 113/b

²⁹¹ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788 ,Vr.no: 123/a

²⁹² Kâşânî, vd., **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, çev.Zafer Erginli vd., Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.1127.

²⁹³ Seyyid Cafer Seccâdî, **Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü**, çev.Hakkı Uygur Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.486. Konuyla ilgili eser için bkz. Ebu Bekir Razi, **Ruh Sağlığı**, çev.Hüseyin Karaman, İstanbul Yayıncılık, İstanbul, 2011.

1.2.8.2. Ebced²⁹⁴

Arap alfabesindeki tüm harflerin yeniden düzenlemesiyle oluşturulan sekiz sözcüğün ilki. Tamamı 28 harften oluşan bu sekiz kelime elifbânın kolay bir şekilde ezberlenmesine ve rakamlarla ifade edilmesine yaramaktaydı. Eski zamanlardan günümüze bu 28 harfe aritmetik rakamlardan birer karşılık bulunmuş ve sırsıyla birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar ve yüzden bine kadar yüzer yüzer sayılmak kaydıyla her bir harf bir rakam ile karşılık bulmuştur. Dolayısı ile harflerin ses değerlerinin yanında rakam değerleri de ortaya çıkmıştır. Böylece harflerle ebced hesabı yapılmaya başlanmıştır. Divan şiirinde tarih koymadan, doğum, ölüm, savaş ve özel zaman dilimlerinin yıl olarak karşılığını yazmaya kadar birçok alanda kullanıla gelmiş ve gelenek halini almıştır.²⁹⁵

1.2.8.3. Cefr

“Cifır” olarak da bilinir. Gelecekte meydana gelecek olayları değişik yöntemlerle öğrettiğine inanılan ilmin adıdır. Gelecekte haber verdiği iddia edilen bu ilim dalı ile uğraşanlara cefrî veya ceffâr denilmektedir. Şii kaynaklarında belirtildiğine göre Hz. Ali Kur’an’ın bâtinî manalarını Hz. Peygamber’den öğrenerek insanların ihtiyaç duydukları tüm bilgileri cefr denilen oğlak veya kuzu derisi üzerine yazmıştır ve el-Cefr ve el-Câmia isimli iki eser kaleme almıştır. Diğer bazı kaynaklara göreyse bahsedilen kitapları yazıp cefr ilmini kuran Cafer es-Sadık’tır. Aşırı Şîî gruplar tarafından gelecekte vuku bulacak olayların bilgisini keşfettiği öne sürülen bir ilmi Cafer es-Sadık’a atfetmeleri sonucunda cefr, İslami literatürde bir ilim dalı olarak görülmeye başlanmış ve İsmâiliyye ve İhvân-ı Sâfâ mensupları tarafından bâtinî yorumlarda kaynak kabul edilmiştir.²⁹⁶

1.2.8.4. Firâset, İlm-i Kef, İlm-i Kıyâfet, İhtilâc, Riyâfet

Lügat manası ile keşfetme, sezme ve ileri görüşlülük anlamlarına gelen firâset, dar anlamıyla bir kişinin dış görünüşüne bakarak onun ahlâkı ve kişiliği ile

²⁹⁴ Ebced ilmine müellif Düstûr’l Vüzerâ’nın sebep-i telif kısmında lafız olarak değinmektedir.

²⁹⁵ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.128-129.

²⁹⁶ Metin Yurdağur, “Cefr”, **DİA**, C.VII, İstanbul, 1993, s.215-216.

ilgili öngörü de bulunmayı ifade eder. Hikemi ve tabii, riyazi, ilahi şeklinde üç tür firâsetten söz edilmektedir. Taşköprizade'ye göre firâset ilmi “ilmü'l-kıyafe” ile aynı anlamdadır ve bu ilimden neşet eden bazı ilimler şunlardır.²⁹⁷

İlmü'l-kef veya ilümü'l-esârir: Kişinin el, ayak ve yüz hatlarına bakıp huyunu ve şahsiyetini bilmek.²⁹⁸

İlmü'l-ihtilâc: Organlarda görülen seyirme, çarpıntı gibi durumlardan gelecekte vuku bulacak olaylara dair kanaate varmak.²⁹⁹

İlmü'r-riyafe: Topraktaki neme, üzerindeki neme ve orada beslenen canlıları gözlemleyerek yer altı sularını bulmak.³⁰⁰

İlmü kıyâfeti'l-beşer: İnsanların uzuvlarına ve bunların aralarındaki ilişki ve oranlara bakarak kişilerin ruh yapılarını teşhis etme, iki kişi arasındaki benzerliği göz önünde bulundurarak aralarında nesep bağı olup olmadığını anlamak.³⁰¹

Bu ilimlerin yanısıra ilümü's-şâmât ve'l- hayalân (insandaki ben gibi unsurlara bakıp onun iç dünyasını keşfetmek), ilümü'l-ektâf (koyunun ve keçinin kürek kemiğine bakarak kıtlık ve bolluk, savaş ve barış konularında bir kanaate varma), ilümü'l- irâfe (hali hazırda meydana gelen olaylardan hareketle geleceğe dair akıl yürütme) ve benzeri ilimler firâset ilminden neşet etmişlerdir.³⁰²

İslam dininden önce de Arap toplumunun ilümü kıyâfeti'l beşer alanında son derece uzman oldukları, yerdeki ize bakarak kişinin yaş, cins ve evli olup olmamasına kadar bir çok konuda doğru bilgiye ulaştıkları bilinmektedir.³⁰³

²⁹⁷ Süleyman Uludağ, “Firasat”, **DİA**, C.XIII, İstanbul, 1996, s.116.

²⁹⁸ Uludağ, a.e., s.116.

²⁹⁹ Uludağ, a.e., s.116.

³⁰⁰ Uludağ, a.e., **DİA**, s.116.

³⁰¹ Uludağ, a.e., **DİA**, s.116.

³⁰² Uludağ, a.e., **DİA**, s.116.

³⁰³ Uludağ, a.e., **DİA**, s.116.

1.2.8.5. İlm-i Vefk

Lügat manası ile vefk; uyma, uygun gelme, uygunluk manasındadır.³⁰⁴ Dini terminolojideki anlamı ise tılsımlı dua; muska demektir. İm-i vefk ise bu tılsımlı dua ve muska vb. konularla ilgilenen ilme denilmektedir.

1.2.8.6. İstihrâc-ı Esma

Sözlük manası ile istihrâc; çıkarma, çıkarılma, netice çıkarma anlamlarına gelmektedir.³⁰⁵ İstihrâc-ı esma ise isimlerden bazı hususlara göre mana çıkartma ve ileriye görmedir.

1.2.9. Eserde Geçen Coğrafi İsimler

Düstûrû'l-Vüzerâ'da, ele alınan konuyla ilgili anlatılan menkıbe veya hikayelerde bir takım yer isimleri geçmektedir. Bunlar genellikle bir ülke veya bir şehir ismidir. Bu bölümde risalede zikredilen bu coğrafya isimleri hakkında kısaca bilgi vererek ve risalede zikredildiği kısımlara değineceğiz. Zira, bu isimler dönemin müellifi olan Âlâî bin Muhibbi eş-Şîrâzî'nin düşünce dünyasının zenginliğini görememize katkı sağlayacağı gibi, o dönemde ve mazide yaşamış ilim erbabının dünya algısı üzerine de ipuçları sunabilir.

Risale'de geçen coğrafya isimleri:

1.2.9.1. Basra

Bağdat şehrinin 420 km. güneydoğusunda, Fırat ile Dicle nehirlerinin kesiştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer almaktadır. İran körfezini ve Irak yollarını kontrol altında tutabilmek, bedevilerin süreç içerisinde iskanını kolaylaştırmak ve strajik bir noktada olması sebebiyle Hz.Ömer tarafından yaklaşık olarak m.635 yılında kurulmuş bir ordugâh şehirdir.³⁰⁶

³⁰⁴ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s.1143.

³⁰⁵ Develioğlu, a.e., s.457.

³⁰⁶ Abdülhâlik Bâkır, "Basra", **DİA**, C.V, 1992, s.108-109.

Risalede şehir Hz.Osman ile oğlu Hamdân arasında geçen bir hikaye’de zikredilmektedir.³⁰⁷

1.2.9.2. Yemen

Umman denizi, Aden körfezi ve Kızıldenizin kıyısında yer almaktadır. Arap yarımadasının güney batısında bir yerleşim bölgesidir. Divan şiirinde Akîk’in bulunması ve Süheyl yıldızı ile konu olmuştur.³⁰⁸

Risale’de bu coğrafya Yemen pâdişahı ile Hz.Ali arasında geçen bir hikayede anılmaktadır.³⁰⁹

1.2.9.3. Medine

Arap yarımadasının batısında olup, Hica bölgesindedir. Kızıldenize yaklaşık 130 km.uzaklıkta, Mekke’nin yaklaşık 350 km. kadar kuzeyindedir. Hz.Peygamber’in mescidi ile kabrinin bulunduğu şehir, hicret yurdu olarak da bilinir. İslam’da iki harem bölgesinden birisidir ve Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminin baş şehridir.³¹⁰

Eserde bu şehir, Yemen pâdişahı ile Hz.Ali arasında geçen bir hiakeyede zikredilmektedir.³¹¹

1.2.9.4. Mısır

Kuzeydoğu Afrikada yer alır, kuzeyde Akdeniz doğuda ise Kızıldeniz ile çevrelenmiştir. Hz.Ömer döneminde m.641 yılında fethedilerek İslam topraklarına dahil edilmiştir.³¹²

Mısır gerek İslam edebiyatında gerekse de İslam tarihinde önemli bir şehirdir. Kur’anda da zikredilen şehir, divan şiirinde de kendisine fazlasıyla yer bulmuştur.

³⁰⁷ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru’l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 94/a

³⁰⁸ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.482.

³⁰⁹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 102/a

³¹⁰ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Medine”, **DiA**, C.XXVIII, 2003, s.305.

³¹¹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 102/a

³¹² Mısır üzerine yazılmış kapsamlı bir makale için bkz. Adem Apak, “Mısır’ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, Sayı II, 2001, s.145-159.

Zira Yusuf ile Züleyha'nın maceraları orada geçmiştir. Nil nehri Mısır'a yaşam alanı sağlamaktadır. Hz.Yusuf peygamberin güzelliğine telmîhen sevgilinin siması Mısır'a, kendisi de sultana benzetilmektedir.³¹³

Eserde Mısır, müslümanların bir mescidinin yanması üzerine bu olayı gerçekleştirenlerin Hristiyanlar olduğunu varsayıp karşılık olarak onların kilisesini yakmalarının anlatıldığı hikayede olayın vuku bulduğu yerdir.³¹⁴

1.2.9.5. Kosova

İsmi Kosava ovasından alan bölge Balkan yarımadasının ortasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmaktadır ve yaklaşık olarak 503 km²' lik bir alanı kaplamaktadır. Osmanlı tarihinde bu bölge Kosova savaşları sebebiyle önemlidir. Kazanılan bu savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti Balkanlar'a yerleşmiş ve bölge Osmanlı Devletinin bir vilayeti haline gelmiştir.³¹⁵

Risalede vezirlerin sahip olması gereken güzel hasletlerden sabır ve tahammül üzerine olan bahisde, Kosova savaşlarının kazanılmasında büyük pay sahibi olan Osmanlı Sultanı Murad Han'ın hikayesi anlatılırken bölgenin ismi zikredilir.³¹⁶

1.2.9.6. Horâsân

Eski Farsça'da güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi gibi anlamalara gelen Horâsân, tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafyayı ifade etmekteydi. Günümüzde ise bölgenin toprakları üç kısma ayrılmıştır: Merv (Mari), Nesa, Serahs kısmı Türkmenistan, Belh ve Herat kısmı Afganistan, kalan kısmı ise İran sınırları dâhilindedir. En geniş bölümü İran sınırları içinde kalan kısımdır. Şehir yüzyıllarca refah seviyesi yüksek bir halde Selçuklu toprağı olarak kalmıştır.³¹⁷ Bu bölgeden Anadolu coğrafyasına yapılan göçler ve Anadolu üzerinde bırakmış olduğu

³¹³ Pala, a.g.e., s.315.

³¹⁴ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 102/b-103/a

³¹⁵ Münir Aktepe, "Kosova", **DİA**, C.XXVI, 2002, s.216-217.

³¹⁶ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 108/b-109/a

³¹⁷ Nizâmü'l-mülk, **Siyasetnâme**, çev.Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s.353-354.

izler sebebiyle önemli olan Horâsân, tasavvufî hayatta da etkisini devam ettirmiştir.³¹⁸

Risalede Horâsân, Nizamü'l-mülk'ün hayatı üzerine olan bahisde geçmektedir.³¹⁹

1.2.9.7. Irak

Sâsânîler zamanında Irak'ı da kapsayacak şekilde İran'ın bütününe Îranşehr adı verilmekte ve dil-i Îranşehr (İran'ın kalbi) ifadesi ile Irak'a işaret edilmekte idi. Farsça'da bölgenin ilk ismi Sûristan olarak geçmekte, daha sonraları ise İranlılar tarafından bölgeye Irakistan denildiği bilinmektedir.³²⁰

Eserde Irak, Nizamü'l-mülk'ün hayatı üzerine olan bahisde geçmektedir.³²¹

³¹⁸ Pala, a.g.e., s.210.

³¹⁹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 110/b-111/a

³²⁰ Nizamü'l-mülk, a.g.e., s.355

³²¹ Şirâzî, a.g.e., Vr.no: 110/b-111/a

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

1. NÜSHALARIN TAVSİFİ VE METİNDE İZLENEN YÖNTEM

1.1. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ NÜSHALARININ TAVSİFİ

Yazma eser temelinde bir çalışma yapmak, ele alınan eserin mevcut ise diğer nüshalarına ulaşmayı gerekli kılmaktadır. Böylece nüsha veya nüshalar arası farklar görülebilir, mukayase edilebilir ve metnin aslı veya aslına en yakın hali ortaya çıkarılabilir.

Bu minval üzere biz de çalışmamızda, Alâî bin Muhibbi eş-Şîrâzî'nin ulaşabildiğimiz iki nüshasını mukayese ettik. Düstûru'l-Vüzerâ nüshalarının her ikisi de Süleymaniye kütüphanesinde mevcuttur. Nüshalardan daha eski tarihli olanı “Hekimoğlu Ali Paşa 788” daha geç tarihli olanı ise “Yazma Bağışlar 4421” bölüm ve numaraları ile kayıtlıdır. Hekimoğlu Ali Paşa ismiyle mukayyed olan eser aynı müellif tarafından telif edilen ve aynı müstensih tarafından istinsah edilen bir risaleyle aynı ciltte bulunur ve 90/b-123/b varakları arasındadır. Hekimoğlu Ali Paşa nüshası için “HAP”, Yazma Bağışlar nüshası için de “YB” kısaltmalarını kullandık.

Hekimoğlu Ali Paşa nüshasının müstensihi Salih bin Abdulkerim bin Salih'dir, buna karşın Yazma Bağışlar nüshasının müstensihi belli değildir.

Daha önce “Eserin Nüshaları” başlığında zikrettiğimiz üzere çalışmamızda daha eski tarihli olan Hekimoğlu Ali Paşa nüshasını temel aldık. Çünkü, metnin fiziki yapısında okunmasına engel teşkil edecek bir sorun görünmemektedir. Aynı zamanda daha eski tarihli olması bu metni temel almamıza sebep olmuştur. Ayrıca, her iki nüshayı karşılaştırdığımızda muhteva açısından bir fark görülmemektedir. Fakat, daha geç tarihli nüshanın, müellif nüshasını temel alarak istinsah edilmediğini, bilakis Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında müstensih olarak zikredilen Salih bin

Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen nüshayı takip edilmiş olduğunun kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşüncede olmamızın sebeplerinden ilki, Salih bin Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen nüshanın tashih kayıtları, ikinci nüshada metne dahil edilmiş olmasıdır. İkincisi, Salih bin Abdulkerim bin Salih tarafından istinsah edilen risalenin şerh kayıtları da ikinci nüshaya yazılmıştır. Birinci nüshaya nazaran ikinci nüshada yer almayan lafızlar, ikinci nüshayı istinsah eden müstensihin bazı kısımları atladığını ya da gözden kaçırdığını göstermektedir. Lakin, birinci nüshaya göre birebir yazılmayan bu lafızların yerine farklı bilgiler eklenmemiştir. Yani, ikinci nüshanın müstensihi muhtevayı değiştirecek bilgilere yer vermemiştir. İki nüsha arasındaki farklara örnek olarak, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında “bâb-ı düvvum” yerine Yazma Bağışlar nüshasında “bâb-ı sâni” yazılmış olması, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında “rasûl hazretinden” yerine Yazma Bağışlar nüshasında “peygamberimiz hazretlerinden” yazılması, Hekimoğlu Ali Paşa nüshasına göre Yazma Bağışlar nüshasında “ki” veya “ve” lafızlarının yazılmamış olması verilebilir. Lakin daha önce de değindiğimiz gibi bu farklar Yazma Bağışlar altında kayıtlı olan ikinci nüshanın bizim görmediğimiz veyahut bilmediğimiz farklı bir nüshadan istinsah edilmiş olma ihtimalini artıracak derecede değildir. Buna karşın iki nüsha arası farklar risalenin tenkitli metninde dipnot olarak gösterilmiştir.

Düstûru'l-Vüzerâ nüshalarının ayrıntılı bilgileri şu şekildedir:

HAP Nüshası:

Süleymaniye kütüphanesinde “Hekimoğlu Ali Paşa 788” isim ve no'su ile kayıtlıdır.

Yer Aldığı Eser: Kitab-ı Adabu'l-Mülûk

İstinsah Tarihi: 1112 h./ 1700 m.

Müstensih: Salih bin Abdulkerim bin Salih

Yaprak: 33,5 (90/b – 123/b)

Eser Ölçüleri: 213x137; 158x83 mm.

Satır Sayısı: 23

Hat: Talik, ayetler, özel isimler ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Kağıt: Dijital kopyadan dolayı kağıt tespiti mümkün olmadı.

Cilt: Kahverengi deri kaplı mukavva cilt, dikdörtgen şemseli, tıgılı zincirekli, cetvelli, yıpranmış ve kurt yeniklidir.

YB Nüshası:

Süleymaniye kütüphanesinde “Yazma Bağışlar 4421” isim ve no’su ile kayıtlıdır.

Yer Aldığı Eser: Düstûru’l-Vüzerâ

İstinsah Tarihi: 1123 h. / 1711 m

Müstensih: Belli değil.

Yaprak: 36 yk.

Eser Ölçüleri: 203x129; 167x89 mm.

Satır Sayısı: 21

Hat: Nesih, başlıklar ve önemli yerler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Kağıt: Dijital kopyadan dolayı kağıt tespiti mümkün olmadı.

Cilt: Ciltsiz, nüshalar tel ile tutturulmuştur.

1.2. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ METNİNİN KURULUŞUNDA İZLENEN METOD

1-Alâî bin Muhibbî eş-Şirâzî'nin Düstûru'l-Vüzerâ isimli risalesinin karşılaştırmalı metni oluşturulurken daha eski tarihli olan Hekimoğlu Ali Paşa nüshası esas alınmıştır. Buna göre diğer nüshada bulunmayan lafızlar veya farklılıklar tesbit edilmiş ve belirtilmiştir.

2-Kolaylık sağlaması açısından Hekimoğlu Ali Paşa nüshası "HAP" ve Yazma Başlıklar nüshası "YB" kısaltmaları ile gösterilmiştir.

3-Metne düşülen şerh kayıtları parantez içerisinde "ŞK" kısaltması ile gösterilmiştir.

4-Metinde belirtilen tashih kayıtları parantez içerisinde "TK" kısaltması ile gösterilmiştir.

5-Metinde geçen şekiller aynen konulmuş, şekilde yazılı olan lafızlar Türkçe rakamlar ile numaralandırılmış ve açıklamaları dipnotta belirtilmiştir.

6-Nüshalar arasındaki farklar, metinde geçen kelimeye veya cümle sonuna düşülen dipnotla belirtilmiş HAP ve YB kısaltmaları ifade edilmiştir. Farklılıkların metne dahil edilen şekli doğru kabul edilmiş, farklı olan nüsha ismi ile zikredilmiştir.

7-Müellifin veya müstensihlerin fark edilen yazım hataları ile ilgili açıklama dipnotlarda belirtilmiştir.

8-Metinde geçen ayet ve hadisler italik yazı ile belirtilmiştir, fakat bu ayet ve hadislerin kaynağı ve tercümesine metnin tahlilinde yer verildiği için Düstûru'l-Vüzerâ 'nın tenkitli metninde tekrar bunlara işaret edilmemiştir.

9-Varak başlangıçları 92 /a, 93/b şeklinde metnin içerisinde koyu puntıyla belirtilmiştir.

10-Arapça ve Farsça ek alan kelimelerde kelime ile ek arasına tire (-) işareti konulmuştur. Örneğin, bî-nazir, bî-şumâr gibi.

11-Özel isimlerin ilk harfleri büyük harfle yazılmış ve akabinde gelen ekler apostrofla ayrılmamıştır.

12-Son harfî “b” ile biten fiiller “p” ile yazılmıştır. Örneğin, olub-olup, etmeyub-etmeyup gibi.

13-Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

Ā: Â-â

و: Ū-û

ى: Î-î

14-Muhteva ve amaç bakımından metnin oluşturulmasında tam transkripsiyona ihtiyaç duyulmadığından yarı transkripyon metodu uygulanmıştır. Buna göre Osmanlı Türkçesinde farklı sesleri ifade eden harflerin günümüz Türkçesinde tek bir sesle ifade ediliyor olması sebebiyle oluşan yazım problemi transkripsiyon işaretleri kullanılarak ortadan kaldırılmıştır. Bu harfler ve karşılıkları şöyledir:

ا: a-â

ئ-ء-ؤ-إ-أ: 'a-'e-'i-'u-'ü

ع: 'A-'Â-'a-'â-'E-'e

15-İki farklı şekilde okunması mümkün olan kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki okunuşları temel alınmış ve metnin tamamında bu şekilde okunmuştur.

16-Farsça kökenli kelimeler Osmanlı Türkçesi okunuşuna uygun olarak yazılmıştır. Örneğin, sohen: suhen, goften: güften.

2. DÜSTÛRU'L-VÜZERÂ (TENKİTLİ METİN)

90/b Bismillahirrahmanirrahim.

Hamd-ı bisyâr şol Pâdişâh-ı lem yezel velâ yezâl hazretine lâıyıkdur ki hıttâ-yi mülk-i dünyevînin sükkânı için ma'âş esbabını kânun-ı siyâset hükmünün temhidiyle nizâm verdi ve şükr-i bî-şumâr şol melik-i zu'l-celâle sezâ-vârdur ki mülki ma'nevînin arsasında kavâid-i mekârim-i ahlâk ve mehâmid-i evsâfın istihkâmıyla intizâm binâsını koydu.

Kahhâr-ı zü'l-iktidâr ki satvet-i kahıyyla zâlim ve cebbârların rikâbını pest u zîr dest eyledi. Âdil-i kâmkâr ki 'adlinin âsar-ı ra'feti ve envâr-ı rahmeti zâ'îf mazlumların ed'iesini mahall-i kabulün evcine yetiştirdi. Ve salavât-ı zâkiyat ve tahiyyât-ı nâmyât sâhibi livâ-yı A'zam ve vâz-ı şer-i ekrem mümehhidi siyâset-i akvam seyyid-i mülûk-i enbiya muktedâ-i erbâb-ı sülûk ez evliyâ ve asfiyâ Muhammed Mustafa hazretlerinin rûh-ı pür-futûhuna vâsıl ve âl ü evlâd ve âshabına mütevâsıl ola.

Fî'n-na't

Şefî'i-l muznibîn sâhib-i mürüvvet

Habîb-i Hak şeh-i mülk-i nübüvvet

Semâ-i rahmetin şems-i duhâsı

Risâlet tahtının hem pâdişâhı

Kamerden hüsn-i halki anın A'zam

Müsamması gibi ismi mu'azzam

Mübârek ismîdür anın Muhammed

91/a Mukerremdir mu'azzezdir mümecced

Rasul-ı abtuhıyyun zemzemiyyun
Kureyşıyyun kerimun Hâşimiyyun

Nitekim devr ide seb'ı semavat
Mutahhir rûhuna bin bin Salavât

Dahı ashâb u âlîne tamâmat
Erişsün dâyima Hakdan selâmet

Hilâfet göklerinin âfitâbı
Rasulun ya'ni kim nâib-i münâbi

Muhammed Mustâfânın yâri tahkîk
Sıddîk-i sâdikân-i Bû Bekri Sıddîk

İmâmü'l-muttakîn ü zeyn-i mihrâb
Hümâmü'l-mü'minîn ü fahr-ı ashâb

Hakâik mahzeni sâhibi hünerdür
Muhammed Mustafâ yâr-i Ömerdür

Şehâdet şehrine şâh-ı mu'azzam
Hayâtında sultân-ı mükerrem

İmâm-ı Cami'ı âyât-ı Kur'an
Muhammed Mustafâ yâr-i Osman

Şecâ'at mahzeni şâh-ı vilâyet
Me'ârif ma'deni kân-i kerâmet

'Ulûm ve hikmeti deryâyı bî-had
Kemâl-ı fazlını mümkün degül 'ad

İmâm-ı muttaki sâdık velîdür
Muhammed Mustafâ yâr-i Alîdür

İmâmeyn-i şerifeyn-i hasîbeyn
Hümâmeyn-i kerimeyn-i nesibeyn

Gülüstân-ı şehâdet gülleridür
Saadet bâğının sünbülleridür

Hasan birle Hüseyin pür-safâdur
Ki bunlar hâfizeyn-i Mustafâdur

Ne denli var ise ‘alemde ahbâb
Muhammed Mustafâya âl ü ashâb

Îlâhî cümleye fazlın refîk et
Rızânun bahrine dâim garîk et

Sallallahu ‘aleyhi ve ‘ala âlihi ve rezakna min lema‘âtı envâr-i cemâlihi
ve ba‘du³²².

Ekallu’l-halîka bel-lâ şey’ fi’l-hakîka, el-fakîru’z-za‘îf el-hakîru’n-nahîf Alâî
bin Muhibbî eş-Şirâzî eş-Şerif eydür ki: Müddet-i medîd ve ‘ahd-i ba‘îd idi kim
hâtır-ı fâtire her zamân belki her ân şöyle hutûr ederdi ki fuzâlânın te’lîfâtından ve
‘ulemânın tasnîfâtından bir nev-bâve-i fikr-i bikri **91/b** istinbât istihrâc eyleyup Türkî
diliyle tercüme kılup fâidesi ‘âm ve ‘âidesi tamam olmak ecliyçün. Egerçi kim şân-ı
letâfet nişân ebnâ-yı zamân bir mertebede latîf ve bir mesâbede zarîfdür ki arâis
gavâni me‘âni mensiyye-i elfâzda, henüz cilveger olmadan husûl tamam murâda
vusûl kasd iderler. Fekeyfe ki lügât-ı tashîhinde tasfîh-i kitab ve idrâk-ı me‘anisinde

³²² “ve ba‘du” yazılmamıştır YB.

fi'l-cümle te'emmül ve te'enniye irtikâb edeler. Ve çün kim 'ulum mütedâvilede tasnîfât ve te'lifât hadden bîründür ve hem zamânımızda ehlî dahî çokdur.

Ama vüzerâ ve hükkâm ve ümerâ-yı İslâmın siyretinde Türkî diliyle te'lif-i cedîd ve tasnîf-i müfid yokdur. Binâen 'alâ hezâ ben fakîr kesîrû't-taksîr, vüzerâ-yı 'izâm ve 'umera-i kirâmın sîretleri içün ve selâtîni esâtinin hizmetlerinde hıfz-ı esrâr ve mürâ'âtı evkât-ı leyl ü nehâr ve saht ve rızâlarında vüzerânın hazm ve teyakkuzlarî beyânında ve vüzerâ-i mâziyenin neşr-i 'avâidlerinde ve bessi fevâidlerinde bu risâle-i şîrîn makâleyi Türkî dil ile mütercim kıldım ve 'Arabî ve Fârisî kitaplardan bu mebhase müte'allik dürer ve gurerlerini intihâb idüp karîha-i tab'ımdan sâdır olan vâridât-ı gaybiyyeyi dahî bile zamm kılup ebced bilmek kuvveti ile degül belki Eb vü Cedd mu'avenetîyle mübeyyen ve müberhen ve mufassal ve mu'ayyen zikreyledim. Tâ kim bu tuhfetü'l-fakîr ü hakîr vâsitasîyle bârgâh-ı 'Âlempenâh âsaf-ı zamân ve vâsita-i emn ve eman u râbita-i kevn u mekân menbe'î cûd ve ihsân müttali'î 'irfân ü îykan kefil-i mesâlih ümem cihân lütf ve kerem-i câmi'î'l-me'âli ve'l-menâkıb **92/a** kâfil-i i'tâ'î'l-menâsıb mürebbî'l-fuzelâ ve bi'l-'ulema, merci'u'l-fukarâ ve kehfi'l-gurebâ Lâlâ-yı Hazreti Sultân Selîm hafazahullahu bi-lutfihi'l-'amîm Cenab-ı şevket menâb-ı hazret Mustafâ Pâşâ kâmyâb lâ zâlet nizâmü'l-memleketi müzeyyinen bî-âsûr-ı eltâfihi ve ma'nûnen bi envârî a'tâfihi hizmetinde hüddâm-ı muhassalü'l-merâm 'addâdinden ma'dûd ve mahsûb ve hizmetkârlığı semtiyle ma'rûf ve mensûb olam, ey menba-ı 'adâlet, ve'y ma'den-i se'âdet, ey sâhib-i himâyet, ve'y vâli-i vilâyet bu bende gemine sıdk ile cân u dilden yüz sürüp âsitâne geldi. Umar 'inâyet bendendür 'Alâyî dâmânını tutupdur. Olgıl mu'în anasen, ey mefhar-i emâret ve bu risâle-i müşkîn külâle bir mukaddime ve bir hâtıme ile müretteb ve üç bâb ile mübevveb kılınup Düstûru'l-Vüzerâ âdî ile müsemmâ oldu.

Ümmîd budur ki matbû-i tab-i selîm ve metbû-i zihn-i müstakim ola. Âmîn yâ Mu'în.

Mukaddimetu'l-Kitâb:

Risâlenin mukaddimesi vüzerât ve vezîr lafzının tahkîkinde ve ma'nâsının tedkîkindedir. Re'y-i 'âlem-ârây puşîde degüldür ki lafz-ı vezîr yâhûd vezîrden müştakdur ki günâh ve âğırlık ma'nâsındadır. Öyle olacak ma'nâsı budur ki pâdişâhın günâhı ve yükünü boynuna alıp cemî' meu'netini çeker. Veyâhûd vezîrden müştakdur ma'nâsı budur ki pâdişâh onun re'yiyle i'tisam edüp cemî' umurunu ona tefvîz eder. Veyâhûd müvâzereden müştakdur ki mu'âvene ma'nâsına 'alâ eyy-i hâl pâdişâhın hüsn-i zıkr ve 'uluvv-i kadri vezîr sebebiyledür.

Mâdâm ki vezîr sâlih, kâfi ve 'âdil ve nâsih **92/b** ve vâfi kimesne ola, Hazret-i Rasûlullah ve selâmuhu 'aleyh buyurmuşdur ki: *İzâ erâdallahu bi 'abdin hayran ce'ala lehu vezîran sâlihan in nesiye zekerehu ve in zekere e'ânehu* ve mümkün degüldür ki vezîrsiz pâdişâh memleketin umûrunu kemâ yenbagî görüp tedbîr ve tasarrufunda tenhâ-kâdir ola. Anunçün kim kendi re'yiyle 'âmil olan kimesnenin re'y ü tedbîri ekser hatâ üzredür.

İşitmedinmi ki Rasûlullah³²³ hazretlerine celâlet kadrî ve rif'at derecesi birle Hak Te'âlâ emreyledi: Ashâbının 'ukalâsıyla ve 'ulamâsıyla meşveret eyle ki *veşâvirhum fî'l-emri*, el âyeh. Ve Hazret-i Mûsa 'aleyhi-s selam dahı emrinde vezîr-i müstebşir isteyip nitekim âyet-i kerime andan haber virür ki: *Vec'allî vezîran min ehli Hârûna ahî*, el âyeh.

Pes kaçan ki Enbiyâ 'aleyhimu's-selam vüzerâdan müstağni olmayalar. Ve onların re'yi u tedbîrleri meşverete muhtâc ola onlardan gayr-i sâyir nâsın meşverete ihtiyâçları dahı ziyâdedür.

Erdşîr-i Bâbekden suâl ettiler: Pâdişâh içün kangı mesâhib aslah ve elyakdur? Cevâbda eğitti kim: Müşfik ve sâlih ve emîn ve nâsih vezîr tâ kim³²⁴ pâdişâh memleketin umurunu anın re'yiyle tedbîr idüp işâretiyle zamîrinde olan esrârı zuhûra getire.

³²³ Rasûlullah: Rasûlullah sallallahu 'aleyhi vesellem YB.

³²⁴ "Pâdişâh içün kangı mesâhib aslah ve elyakdır? Cevâbda itdikim: Müşfik ve sâlih ve emîn ve nâsih vezîr tâ kim" (TK) ; metne dahil edilmiştir YB.

Behrâm-ı Gûr'dan suâl olundu ki: Pâdişâh kaç kimesneye muhtâç olur? Tâ kim saltanatı ferah ve sürûr ile itmâm bula? Cevabda eğitti kim: Yedî kimesneye³²⁵ muhtâçdur. Birisi: Vezîr-i sâlih ki anun re'yiyle tedbîr eyleyup umûr-ı saltanatı onunla infâz ve icrâ eyleye. İkincisi: Güzel ve yigrek atdur ki hâcet gününde anı necât yakasına çıkâra. Üçüncüsü: Keskîn kılıçdur. Dördüncüsü: Sâyir **93/a** yarâklardur ki ana silâh-ı hasîn derler. Beşincisi: Çok mâl ki anun yüki yeyni ola ve bahâsı çok ola cevâhiri nefise gibi. Altıncısı: Güzel Hâtun ki kalbe sürûr ve dîdeye nûr ve rûha hubûr vere. Yedincisi: Bir tabbâh ki hem sûreta güzel hem sireta güzel ola.

'Ulemâ ve Hükemâ buyurmuşlardur ki vezîr beş nesneye muhtâçdur. Birisi: 'İlimdür ki anın sebebiyle katında eşyâ-i hafîyye vâzih ve lâyh olur. İkincisi: Teyakkuzdur ya'ni uyânıklık ki her emre duhûl ettikde mahrecini, medhalinden önden nâzır ola. Üçüncüsü: Şecâ'atdur ki anın sebebiyle a'dâdan yüz çevirmeye. Dördüncüsü: Sıdkdur ki anın sebebiyle sahîh olmayan fi'illerle ve kavillerle amel eylemeye. Beşincisi: Pâdişâhın sırrını saklamakdur. Ölüm haddine varınca ve ketm-i esrâr muktezâyı hadîs-i³²⁶ Rasûl muhtârdur. Zîrâ buyurmuşdur ki³²⁷: *İste 'înû 'ala kazâi havaicukum bi'l-kitmâni*. Yani: Hacetlerinizin husûlunde ketimle isti'ânet idün. Ve³²⁸ Esedullah-ı Veli, yani Hazreti Ali kerremallahu vechehu'l-celi buyurur ki: Lâ tüveddiu's-sirra illâ 'indi zî keremin fe's-sirru 'inde kirâmi'n-nâsi mektumûn. Ve dahı buyurmuşdur ki beyt: Esîruke sirruke in suntehu ve ente esîrun lehu in zahara, esîrîdür kişinin kendi sırrı eger keşf eylese olur esiri. Ve Hazret-i Yûsuf 'aleyhisselam ol kadar fazîlet ve hasebiyle ve şeref-i nübüvvet nesebîyle bunca belâlara giriftâr olduğunun sebebi bu idi kim atâsının nasîhatini tutmayup rû'yasını analığına dedi ve ol dahı varup oğlanlarına fâş kıldı. Ve onlar dahı Yûsuf'un helâki kasdıyla mübtelâ oldular. Ve Hazret-i Rasûlullah salavâtullahi 'aleyhi vesellem her bâr ki gazâyâ veyâhud bir âhir **93/b** emre şurû' ideydi hiç ehad duymazdı. Megerki müşâvere içün ba'zı sahâbe-i kirâma dedi.

³²⁵ kimesneye: kimseye YB.

³²⁶ "hadîs" yazılmamıştır YB.

³²⁷ "ki" yazılmamıştır YB.

³²⁸ "ve" yazılmamıştır YB.

Pes imdi vüzerâya vesâir ümerâya vâcibdir ki Rasul³²⁹ hazretinün sünnetini pîşe ve ketm-i sırrı endîşe edineler, tâ ki Allahu ‘Azîmu’ş-şânun ‘avn u ‘inâyetiyle ve Rasûlullah sallallahu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerînin yümn-i himmetiyle mansûr ve muzaffër olalar. Nazım:

Kişi kim ide sırrını muhassan
İki ni‘met olur ana mu‘ayyen
Biri maksûduna olmak muzaffër
Birî kimseye olmamak musahhar.

Ve buyurmuşlardır kim esrârın hıfzını emvâl hıfzından müşkil gerekdür(?) ve bunun emîni anın emîninden elyak ve yigrekdür. Zîrâ anın hâricden a‘vânı ve ensârı mesela mühr-ü bevvâb ve kilîd-i ebvâb gibi. Ve bunun dâhilinden huvvânı ve tarrârı vardır, mesela sebkât-ı lisân ve sohbet-i ihvân ve vesvese-i şeytân gibi.

Ve ba‘zı hükemâdan suâl olundukda ki insâna gâyet müşkil ne nesnedür? Cevâbında demişdür ki: Nefsini bilmek ve sırrını saklamak. Ve gayet de ‘âkil ve sâbır ne kişidir deyu suâl olunduk da demişdür ki ol kişidür ki düşmanından sakladığını dostuna demiye. Zîrâ şâyed ki ol dostun dahı bir dostu ola veyâ ol dost birgün düşman ola ki vârup sırrın düşmana erişe. Ve egerçi kim dostdur lakin nefsinden akrab hod degüldür, çün kim kendi sırrına nefsin mütehammil olmadı ve saklamadı âhir tahammül etmek ve saklamak ba‘îd ve nâ ma‘kuldur. Ve ona saklamadığ için levîm edup ta‘yir ve teşnî‘ etmen dahı tamâm hamâkatdur. İzi’l-mer’u efşâ sirrahu bi lisânihi ve lâme ‘aleyhi gayrahu fehuve ahmak, izâ zâka sadru’l-mer’i ‘an sırrı nefsihi fe sadru’l-lezî istevde‘a’s-sirra azyaku. Tercüme:

Kişi kim ide sırrın gayre izhâr
94/a Dönüp fâş olduğunu ide inkâr
Key ahmakdur ki özin saklamayup

³²⁹Rasul: Rasûlullah sallallahu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz YB.

Umar kim saklaya kendini agyâr
Yâ bu sözü işitmedi meger kim
İkiden geçe şây'î olur esrâr

Ve ba'zı hükêma demişlerdür ki: Sırrı kişinin kanıdır. Kan ki damardan taşra
çıkı havf-ı helâk vardır.

Hikâyet: Hazret-i Osman radiyallahu 'anh bir def'a hasta olup vasiyyet etdi
kim 'Ahdî 'Avf oğlu 'Abdurrahman hazretine yazın. Hazret-i Osman radiyallahu
'anhın Hamdân adlı bir oğlu var idi. Bu sözü işidüp Abdurrahmana beşâret haberin
iletti³³⁰. Hazret-i Osman radiyallahu 'anh bu kazıyyeye vâkıf olup yemin billah etdi
ki min ba'd Hamdânla bir yerde cem' olmaya ve dahı Hamdânı bir 'amel üzerine
komaya lâ-cerem Hamdânı redd idüp Basra'ya gönderdi. Hazret-i Osman şehîd
olinca Hamdân Basra'dan gelmedi.

Pes ma'lum oldu ki sırrın bu emsâl fezâili ve keşfinin rezâili lâ yu'ad velâ
yuhsâdur ve kütübü nasâyihde ve kıyasda müstevfî ve müsteksidir, eger îrâd oluna
itnâba mü'eddi olur ve bu risâle ona mütehammil olamaz.

Ammâ gâh olur ki ifşâ-yı sır dahı muktezâyı hikmet olur. Nitekim ba'zı
umûrda müşâvere ve asdikâya mürâca'a vâcib olur tâ kim talâhuk-ı efkâr ile vech-i
savâba mühtedî olunup hatâ ve halelden halâs buluna. Zîrâ müşâverenin dahı fâyidesi
çokdur. Ve her kişi fakîr ve ganî ve emîr ve esîr ve sagîr ve kebîr müşâvereye
muhtâcdur hatta hükemâ bunu esâs binâ-yi memleket ve kıvâm-ı kavâid-i saltanatdan
saymışlardır.

Pes her şahsa lâzımdur ki emrinün âhirinî ve 'âkıbetinî fikr idüp *veşâvirhum
fî'l-emri* **94/b** âyetini zikrede. Hazret-i Rasûl salavatullahu vesellemuhu aleyh bu
kadar ekmel-i rusûl ve hâdi-i sübûl iken ve kuvvet-i kudsiyye ile müeyyed ve
müteferrid ve fezâil-i ünsiyye ile bî-nazîr ü mütevahhid iken ve kendi derecesinde

³³⁰ beşâret haberin iletti: beşâret eyledi YB.

hiç ahad âferîde yok iken Hak Sübhânehu ve Teâ'î kelâm-ı kadîminde ana meşveret buyurup: *veşâvirhum fî'l-emri* buyurdu.

Pes ba'zı umûrda müşâvere onlara vâcib olıgca sâyir nâsa bi't-tariki'l-evlâ be'l-ba'id degüldür ki Hazret-i Rasûl emretmekten garaz ümmetine irşâd ola tâ ki anın sünnetinî pîşe edup müşâvereyî endîşe edineler ki bu sebeble vech-i savâba feth-i bâb bulalar. Nitekim hadîs-i sahîhde Hazret-i Rasûl sallallahu 'aleyhi vesellem buyurmuşdur ki: *Mâ şâvera kavmun illâ hüdüvven ilâ erşedi umûrihim*. Yani hiç bir tâife müşâvere etmedî illâ ki³³¹ ol müşâvereleri sebeble işlerin gâyet aslahına ve ahsenine yol bulup matlûblarına muzaffer oldular. Ve Hazret-i Ömer radiyallahu³³² 'anh buyurur ki: Bir kişnin re'yi bir kât iplikdür, iki kişnin iki kât, üç kişnin üç kât iplikdür. Her bâr ki ziyâde muhkem olûr inkitâ'dan emîn olur. Ve³³³ Hazret-i Ali-yi Velî³³⁴ kerramallahu vechehu'l-celî buyurur ki: Nitekim saltanata iştirâke kâbil degüldür re'y ü tedbîr dahı infirâdla hâsıl degüldür. Ve ekâbir demişlerdür ki: Kesret-i müşâveret müceb-i tahsîn-i ümâretdür. Ve re'y ü tedbîr raviyyet ve müşâveretle olan emr ekseriyâ hatâdan emîn ve ba'id olur. Nitekim fikir ve tedbîrsiz olan emr-i savâbdan ba'id olur³³⁵, eger ittifâk râst gelup matlûbuna muzaffer olursa dahı anınla ibtihâc ve iftihâr etmek 'ukalâ katında 'ayb ve 'ârdur.

Zîra kim 95/a kazâyâ-i cüziyye-i ittifâkiyye ki tâlîsinin mukaddemî üzerine terettûbi 'alâka-i mucibe ile olmaya. Ve bir kıyâs ki netice-i istilzamı mülâzeme-i 'aklıyye-i külliye ile olmaya³³⁶, erbâb-ı fitnat ve ashâb-ı fıkır ve raviyyet katında ol kıyâs muntic 'ad olunmaz ve ol netice neticeye sayılmaz.

³³¹ “ki” yazılmamıştır YB.

³³² radiyallahu: radiyallahu Te'âlâ YB.

³³³ “ve” yazılmamıştır YB.

³³⁴ “velî” yazılmamıştır YB.

³³⁵ “fikir ve tedbîrsiz olan emr-i savâbdan ba'id olur” yazılmamıştır YB.

³³⁶ “Ve bir kıyâs ki netice-i istilzamı mülâzeme-i 'aklıyye-i külliye ile olmaya” (TK) HAP; metne dahil edilmiştir YB.

Meselâ hemânâ ki bir levend-i evbâş-i bed me'âş Hazret-i Ali bin Ebi Talibe³³⁷ güzend³³⁸ eriştiğine benzer veyâ bir müflis kallâş bir kasr-ı 'âlden cevher-i girân-mâyı çıkarmaya benzer.

Pes imdi vüzerâ-i sâhib-i sa'âdete ve ümerâ-i ümmete bel mutlakan erbâb maslahata vâcibdür ki her emirde ehli ile müşâvere ideler ve istikâmet ve reşâd ve sâlâh ve sedâd her kimin re' yinde görünürse ki tâbi' olalar. Ve sâhibi re' yin zilletine ve rif'atine nâzır olmayup mücerred kavle nazar ideler nitekim denilmiştir: Lâ tanzur ilâ men kâle venzur ilâ mâ kâle. Tercüme:

Tu suhen râ niger ki hâleş çîst,

Der guzârende-i suhen me-niger.

Ve dahı hûd-raylık ve hûd-pesendlik idup kendi fikrine mu'tekad olup ve i'tikadına mu'temed olup savâb ve hatâ kendi re' yinin revâcı ardınca olmaya. Zîrâ ki onların menşe'i gurûr ve ittiba' ı gurur şeytandur ki âhiri hizlân ve metâlib-i 'âliyeden haybet ve hirmândur. Kâlellahu Te'âlâ: *Velâ yagurrennekum billahi'l-garûr*, ya'ni şeytân sizi magrûr itmesun. Ve dahı ittibâ-ı hevâdur ki nihâyeti zillet ve hevândur. Ve Hazret-i Ali kerremallahu vechehu'l-celî buyurur ki: Selâsu mühlikâtun, buhlun ve ucbun ve hevan, ya'ni üç nesne vardur ki helâk edicidür; biri bahîllik ve biri hûd-bînlik ve biri nefsin ve şeytânın **95/b** hevâsına ittibâ' etmek. Ve dahı lâzımdur ki müşâvere için ihtiyâr olunan kişiler nefisleri küçük kişiler ola nitekim denilmiştir: Kulûbu'l-ahrâr, kubûru'l-esrâr ve sâhib-i re'y ve sâib ve tedbîr-i sâkib ola ve müşâvere iden kişiye muhibb-i sâdık ve yâr-ı muvâfık ve hayr-endîş ve müşfık ola ve hevâ-i nefsin târik ve din emrini mütedârik ola ve tammâ'u hûş âmed gu ve sâhib-i hikd ve hased ve kine cû olmaya. Ve hâin ve cebân ve lûc-i gazbân dahı olmaya ve bir murâdı olup husûlun ricâ eder kimesne dahı olmaya³³⁹ ve 'ukûbatdan 'afv-i 'ayb ve 'âr 'ad eder kişi dahı olmaya. Ve dahı havâtınla bel mutlakan killeti 'akli olan

³³⁷ Hazret-i Ali bin Ebi Talibe: Hazret-i Ali bin Ebi Talibe Kerremallahu vecheh hazretlerine YB.

³³⁸ Güzend: Bu kelime Farsça'da "gezend" olarak okunur ve anlamı "zarar" demektir.

³³⁹ "ve lûc-i gazbân dahı olmaya ve bir murâdı olup husûlun ricâ eder kimesne dahı olmaya" yazılmamıştır YB.

kimesne ile kesîri'l-mecâlise olmaya, belki mecâlisesi 'ukalâyla ola, eger a'da ola ve eger asdikâ ola. Ve kelâm-ı Hazret-i Ali³⁴⁰ der radiyallahu 'anh ki: 'Aduvvun 'âkilun hayrun min sadîkin câhilin. Tercüme:³⁴¹ Kişinin düşmanı ki âkil ola yegdür ki sadîk-i câhilden, 'âkil ile müdâm me'nûs ol, zarar ermez çu zât-i 'âkilden.

Hikâyet: Abbâs radiyallahu 'anh vefâtı hıynında oğluna vasiyyet edup demiş ki: Ey oğul, eger Emîri'l-Mü'minîn sâyir ashâbdan ziyâde i'tibâr ve tercih edup müşâvere için seni ihtiyâr ede zinhâr üç nesneden gâfil olmayasın ve hâtırından zâil kılmayasın. Biri bu ki sırrını fâş etmeyesin. İkinci bu ki yalân söylemeyesin. Zîrâ kizb cemî' edyân ve milelde harâmdur ve denilmişdür ki: El-meynu şeynun, yani kizb gâyetiyle 'aybdur. Üçüncü bu kim kimse huzurunda gıybet etmeyesin. Zîrâ en-nemîmetu kabîhatun ve in kânet **96/a** sahîhatun, yani kovuculuk hiçdür. Eger çi sahîh ise zîra ki eger sır ise emânetdir pes söylemek hıyânetdir. Ve eger mekşûf ve zâhir hâli ise gıybet ve mezemmetdür. Bunların yaramazlığı hakkında âyât ve âhâdîs çokdur ve ehl-i meşveret için bu şartları etmekden garaz budur. El-müsteşâr mü'temin hadisiyle 'âmil ola ve sır emanetini saklayup kadrini bile ve fâş etmeyup insâfa gele. Kıt'a:

Meşveret ehli kişinin mahzen-i esrârıdur

Pes gerek bir kişi kim sıdk ve emanetkârıdur

Ki 'azîz ve muhteremdür yâr-i sâdık cümleden

Mustafânın nitekim siddîk yâr-i gâridür.

Ve belkim sırrın hıyânetinin fesâdı, mâl hıyânetinin fesâdından ekser ve eşkeldür. Zîrâ hıyânet-i mâlın zararı ancak hâine erişur ve hıyânet-i sırrın zararı³⁴² kâh olur ki kötûri bir memlekete erişur ve gâh olur ki ol keşf-i sır sebebiyle kişinin re'y-i tedbîri vârup düşman kulağına erer, ol dahı def'ini tedârik eder. Belki bir vecihle olur ki kişinin kendu re'y ve fî'li kendu üzerine hatr-ı zarar kılur ve ne'uzu billah eger ol keşf olunân esrâr selâtinin ola. Ve dahı gerekdir ki kişi sırrını ve re'yini

³⁴⁰ Hazret-i Ali: Hazret-i Ali Te'âlâ YB.

³⁴¹ "Tercüme" yazılmamıştır YB.

³⁴² "ancak hâine erişur ve hıyânet-i sırrın zararı" yazılmamıştır YB.

ve tedbîrini kime gerekse i'timad edup izhâr etmeye belki iş'âr etmek hemân kendu diliyle düşman kulağına erişdirmekdir. Nazım:

Var anca 'âlim ve 'âkil ki bir ân sehv ve cehliyle üzerine bir iş ider kim idemez nice yıl düşman.

Ve ketm-i sırrın fazâilini ve keşfinin yaramazlığını bilur ve hakkını ri'âyet kılur, **96/b** âdem gâyetde akallidir. Husûsen bu zamânda ki ekser ihvânı ve ashâbı ve hullâni kişinin 'aybı câsuslarıdır. Nitekim Ali kerremallahu vechehu'l-celi buyurmuşdur ki: İhvânu hazihi³⁴³-z zamân cevâsîsu'l-'uyûb. Tercüme:

Bu birâderler ki görürsün
Dehirde kime kâvuldirlir me'nûs
Etmeden ona bir vefâ bir gün
'Aybına âhir oldular câsus

Ve bu kıt'a-i zîbâ dahı bu bâbdandır. Kıt'a:

Merd-i sâdık sırrı vermez ser verir
Sâdıkın kadrin bilen ki azdurur
Binde bir kişi bulunmaz sıdkla³⁴⁴
Gâyet azdur sanma kim ekserdürür.

Dahı vâcibdir ki vezîr sükûn üzre ola ve mütahammil³⁴⁵ ve bürdbâr ve vâsi'ı's-sadr ve pâydâr ve sâdıkı'l-keîâm ve perhîzkâr ve hüsnü'l-vech ve bâ hayâ ve hasenü'l-hulk ve bâ vefâ ola ve sükût mahallinde sâmit ve söz makâmında mütekellim ne sâkit ola.

³⁴³ hazihi: heze YB.

³⁴⁴ sıdkla: sıdkıyla YB.

³⁴⁵ “ve mutahammil” yazılmamıştır YB.

Nâzım:

Eger çe pîş-i hiredmend hâmuşî edebest,
Be-vakt-i maslahat ân bih ki der suhen kûşî,
Dü çîz tayra-i aklest dem furû besten
Be-vakt-i güften ve güften be-vakt-i hâmûşî.

Ve bu hısâl-i hamide ile bile mütedeyyin ve mütteki ve mezhebî pâk ve naki ola. Tâ kim pâdişahın nefsinin ve kendi nefsinin me'âyibden pâk idup i'tikadda câiz olmayan nesneleri nefy eyleye. Ve her pâdişahın vezîri pâdişâha müşfik olup anın muhib ve muhlisî ve dâ'î ve mütehasssî ola. Bu nev'î vezîrin düşmanı çok olur, dostlarından düşmanı artuk olur. Ve dahî vezîre lâyük budur ki tarika-i mahmûde üzere sâlik olup, ğılzatdan muberrâ ve linet-i kavl-i ziveriyle muhallâ ola. Tâ ki eger pâdişahdan re'y-i savaba hilâf nesne görse ğılzatla **97/a** karşılamayup belki melâyemetle ol hatıra-i pâdişâhdan def' eyleye. Zîrâ ki eger ğılzatla mukâbele idüp pâdişahın diledüğünü redd ü men etmek dilerse el-insânu harîsun ala mâ münî'a fehvâsı mucebiyle pâdişah vezîrin men'inden memnu' olmaz, belki andan bed-ter olur, nâmünasib işler işleyüp, evdâ-ı garîbeler eyler.

Bu kavlin sıhhatine hüccet oldur ki Allahu Te'âlâ kaçan ki³⁴⁶ Musa hazretini 'aleyhisselâmı Firavn-i bî-'avnin da'vetine irsâl eyledi idi. Hazret-i Musa ve Haruna kavl-i leyyin ile emr idüp buyurdu ki ve *kulâ lehu kavlen leyyinen*. Pes kaçan ki Allahu Te'âlâ kâfir kuli için peygamberlerine emr eyledi ki yumuşak sözüyle anı dine da'vet edeler, nâs için ecder u evlâ ve ahrâ ve a'lâ oldur ki Hak Te'âlânın mü'min kullarıyla kavillerini leyyin ideler.

Duruştî ve nermî behem der behîşt,

Ki cerrâh u fessâd ve merhem nehest.

³⁴⁶ “ki” yazılmamıştır YB.

Ve kaçan ki pâdişah haşînü'l-kelâm ola, vezîre lazımdur ki anın sözüne sabr edüp pâdişâh ile hıkd ü kin üzere olmaya. Ve kaçan ki vezîr pâdişâha muhib sâdık ve muhlis ve muvâfık olub hüsnü'l-makâl ve hamîdetü'l-hisâl ola.

Pes ana layık degüldür ki pâdişâha ettiği hasenâtı ‘add idüp anın üzerine minnet koya ki felâ temnün testeksir. Ve erbâb-ı fitnat ve ashâb-ı fitrat buyurmuşlardır ki kaçan bir kimesneye eyulik³⁴⁷ eylesin ve ihsanını anın üzerine ‘add etsin. Ya ‘ni ben sana şöyle böyle eyulikler eyledim desin, minnet komaktan **97/b** ve başına kakmaktan eşeddir.

Pes vezîre ve pâdişâhın sâyir hâvassına lâayık budur ki kaçan anlardan kerem ve ihsân sâdır olursa pâdişâhın ikbâlinden ve gölgesinin bereketinden bileler.

Pes evlâ ve eslah oldur ki minnet-i pâdişâhın ola halk üzerine, ne kim halkın ola pâdişâh üzerine. Ve dahı buyurmuşlardır ki pâdişâhın devletinde ve memleketinde nâşi olan fesadın a‘zami iki nesnedendür. Birisi hâin vezîrden ikincisi vezîrin pâdişâhın niyet-i reddie-i fasidesindendür. Nûşîrevân-ı ‘âdil buyurmuşdur ki vezîrlerin yaramazı şol vezîrdür ki bî-takrîb pâdişâhı şavaşlara iletup mukâteleye tahrîd ve tahrîs idup harbsiz salâh-ı ehvâl müyesser iken kitâl-i ricâle mü’eddî eyleyup zehâyir-i emvâli harb âletine harc edup kerâyim-i nufûsi maktûl ve mesûnât-ı ervâhi mebzûl eyleye. Ve dahı buyurmuşdur ki her pâdişâhın kim vezîri câhil ola anın misli şol bulutun mislidür ki yebdû ve yazharu velâ yundi velâ yumturu. Tercüme:

Ebr râ³⁴⁸ mâned ki zâhir mî şeved

Nî terî dâred ne mâtar mî şeved.

³⁴⁷ eyulik: iyilik YB.

³⁴⁸ Burada müstensih veya müellif “Ebr râ” kelimesini yanlış yazmıştır. Arapça bir kelime olan “Ebrâr” iyiler, hayır sahipler gibi anlamlara gelmektedir. Beyitte kastedilen anlamıyla bu kelime Farsça’da bulut anlamına gelen “ebr” kelimesidir. Dolayısı ile “ebr râ” şeklinde yazılması gerekirken “ebrâr” şeklinde yazılmıştır.

Aristatalîs vesâyâsında buyurur ki her iş ki senden gayrı kimesnenin eliyle harbsiz ve huşûnetsiz mungadi olmak müyesser ola hayırdur, ondan kim harb gazabla senin elün ile mütekaddi ola ve ‘ulemâ ü fûzelâdan bu mesel sâyirdir ki yenbeğî en tumseke el-hayyetu biyedi gayrike lâ biyedike, ya‘ni yılanı âhir kimesnenin eliyle tutmak yekdür ki sen elunle tutasın.

Ve dahı vezîr **98/a** üzerine lazımdur ki leşkerin erzâkını her kimesneye göre hıfz edup âlât-ı harble ricâl-i şuc‘ânı imtihân eyleyup anlara elyen hitâb ve eltaf cevabla mu‘âmele eyleye. Zîrâ ki kadimü‘l-eyyâmda ve sâlıfî‘l-e‘vâmda vüzerâ-i pur şûr ve şer çok leşker zafer peyker-i tu‘me-i şîr şimşîr ve lokma ejderi hancer ve mâr tîr etmişlerdür. Ve dahı buyurmuşlardır kim pâdişâhın se‘âdetindedür kim ona vezîr-i sâlih ve müşîr-i nâsîh nasîb olur. Nitekim³⁴⁹ Resulullah sallallahu ‘aleyhi vesellem buyurur ki *İza erâdellahu bi emîrin hayran gayyada lehû vezîrân sâlihan sâdikan sabîhan fasîhan in nesiye zekerahu vein iste‘âne e‘ânehu*. Yani kaçan ki Allahu Te‘âlâ bir pâdişaha isâl-ı hayr irâde etmiş ola, ana³⁵⁰ bir vezîr-i sâdik ve müşîr-i muvâfık karîn yakın kılur ki unuttuğunu andurur ve yardım isteduki vakit ana yardım eder. İmâm-ı hemmâm hucetü‘l-İslâm Muhammed Gazzâlî, İhyâ-i ‘Ulûmunda buyurur ki tahkîkan Allahu Te‘âlâ her zamanda ve her vakit ve evânda kudretini izhâr edup ‘ibâd-ı muhlisîninden bir cemâ‘ati istifâ ve ictibâ ziverle muhallâ kılur.

Selâtin ve vüzerâ gibi ekâbir-i fuzelâ ve ‘ulemâ gibi tâ kim dünyayı anlarla müzeyyen ve mu‘azzez eyleye. Ve zamanenin ‘aceblerinden âl-i Bermekîn ehbârı ve âsaridür. Ve dünyada kerem ü sehâ ve bezl ü ‘atâda onların nazîri gelmemişdür. Ekser memâlik ve vilâyet ve ‘imârât ve irtifâ‘ât taht-ı hükümetlerinde idi. Ve müngariz³⁵¹ olduklarında vüzerânın ehvâli fenâya varup mülûkin hademinde ve haşmın hizmetinde revnak ü nezâret kalmadı. **98/b** Tâ şol zamana değin ki Allahu Te‘âlâ Âl-i Selçukûn yümn-i devletiyle ve zıll-i şevketi bereketiyle âl-i nizâmı vücûda geturup, vüzerâ-i mütekaddimînin derecesinden erfe‘ derecâtla mükerrerem ve muhterem kıldı. Bir haysiyetle ki zamanelerinde ‘ulemâ ve ‘urefâ ve fuzelâ ve üdebâ

³⁴⁹ Nitekim: nete YB.

³⁵⁰ ana: eger YB.

³⁵¹ Müngariz: mütekarriz YB.

ve ebnâ-ı sebîl yani ğurebâdan bir kimse kalmadı idi ki onların ihsânıyla meşmûl ve i'taf-ı eltâflarıyla mesbûl olmamış ola.

Pes vezîrlere lâıyk budur ki vezâret mensıbında iken selefde olan vüzerâ-i nüsehâ sireti üzerine olalar ve rüsûm-ı mütekaddimîni riayet idup re'ıyyetden bilâ-sebeeb emvâl taleb etmiyeler. Ve vücübi ve lüzumi zamanında müsâmahat tarikiyla edâ-i hâcet mikdârı mal alup mesârif-i şer'ıyyede sarf ideler ki helâluhâ hisâbun ve harâmuahâ 'azâbun haber-i sahîh ve eser-i sarîhdir. Ve mādâme vârisi mevcut ola. Mâl-ı mirasın tenâvulüne harîs olmayalar. Zîrâ ki miras malına tama' bağlamak gibi şom sıfat yoktur. Ve dahı vezîrlerin üzerine vâcib oldur ki ra'ıyyete istimâletler vereler ve³⁵² haşam ü hadame bezl-i fevâıyid ü ni'am ideler. Tâ kim dünyada zıkr-ı cemîl ve 'ukbâda ecr-ı cezîl hâsıl ola.

Nazım:

Her ki nîkî kerd zâıyî' key şeved,
Lâ yudî'ullâhu ecra'l-muhsinîn.

El-bâb'ül-evvel: Risâlenin evvelki bâbı vezîrlere lâzım u vâcib olan ba'zı hasâil ü şemâil beyânındadır. Eshâb-ı fitnat ve erbâb-ı hıbrat şöyle buyurmuşlardı ki vezîr olana vâcibi lazımdur ki pâdişaha sadâkat ve muhabbet göstere. Ve pâdişahın nâm ve nişânını ve 'ırz 'ârını ve şi'ârını **99/a** kendü cânibinden ve müte'allakâtından e'az ve ekrem ve eşref ve akdem tuta. Tâ kim tekarrub-ı hazret-i sultan ve envâ'ı in'âm ü ihsân bula ve³⁵³ dünyada eyulûkle namdâr ve âhiretde perverdegâra mazhar ola.

'Abdullâh ibn-i Mübârek rahimehullâh buyurur ki eger cemi'-i ömrümde bir makbûl ve müstecâb du'âm vardığını bileydım pâdişah-ı İslâmı nefsimden takdîm ve tercih edup evvel du'âyı anın içün kılaydım. Zîrâ nefsimde du'â mücerred bana nâfi'dür. Ve pâdişah-ı İslâma du'â cemi'-i nâsa menâfi'dir. Nitekim zarar-ı 'âmmdan zarar-ı hâss ihtiyârı elyakkdur. Kezâlik nef'-i 'âm içün nef'-i hâssdan geçmek evlâ idü ki muhakkakdur.

³⁵² "ve" yazılmamıştır YB.

³⁵³ "ve" yazılmamıştır YB.

Hikâyet: Rivâyet olunur ki pâdişâhlardan birinin önüne ta‘âm korken dehşet-i galebesinden çâşnigîrin elinden pâdişâhın eteği üzerine bir iki katre aş dökildi. Pâdişâh gazab edup cellâda emretti ki bunun üzere çâşnigîr bu sözi işutup fi’l-hâl aş tabakıyla pâdişâhın başından aşağıya aktardı. Egerçe âteş-i gazab ziyâde müşte‘il ve müşted idi ve harîkın ihlâkine müsri‘ ve müsta‘cil idi. Lâkin cibillet-i insân muhabbet-i ‘ilm ve ‘irfân üzerine olduğu sebebden bu emri garîbin ‘illetine ve sırrına muttali‘ hırsı ve hevâsı gâlib olup sırrından suâl etti. Çâşnigîr miskîn, çünkü pâdişâhın gazabı şerbetiyle cân-ı şirînden³⁵⁴ el yumuşadı bî-tekellûf hakikat-i hâlden haber verup dedi ki ol dem kemer-i **99/b** hizmeti bilmeye bağlamışdım. Lâcerame pâdişâhın yolunda veya elinde olmağı ihtiyar kılmışdım.

Eger pâdişâh helâkime emretmiş ola,
El-hükmü lillâh nasîp ancak imiş nola.

Ammâ bunca zaman veli ni‘metim ve seyyidim ve devletim ve se‘âdetim iken âhir emirde revâ görmedim benim sebebimle pâdişâhın âhireti muhtel ve dünyada dahı nâm ve nâmusuna hâlel erişe. Diler ki bir ednâ hatâ için ki sehve vâkı‘ olmuşdı³⁵⁵, bir bî-günâhı diledi. Ve hiç Hak hizmetini bilmedi. Pes bu hatâm-ı ‘azîmi bi’l-kasd ettim ki nâs katında helâkim ma‘zûr tutula. Ve pâdişâh zulümle meşhûr kulûbden menfûr olmaya. Pâdişâhın egerçe ki riyâseti gibi siyâseti kâמיד. Lâkin Hak söze muhib ve mâyl idi. Lâbud bu özri işittik de. Mısra‘:

Suhen kez cân bîrûn âyed neşîned lâ cerem der dil muktezâsınca kalbine te’sir idup kavlini ma‘kûl ve fi’lini ma‘zûr ve ‘uzrûni makbûl tutdı. Ve Âb-ı rahmetle âteş gazabın hiddetini teskîn idup cürmüni ‘afv itdi. Ve nazar-ı insâfla bakup çâşnigîrin bu fi’l-i kabîhinden ol özür-i müveccehi sahihine nâzır olup ve ol nâhak yere kân dökmek vebâlini dâfi‘ ve andan âhiretine ve nâmına ve ‘ırzına erişecek ihtilâli mâni‘ olduğuni mülâhaza idup ziyâde hazlar ve safâlar sürdi. Ve çâşnigîre envâ‘ı ihsânlar ve âferînler ve tahsînler kendüye mukarrebü’l-hadra edindi.

³⁵⁴ cân-ı şirînden: cân-ı şirîninden YB.

³⁵⁵ olmuşdı: olmuş idi YB.

Kıt‘a:

Âferîn ol muhibb-i sâdika kim,
Zâil itmez cefâ muhabbetini,
Yâr çün sâdik ola terk idemez,
Ölürken hâbibini gayretini
Şol muhabbet ki ola mahlûka,
Gösterir bu kadar kerâmetini,
100/a Vâr kıyâs ile hâlîk u mahlûk,
Arasında olursa nisbeti.³⁵⁶

Dahî³⁵⁷ vüzerâ ‘âlî mikdâra ve sâyir ümerâ zevü’l-iktidâra lâzım belki vâcib bezl-i mâldur ki ehline zeyn ve cemâldür. Zirâ ki bu fi‘l-i hasenin sebebiyle ehîbbâ çoğalır ve e‘dâ azalır ve ehrâr ‘abîd olur. Ve kişî eşîrrânın şerrinden be‘îd olur ve mâla ki buhl ve imsâk oluna ekseriya sâhibine akrab akrabâsı düşman hatta ki ol sebebdan helâkına kasd ider. Ve eger ki bezl ü sarf ola a‘dâ ehîbbâ ve nice ecânib akrabâ olur. Ve iman ve İslâmı eban ‘an ceddin tuta gelmiş niçe rûz-i elest mü’minler ve kâlubelâ müselmânları ‘abd-i memlûk ve mu‘tekîdürler ki bi‘l-birri testa‘bidu’l-hurra.

Ve her ki mâlî minnetdâre bezl itmeyup men‘ ider elbet bir bî-minnet içün hıfz edup cem‘ ider. Veya bir ‘abes yere zâyî‘ gider. Nitekim hazret-i ‘Alî radiyallahu ‘anh³⁵⁸ buyurur: Beşşir mâle’l-bahîli bihâdisin ev vârisin. Tercüme:

Rev beşâret turâ ki mal-i bahîl,

Gerçi ecnâs u zerre ve nukra buved.

Yâ be tâ râc hadisât reved

Yâ ki mirâs-hâre cümle bered

³⁵⁶ nisbeti: nisbetini YB.

³⁵⁷ dahî: ve dahî YB.

³⁵⁸ “radiyallahu ‘anh” yazılmamıştır YB.

Ve bezl-i mâlın menâfi'i uhreviyyesi dahı çokdur, kütüb-i mu'teberede muharrar ve mestûrdur. Ve hakkında vârid olan âyât ve ehâdîs müfesser ve mezkûrdur. Bezl ü sehâ ile küffâr lâyıık-ı merhametpervdikâr olur. Ve niçe levend-i bî-gâr sahib-i 'âr ve nâmdâr olur ve iştihâr ve i'tibâr bulur. Hazret-i Rasulullah salavâtullahı³⁵⁹ 'aleyh buyurmuşdur ki *es-sahiyyu'l-cehûlu ehabbu ilâllâhi Te'âlâ mine'l-'âbidi'l-bahîl*. Ve sürûr-ı evliyâ 'Ali murtezâ buyurmuşdur ki kâfirun sehiyyun **100/b** ercâ fi'l-cenneti min müslimin şahîhin. Yani cennete girmek ümidi kâfir-i sahide artukdur müslim-i bahîlden. Zîrâ cennet rahmettir. Ve rahmet du'âyla olur ve isticâbet-i du'â sehâ ve 'atâyla olur. Nazım:

Dilersen eresin dâru's-selâma,
Duruş ihsan ide gör hâs u 'âmma.
Ki dünya cifesinden yumayan el
Liyâkat bulmaz ol âli makâma,

Ve denilmiştir ki yesûdu'l-mer'u kavmehû bi'l-ihsâni ileyhim. Ya'ni kişi kavmi üzerine mükerrem ve kabilesi arasında 'azîz ve muhterem olur onlara ihsân itmekle.

Pes vüzerayı nâmdâra lazımdur ki bezl-i mâlî sâyir ibâdât gibi vâcibu'l-edâdan bilup dostlarına ve kemâl-i ehillerine ve huddâmına bel 'âmme-i nâsa, eger sadîk eger 'aduvv, ihsân ve in'âmı³⁶⁰ âdet edine tâ ki cümle-i nâsın diline zikir ve şükür ni'meti ve nâm ve nişân-ı sehâveti ve şecâ'ati ve saytu u sadây-ı şevketi ve 'uluvvu himmeti mezkûr ve ma'rûf ve meşhûr ola. Ve gönüllerde muhabbeti sâbit kala. Ve şerefi-hizmetinde olmağı ve yolunda ölmeğı her bahâdur kendüye hun-ı behâ bile. Ki bu sebebdan düşman kalbine satveti ve heybeti ve mehâbeti düşüp mukâbelesini hatır bile ve mukâtelesinden³⁶¹ havf ve hazer kıla. Ve eger buhl ve imsâk ide dillerden zikri hayr-ı haberi unutula ve gönüllerden muhabbeti gide. Pes elbette ne kadar ki Alicenâb ve menî'u'l-hicâb hasîb ve nesîb ehl-i mâl ve pürkemâl sâhib-i câh u celâl

³⁵⁹ Hazret-i Rasulullah salavâtullahı: Hazret-i Rasulullah salavâtullahı 'aleyhi vesellem YB.

³⁶⁰ ihsân ve in'âmı: in'âm ve ihsânı YB.

³⁶¹ mukâtelesinden: mukâbelesinden YB.

dahı olursa çün kim ni‘meti vâsıl ve menfe‘ati hâsıl degildir. Yevmen fe yevmen rif‘at-i kadri mütenâzil ve kulûbden mehâbeti zâil olup e‘vân u ensârı **101/a** masâlihından taksîr ve ihmâl ve hizmetkârları hizmetinden fâriğu’l-bâl olur. Ve leşkeri cân ve gönülden kavline nâzır ve fi‘line mübâşir olmaz. Lâcereme rif‘at-ı şânı tedenni bulur. Ve a‘dâ kulûbunda olan heybeti zâil ve devleti mütenâzil olur.

Pes bu takrir ve tahrirden mu‘ayyen ve mübeyyen oldu ki bezl-i mâl Hak Te‘âlâdan bir ulu mevhibetdür. Ve halâyıkdan müceb-i meveddet ve muhabbet olup, vücudi vücüd-i devlete ‘alâmet ve ‘ademi ‘ademe mukaddemedür. Lâcereme kadri mefhûm ve vüzerâ ve umerâya ne mertebe vâcib ittiği malumdur. Zîrâ hayatda oldukça yüzü suyuyla ‘izzetlü ve hürmetlü olmağa ve memâtdan sonra eyû âd ile anılmağa sebebdır. Ve ekser nâsın husûsan ki tâife-i vüzerâ ve umerânın dünyada oldukça ma bihi’l-iftihâr ve öldükten sonra yadigâr ya bezldir ki kerem ve sehâdur veya bezl-i nefisdür ki ol îsâr ve mürüvvet ve vefâdur. Ve ‘âkil kimesne ihtiyârıyla ana ikdâmı ve iltizâmı kemâli faziletür. Bu sebebdendür ki rûzigârda eyû âd ile anılır ve nâmeşru‘ yerde olmayacak şuhedâ mertebesin bulur. Ve gâh olur ki dünyada dahı bir ‘azîm fâideye müsmîr olur.

Ve biz bu risâlede îsâr bâbından³⁶² iki hikâyet ki her biri bir kerâmet ve vilâyetdür rivâyet idelim:

Hikâyet-i evvel: Haccâc bin Yusuf ki³⁶³ kemâl-i zulümle mevsûf ve ‘utuvvu inâdla meşhûr ve ma‘rufdur. Zamanında bir A‘râbinin katline kasd itmişdi. Ammâ ele getürmeyüp gitmişdi. İttifakan anı bir gün tutup götürdüler. Ve herifi Haccâcın önüne yitürdüler. Hemân bî-muhâbâ helâkına emretti. A‘râbi eşidüp kendüden gitti. **101/b** Ve yine kenduyi cem‘ edup tedârik itti. Ve emir pâdişâhdur ayıtdı. Ammâ üzerimde nâsın hukuk ve emânetleri vârdur. Eger pâdişâhdan bir zaman mühlet olaydı hakk-ı müstehakka vusûl bulaydı. Âhirü’l-emr Haccâc kefil bulmağa havâle itdi. Herif dahı müvekkel ile şehri tettebbu itdi. Lâkin matlûbuna zafer bulmadı. Ve kimse ana kefil olmadı. Âhir bir civanmerd bu A‘râbiyle âşinalığı yoğiken kefâleti

³⁶² bâbından: bâbında YB.

³⁶³ “ki” yazılmamıştır YB.

iltizâm etdi. Meger ki Haccâcın hısıımı idi. Belki ibn-i ‘ammı idi. Neçe ki Haccâc men‘ itdi. Memnu‘³⁶⁴ olmadı ve rücu‘ itmedi. Âhir A‘râbiyi itlâk itdiler gitdi. Birkaç gün mühletle civânı Haccâc habse emretti. Müddetde hemân ki müddeti tamam oldu. Bî-tavakkuf emretti³⁶⁵ civânı getürdüler meydân-ı siyâsete yitürdüler. Cevân Allahu Te‘âlâdan gayri müste‘ân bulmayup ve melcâ bilmeyup iki rek‘at namâz kılmağa Haccâcdan mehl istedi. Namâzı kılup du‘âdan sonra Haccâcdan cellâda hitâb ve ‘itâb gelüp ki tehir itme ve civânı depele. Meger ki civânın ismi ‘Abdulkerim idi. A‘râbi ibtidâ kefil ararken civâna buluşdukda ismini sormuşdı. ‘Abdülkerim dedikde Mevlâyı Kerime lâbüddür ki kavlinde kereminden bir eser ola demiş idi. Cevân dahı bu mülâhaza ile kefil olmuşdı. El-kıssa cevân du‘âda etti. Kim ya ilâhi ismim ‘Abdulkerim olmağla A‘râbi bana iltica edup halas oldu. Sen ki Kerimsin, belki Ekremü’l-Ekreminsin. Ben dahı ilâhi sana ilticâ etdim. Yâ Mennân dedi. Ve cellâd dahı gelüp cevânı secdegâhından kaldırup katle şuru‘ etti. Nâgâh A‘râbi geldi. Deyü âvâze **102/a** cellâdın kulağına yetdi fi’l-vâkı‘ A‘râbi çıkageldi. Ve cümle halâyık hep te‘accübde kaldı. Haccâc işudup ikisini bile ‘afv etdi. Hikâyeleri rûzgârda şöhrut dutdi.

Hikâyet-i düvvum³⁶⁶: Yemen pâdişâhının cemâlde bî-nazîr bir kızı vardı. Ki akrabasından bir cevân ana âşık oldu. Bir mertebede kim emrinin tedarikinde cümlesi âciz kaldı. Zîrâ ki ne kızını verebilir ve ne karâbetini nâhak yere öldürebilir. Âhir ‘ukalâ bunu vecih gördüler ki bunun husûli ber müstehile kılalar. Tâ ki anda kendü varup helak ola. Pes buyurdular ki Medineye varup ‘Ali bin Ebi Tâlibin başın getürmek gerek. Tâ ki bu hayal-ı muhâle mecâl-i husûl ve ol nazenine ihtimal vusûl ola. ‘Âşık-ı divâne bu haberi işidup dildâr visali şevkiyle cânını oda attı. Ve hemândem tûrdi imtinâ‘an ve imkânen mülâhaza etmeyup yola girup getti. Ve geceyi gündüze ulayup âz zamanda Medineye yetti. İttifâkan evvelâ ‘Ali hazretine düş oldu. ‘Ali kimdür ve kandedür deyü suâl kıldı. Hazret-i ‘Ali dahı bunun bibâk visâl fikriyle ferahnâk söyleyişinden bir ma’nâ aldı. Ve teftiş ve tefahhus edüp divânenin mafi’z-zamirini bildi. Ba‘dehu kes başımı ki ‘Ali benem deyü boynun uzadup

³⁶⁴ “Memnu‘ ” yazılmamıştır YB.

³⁶⁵ “Müddetde hemân ki müddeti tamam oldu bî-tavakkuf emretti”(TK) HAP; metne dahil edilmiştir YB.

³⁶⁶ Hikâyet-i düvvum: Hikâyet-i sâni YB.

divânenin önüne geldi. Divâne bu ma'nâyı kâh istib'âb ve kâh ğaraz mülâhazasını etmeyup i'tikad ederdi. Ve gâh 'aşk hurûşiyle ikdâma ve gâh mürüvvet cûşiyle ihcâma vardı. **102/b** Herife hayret-i aşk üzerine bir hayret dahı ziyade oldu. Ve hayrân ve sergerdân ara yerde kaldı. Âhir cânib aşk-ı gâlib ve mürüvveti sâlib oldu. Ve kılıcın çıkarup Hazret-i 'Ali³⁶⁷, nin mübârek boynuna havale kıldı. Ve ne kadar ki harif sa'yede taksir³⁶⁸ kılmadı. Lâkin mübarek boynunu kesmek müyesser olmadı. Âhir iş hadden geçdü. Herif kılıcı bırağup Hazret-i 'Ali'nin mübarek ayağına düşdü. İmâna gelüp müslüman oldu. Ve Hazret-i 'Ali dahı bunu murâdına erişdürmeği üzerine lazım kıldı. Pes bu kaziyyenin sebebiyle Yemen diyârı feth oldu. Ve nice kâfirler imâna geldü. Ve ol 'âşık-ı sâdık dahı murâdını buldu. Ve Hak Sübhânehü ve Te'âlâ bunu çok hayra sebep kıldı. Pes ma'lum oldu kim îsâr ve mürüvvetin âsârı çokdur. Egerçi kim şimdiki zamanda ehli azdur. Belki yokdur. Ve bu iki hikâyetden dahı garib ve bedi' ve 'acîb bu hikâyetdür.

Hikâye: Meger Mısır şehrinde bir mescide od düşüp yandı. Bunun harkını nasârâdan za'm edüp, Müslümânlardan bir tâyife varup nasârânın bir kilisâsın yakdılar. Sultan bunları tutup habs idüp, 'ikâb ve 'azâb için emretti. Ki bunların 'adedince kâğıdlar kesüp ba'zısına katil ve ba'zısına kat'ı yed ve ricl ve ba'zısına habs-ı medîd ve ba'zısına darb-ı şedîd yazup bu mahbuslara ulaşıdılar. Ve her kişiye ne kâğıd ki düşe içinde ki ile ana cezâ ideler ittifâkan bir kişinin kâğıdında katil çıkup kendi 'âleminde gâh helak cânibine ve gâh ânasının âhu **103/a** fiğânına tehassür idüp iderdi ki eger anam olmasaydı hiç nefsim için kayırmazdım. Meger ki bunun kurbında bir cevânmerd vardı ki kağıdında darb yazılmışdı. Bunu işüdup elinde ki darb kâğıdını âna sunuverdi. Ve ayıttı ki benüm ânam yoktur. Ol katil kağıdını getür bana ver dedi. Pes bu kavlı garîb ve fi'l-i 'acîb sem'ı şerif-i sultaniye yetişup te'accüb etti. Ve ol ikisin darb ile halâs eyledi.

Pes imdi ra'yyet kendü mislüne ri'âyet ve mürüvvet ve îsâr ve fütüvvet idüp bu kadar fâideye müterettib olıcak ki bir cemâ'atin ba'zı vebâinden ve ba'zı helâk ve zevâinden kurtulmağa sebep ola. Pes bir vezîr veya bir emir ki pâdişâhın yolunda

³⁶⁷ Hazret-i Ali: Hazret-i Ali radiyallahu 'anh YB.

³⁶⁸ taksir: taksirât YB.

bezl-i mâl u menâl ve izhar-ı mürüvvet ü insaniyet veyâ isâr-ı nefis ve sadâkat ve şecâ'at ide. Lâcerame mensıb ve mâl u menâl ve 'izzet ve câh ve celâl bulup mukarreb hazret-i pâdişâh 'âlempenâh olmak mukadderdir. Ve envâ'ı in'âm ve ihsân bulup dünyâda eyü âd ile meşhur ve âhireti ma'mur olmak kütübü mu'teberede muharrardur.

Ve dahı vüzerâ-i 'uzamâ ve ümerâ-i kirâma lâzım u vâcib takvâ ve tâ'at ve salâh ve 'ibâdetdür ki cemi'-i erbâb-ı 'akl ve dine deyn ve farz-ı 'ayndur. Ve andan ziyade erbâb-ı 'izz u câhın ve mukarrebân-ı hazret-i pâdişâhın husûsan vezîrlerin mahsûs tâ'atları budur ki zu'afây-ı ümmetden ve fukarây-ı memleketden pâdişâh huzurunda hâceti bitmez ve 'arzına **103/b** kudreti yetmez kişilere destgîr olup 'arzuhal ve mümkün oldukça tahsil-i murâd ve mâl idi vereler. Vezîrlerin 'indellâh bu 'amelden evlâ ve ahsen 'amelleri yokdur. Eger hasbeten lillâh ola. Zîrâ ki anın menşe'i ve mebde'i ta'zim-i emrillâh ve şefekati halkullâhdur ki cemi'-i tâ'atın mecme'i ve cümle-i 'ibâdetin menba'idur.

'Azîzlerin birisinden ba'zı ümerâ nasîhat taleb itdıkde cevâbında bu kelime-i câmi'ayı buyurmuşlardır: Et-ta'zimu liemrillâh veş-şefakatü 'alâ halkıllâh. Ve imam Fahr Râzi rahimehullâh buyurur ki ta'zimi emrillâhın mücebi budur ki tâ'atı ve 'ibadeti sâyir nâsdan ya'ni taht-ı hükümetinde olan aşhâsdan artık ola. Dahı³⁶⁹ emrillâhi ta'zim etmenin bermücebi budur ki gönlünü Hakka müteveccih kılup Allâh Te'âlâya niyâz ve tazarru'dan ve ervâh-ı enbiyâ ve evliyâdan istimdâd ve tevakku'dan hâli olmaya.

Hazret-i Cüneyd rahimehullâh buyurur ki bir kişi bin yıl kalbini Allah Te'âlâya müteveccih kılrsa ve bir tarafetu'l-'ayn da terk itse terki tedârikinden ekserdür.

Ve mucebi's-şefeka 'alâ halkıllâh budur ki taht-ı hükümetinde olan 'ibâdullah'a 'adl ü insâf ve def'u cevri ve zülüm ve i'tisâf ide. Tâ ki dünyada oldukça Hak Te'âlâ anı e'dâ üzerine muzaffer ve mansûr ide. Ve âhirette mazlumun du'âsı berakâtından

³⁶⁹ Dahı: Ve dahı YB.

merhûm ve mağfûr ola. Zîrâ ki şefkat ve ‘adâlet usûl-ı ra‘iyyette ‘illet-i intizâm ve nizâm-ı memlekete sebep-i tâm ve ‘askere kuvvet ve kıvâmdur³⁷⁰. Ve devlete sebât ve devâmdur. Ve cevru zülüm bunun hilâfı ya‘ni ahvâl-i ra‘iyyetin **104/a** sebep-i ihtilâfı ve devlet-i nizâm-ı memleketin cihet-i zevâli ve intizâm-ı ‘askerin ‘illet-i ihtilâlidür. Ve bu şefkat ve ‘adâlet ve cevru cefâ ve zulâmetten ğaraz pâdişâh ve vezîrin şefkat-i ‘adaleti ve cevru zulâmeti³⁷¹ degüldür. Zîrâ mücerred anunla memleket ne nizâm bulur ve ne harâb olur. Belki memlekete cem‘iyyet u nizâm ve teferruk ve inhidâm-ı re‘âyânın birbiriyle mu‘âmelesinden gelür.

Pes pâdişah ve vezîr ki siyâsetde kâmil olalar. Egerçi ne kadar zâlim olalar ra‘iyyet birbirinin şerrinden sâlim olur. Ve eger makâm-ı siyâsette himâyet ideler lâcereme kulûbdan havf ve hayâ gide. Ve eşîrrâyı göresin ki zu‘âfâyâ ne ide.

Hikâyet: Zaman-ı sâbıkda meger iki pâdişâh vardı. Mu‘âsır ve birbirine mücâvir. Biri ğâyetde zâlim ve câbir ve ‘afv-ı cürm ve hatada bî-hüner ve kâsır ve biri nihâyetde ‘âdil ve halîm ve hın-i siyâsette ve gazabında kerîm ve selîm idi. Ve bunun memleketi ve devleti dâim noksânda ve hicrânda ve ol zâlimin memleketi rif‘atde ve refâhiyetde idi. Bu ma‘na-yı hilâf hikmet-i ilahi ve münâfî-i ‘adâlet-i pâdişâhı görüp rasûl gönderup bunun sırrından suâl itdi. Ol dahı cevabında bu beyitlerin ma‘nâsın yazup gönderdi, nazım:

Ra‘iyyet-i sürü koyun, şâh çobân
‘Aduvvu kurd ve sipâhiler negehbân,
Koyun ol vakit saklanur ki çoban
Köpeklerin ide dâim her âsân
Ve ger köpek koyun yerse nehânı
Dahı artık olur kurdun ziyânı
Nedenlû ‘adl iderse pâdişâhı
Degül nâfi‘ çü zülüm ide sipâhi.

³⁷⁰ kıvâmdır: kıvâm YB.

³⁷¹ Zülame: Bi’z-zammi zâlimetün ve mazlime bi kesrillemi dâdhâhi sarahü’l-lüga (ŞK); bu şerh kaydı YB’de yazılmamıştır.

104/b Şâhın ‘adli şefkatin kâmil ola ki eşirrâdan ra‘iyyet sâlim ola. Ve bu şefkat-i ‘alâ halkıllâhın ber-mûcebi dahı insâniyyettir ki vakt-i gazabında ‘afv ve terk-i ‘ukubettir.

Bokrât³⁷² hâkime insaniyyetden suâl olundukda cevâbında demişdür ki devletde tevâzu‘ ve kılletde sehâ ve minnetsiz ‘atâ ve kudrette ‘afv-i hata. Zîrâ ki Hak Te‘âlâ buyurur ki *vecezâu seyyietin seyyietün mislûha*, hâsıl-ı ma‘nâ budur ki, nazım:

Bedî râ bedî sehl bâşed cezâ,
Eger merdi ehsin ilâ men esâ.

Pes insâna lâyük olan budur ki mümkün oldukça mücrimlerin cürmünü ‘afv ide. Mâdâm ki bir fesâda mü’eddi olmaya. Tâ ki nâsın kulûbunda muhabbeti ziyâde ola ve ‘ındallâh ‘âfîler mertebesin bula.

Ve Hazret-i Rasul³⁷³ salavâtullâhı ve selâmuğu ‘aleyhi buyurur ki *yevm-i kıyamette münâdi nidâ ide ki her kimin Allâh üzerinde hakkı vardır dursun diye*. Ol hinde ‘âfîlerden ol kimse durmaya ve bu ‘âfîlerin Allâh üzerinde hakkı olduğunun ma‘nâsı budur ki *men câe bi’l-haseneti felehu ‘aşru emsâlihâ* muktezasınca on ‘afv mikdârı ecre müstehak olur. Ve eger ‘afv itmeye ve intikâm ala ol on ecre müstehak olmaz. Ve mücrimin temâm-ı cürmü ve nasîhat ve ‘itâbla ‘ademi te’sîr ve rücu‘u temâm-ı ma‘lûm olmayınca ‘ukûbete iltizâm ve ikdâm kılmaya husûsan bu zamanda ki mekr ve hile ve kezib ve hud‘a çokdur.

Eflâtûna suâl olundukda ki insânda fi’lullâha eşbeh fi’il nedür diyecek, demiştir ki ‘afv-ı ihsân.

Nazım:

Dâni çe buved kemâl-i insân,

³⁷² Bahse konu zat Hipocrat’tır.

³⁷³ Rasul: Rasul sallallahu Te‘âlâ ‘aleyhi vesellem YB.

Bâ düşman ve dost lutf-i ihsân.

Haberde **105/a** gelmiştir ki bir kişinin yâr-ı sâdık ve hevâdâr-ı muvâfık var idi. Anın ba‘zı evza‘ ve efAlinden müteşekki ve ehvâl ve ekvâlinden müte‘ezzi idi. Ol sebebdan anın intikâmına ikdâm ve inhidâmına iltizâm itmişti. Hükemâdan bir hâkim ki envâ‘ı ‘ulûmda mâhir ve envâr-ı me‘ârifden bâhir idi. Ana muttali‘ olup bermuceb-i nazm-ı kerîm ve kelâm-ı kadîm üzere ki ve eslihu zâte beynikum, ves-sulhu hayrun dür zâhib oldu. Ve ‘akıl ve hikmet muktezâsınca ol kişiye suâl kıldı, dedi ki ol refik-ı sâdıkın sana lütufla sürûrun zamanı mı veya ‘ünfle füturun evânı mı zâyid ve kesîrdür? Ve anın ihsânla in‘âmı mı veya isâetle ibrâmı mı ğalib ve ğafirdir? Ol kişi cevabında zeman-ı sürûrum ekser ve anın in‘âmı ve ihsânı isâet ve ibrâmından evferdür, dicesek. Hâkim dâne-i deryayı hikmetden bir katra ve hûrşîd-i ma‘rifetden bir zerre izhâr idüp dedi ki: Hakdan ba‘îd olmaya ki tehallaku bi ahlâkillah mâ-sadakıyla Hak Sübhâbehu ve Te‘âlâ ahlâkıyla hulklenûp her bir hasenesini on ‘add edesin ve her seyyi‘esini bir ‘add edesin. Azı çoğa ğalib kılup mukâbil kılmayasın ve şerif-i hasîsden Ali idup mümâsil kılmayasın ve me‘ûnet-i gazab ve intikâmdan dahı kurtulasın. Niçe gazab vardır ki sâhibini gazab-ı Hakka celle zükruhu müstehak kılur. El‘ıyâzu billâh. Onun içün denilmiştir ki men etâ‘a gazabehu fekad edâ‘a dinehu ve edebehu. Ve efvâh-ı nâsda meşhûrdur ki, nazım:
Te‘enni hilmle ‘âkillerindür,

105/b Gazab ta‘cille câhillerindür.

Husûsan ki ihtimal vardır ki maksûd olan intikâm hâsıl olmayup iftirakla mehmûm ve belâyı iştiyakla mağmûm kalasın. Nitekim denilmiştir ki en-nedem ‘ale’l-‘afvi ehabbu mine’n-nedemi ‘ale’l-‘ukûbeti. Bu sebebdendir ki selâtına vüzerâyı sahib-i re’y ü dûrbîn ve nüdemây-ı hayr-endîş ve suhen-i âferine karîn olmağı vâcib görürler. Tâ ki gazabda nasâyıh ve latâyıf birle gazabların teskîn ideler.

Şüreyh bin ‘Abdullah ayıdur ki Beni İsrâilin her pâdişâhıyla bir vezîr-i hâssı vardı. Vezîri ‘âmdan gayri ki hizmeti bu idi. Her bâr melik gazaba gele. Ol vezîr eline mektub sunardı ki anın ba‘zında irhamil müslimin vahşe’l-mevt vezkuri’l-âhirah ve ba‘zında irham men fi’l-ardı yerhamuke men fi’s-semâ ve ba‘zında ıkdı

beynen-nâs bi-hükmlleh-i Te‘âlâ feinnehu la yasluhu leke illâ zâke ve ba‘zında uskun feleste bi ilâhin, innemâ ente beşerun ye’kulu ba‘zuke ba‘zan ve tesîru ‘an karîbin liddüd vettürâbi yazılmışdı. Eger bir mektubda sâkin olmasa³⁷⁴ bir dahı ve bir dahı sunardı hatta sâkin olunca.

Ve Erdşîr-i Bâbek bu mektubları yazdırup havâssından birine ısmarlamışdı. Ki dâyim üzerinde hâzır dura. Ve hin-i gazabda ol mektubları vâhiden ba‘de vâhidin eline vere, ve bu kâ‘idenin vâzi‘ı yani ibtidâen muhteri-i melik-i tûbbe‘dür. Ve gazab dahı mahallinde mahmûd idiği ma‘lumdur. Ammâ kesreti şomdur. Ve sâhibi melûm ve mezmûmdur. Ma‘zur tutulmaz illâ ki merîzdan ve müsâfîrden ve sâyimden.

Ve ‘Ömer bin Abdulaziz: **106/a** aydur ki üç haslet alamet-i sa‘âdetdir. Biri bu ki kaçan gazab itse gazab anı Hakdan ihrâç itmeye. İkinci bu ki kaçan râzı olsa rıza anı bâtıla idhâl itmeye. Üçünci kaçan kâdir olsa ‘afv ide. Ve Hazret-i Ali Veli Kerremallâhu vechehu el-celiyy fâris ulularından dâim suâl iderdikim. Mülûk-ı Fârisden ziyâde mahmûdu’l-huluk ve mardıyyu’s-sire kimdür? Cevâbı şöyle verdiler ki³⁷⁵ Erdşîr ve Nûşîrevân, Hazret-i Ali³⁷⁶ ahlâk-ı hamideden bunlarda ne huluk ğâlib idi? Dedik de ayıdurlardı ki hilm ü vakâr. Pes hazret-i Ali Kerremallahu vechehu ayıdurdiki bu iki tev’emeyndir ve ‘uluvvu himmetin neticeleridir.

Ve hükemâ-i mücerrebin demişlerdür ki ‘âkil kaçan bir kişiyle uhuvvet ve sadâkat ide lâbud gerekdir ki evvelâ anı tecrübe için kâğıde. Eger tahammül ide febihâ ve illâ andan ihtiraz eyleye ve hazer kıla. Nazm-ı ‘Arabi:

Îzâ kûnte muhtassan linefsike sâhiben,
Femin kabli en tûbdıyehu bi’l-vüddi ağzıbhı,
Fein kâne fî hâlit teğaddubi mûnsifen
Ve illâ fasrim hablehu ve tecennebhu.

³⁷⁴ Eger bir mektubda sâkin olmasa: Eger sâkin bir mektubda olmasa YB.

³⁷⁵ ki: kim YB.

³⁷⁶ Hazret-i Ali: Hazret-i Ali radiyallahu ‘anh YB.

Uhuvvet kasdı her bir âdemle,
Degüldür ‘âkile hüsni edebden,
Sadâkat kasdın ittıkde gerekdir,
Kâkı idüp sınyâsın bir sebebden,
Tahammul itmez ise terk idesin,
Muhabbet zâyıl olur çün gazabdan,
Ve ger sabr iderse kıymet olmaz,
Ana yüz bin semen sîm ve zehebden.

Ve dahı vezîr-i rûşen zamire lazım belki elzemdür ki pâdişahın leşkerini tefâsılıyle her birini ve³⁷⁷ fazlını ve hünerini ve şecâ’atini **106/b** ve sehâvetini ve emânetini ve diyânetini hâsilen cemi’ı ehvâlini ve kemâlini bile. Tâ ki vakt-i hacetde her birini yerlu yerine koyup ve münâsıblu münasibin gözede. Tâ ki bir mahal yerine bir nâmahal koyup ve ol dahı bir nâmakul iş idup ‘asker ve anın sebebiyle bir hatar ve hâlel irişmiye. Zîrâ ki bir leşker bir beden gibidür. Ve nitekim bir ‘uzva bir zahmet irişse cemi’-i bedeni mariz ider. Kötü revnin sıhhati gibidür. Kezâlık ‘askere dahı temâm-ı sahîh olmak gerekdir. Ki bir mahal ehlinde ola. Pes vezîr gerekdir ki her kişinin ahvâlini bile. Ve yerlu yerinde kıla. Tâ ki ‘asker mansur ve muzaffer ola. Ve leşkerin her birini âdıyla ve âtıyla ve beledîyle ve sâz ve selbi ile ve haseb ve nesebiyle ve yoldaşıyla ve yoldaşlığıyla ve san’atıyla ve hulukıyla ve derece şecâ’atiyle ve cümle ahvâliyle şol kimesnelerin ki bu tefâsılla bilmeleri lâzımdur. Vezîr olan kimesneye bu vech üzere meşruh bilmesi lâzımdur. Tâ ki her ne yere varsa ve her ne ‘amele mubâşeret kılssa ve her ne kadar leşkere mukâbil olsa bi hikmetillâh gâlib olur. Zîrâ bu sıfât-ı mahmûde ile muttasıf olân vezîr her hizmeti ve her maslahatı ehline ısmarlar. Lâcereme cemi’-i leşker sıhhatda ve ahvâl-i istikamette olur. Pes ana muhârebede mukâbil ve mukâtele de mu‘âdil olmağa anın misli bir sâhib-i rey ‘asker ârayı ve bir leşker muntezamu’l-hâl muttefikü’l-bâl gerekdir. Ki her işi ehlinde ve her kişi mahallinde ola. Ve heyhât ekseriya devlete zevâl ve

³⁷⁷ “ve” yazılmamıştır YB.

umuruna fesâd ve dalâl irişdiğinin sebebi ehil ve nâhil ve mahal ve nâmahal fark olunmayup her biri yerlerinde kılınmadığıdır.

Nazım:

107/a Degül her kişi her bir işin ehli,
Veyâhut her mahal her iş mahalli,

Se ‘âdet sâhibi bilmek gerekdir,
Nedir işin mahalli kimdür ehli?

Degüldür devlete lâıık ol âdem,
Ki fark itmez mahal ve nâmahalli.

Büzürcmihr aydur ki Sâsânilerin devleti zâyil olduğunun sebebi bu idiki ‘azim-i emri hakîr kişiye ısmarlamış idi. Zîrâ demişlerdür ki zevâlu’ d-düvel bistınâ’ ıssüfûl. Nazım: Eger çi sülfe-perverdür, bu devrân gerekdür kim ana uymaya sultân.

Ve hükemâ demişlerdür ki bin ulunun ölümü zararından bir denînin ulu olduğu zararı ziyadedür. Zirâ hak Te’âlâ her kavmin reîsini kendülerine ve ‘amellerine göre ider. Ol ölmek hükmullâhdur. Ammâ denî kişi anın yerine bedel olmak alâmet-i gazabullâhdur. El’ıyâzu billah.

Hikâyet: Benî İsrâîl Allâh Te’âlâya nidâ idup demişlerdür ki yâ ilâhi sen gökde ve biz yerde. Pes rızânı ve gazabını ne vecihle bilelum. Ve bu ikiyi bir birinden ne sebeble fark kılalum. Bâri Te’âlâdan nebilerine vahy gelmiş ki kaçan ki üzerinize e’ızze ve ahyâr ve kirâm ve kibârınızı müvellâ ve musallat idem bilun ki sizden râzıyım ve kaçan ki edâni ve eşırrâyı ve sığârınızı musallat idem³⁷⁸ bilun ki tahkiki gazab etmişimdür.

³⁷⁸“ bilun ki sizden râzıyım ve kaçan ki edâni ve eşırrâyı ve sığârınızı musallat idem” yazılmamıştır YB.

Hazret-i Aliden suâl olundu ki yâ Emirü'l-müminin hikmet nedür ki Ebu Bekir ve Ömer hilâfetlerinde cemi'-i nâs tâbi' ve ma'îşet-i zayyik iken vâsi' oldu ve Osmâna ve size ol kadar teb'îyyet olmadı. Ve me'îşet darlığı vus'at bulmadı. Hazret-i Ali³⁷⁹ buyurur ki zîrâ anların re'îyyeti benim **107/b** mislim ve Osman misli idi. Ve benim re'îyyetim el-yevm sizin mislinizdir. Lâbüd bu kadar muhâlefet ve zîk-ı ma'îşet ba'id degüldür.

Ve dahı vezîre lâzım ve lâyük budur ki Ömer sîret ola. Ya'ni ahvâli re'îyyete nâzır ve Alim ve ağız-ı fâsideden 'ârî ve sâlim ve 'özür kabulunde kâmil ve hükmünde câzım ve âdîl ve kibir ve 'ucbden muarrâ ve hâcibden ve hucbdan müberrâ vech-i savâba tâlib ve zu'afâyâ rifkî ve şefkati gâlib ola. Ve ekribâyâ muhabâ ve kimseye bilâmucib izâ etmeye. 'Ulema-i zamân ve 'urefâ-i devrân bunun üzerine müttefiklerdür ki kaçan bir kişi bu ahlâkla mutehallik ola. Eger çi ki düşmanı kuvvetde be-gâyet ve kesrette bî-nihâyet ise dahı hin-i mukâbelede ve vakt-i muharebede bi'avnillâhi Te'âlâ mağlûb ve makhûr ve meksûr ve mecbûr³⁸⁰ ola.

Ve dahı vezîrin ve hâkim ve emîrin musâhibleri ve nedimleri Âlim ve 'âkil ve müdebbir ve kâmil ve ehl-i rey ve ve edeb ve sâhib-i tecrübe ve haseb olmak gerek. Ve hem gayret ve diyanetle melûf ve sâlih ve ferâsetle mevsuf gerek. Tâ kim zevâhir-i umurada mağrûr ve mahsûr olmayup ve bevâtına şu'ur ve istidlâlî ola ki bu sebebden musâhib oldukları ve vezîr ve emire vaki'ât-ı havâdisin eskâlî ve nâyibât-ı nevâzilin ihmâli vakı' olduğu takdirce bunların sohbeti berakâtıyla ve nush u pendî kuvvetiyle ziyâde zahmet virmeyup, sehl ve heyyin görine. Ve zikrolunan sıfât-ı enbiya-ı ulu'l-'azmin sîretî ve selâtin-i zevilfazlın 'âdetidir. Ve insânın sâyir hayavânât üzere³⁸¹ şerefî 'akılladur. Ve 'aklın kemâli **108/a** tecrübe iledür. Ve tecrübenin kesreti çok yaşamağla ve ehl-i tecrübenin musâhabetiyledir.

Nazm:

Elem tera ennel 'akle zeynun liehlihi

³⁷⁹ Hazret-i Ali: Hazret-i Ali radiyallahu 'anh YB.

³⁸⁰ mecbûr: mahbûr YB.

³⁸¹ üzere: üzerine YB.

Ve lâkinne temame'l-'akli hüsnü't-tecâribi.

Tercüme:

Kişinin 'aklıdur zeyn ü cemâli,
Tecâribden olur 'aklın kemâli.

Zîrâ tecrübe 'aklın mirâtıdır. Ol sebebdendir ki 'aleykum bi ârâiş-şüyuh denilmiştir. Ya'ni her işde ki müşâvere idesiz, pîrlerin reyine mu'temid ve kavline mu'tekid olun. Zîrâ ki ârâ-i şüyüh kesret-i tecârible rusûh bulup ve 'âkiller anı sebeb-i salâh ve fütûh kılur.

Nazm:

İzi'l³⁸² umûru bihal ehdâsü ve debbarahe³⁸³ dûne's-şüyuhı terâ fî ba'zihâ halelâ.

Beyit:

Ânce der âyine cevân bîned
Pîr der heşt pîş ezan bînîd

Tercüme³⁸⁴:

Kaçan kim idesiz bir emre tedbîr
Duruş kim bulasın bir kardân pîr.
Ki âyine de gördüğün cevânın
Görür pûçde pîr az'afın anın,
Degül pîr ol ki sakalın ağarda
Yâhut yüzü buruşa karda karda
Beli pîr oldurur kim kârdândur.
Ferâset ehli ehli imtihândur

³⁸² İzi'l: innâ YB.

³⁸³ debbarahe: birriha YB.

³⁸⁴ "Tercüme" yazılmamıştır YB.

Cevân oldur ki geçmiş gafletle
Özün zeyn itmemiş ehliyet ile.
Ve dahı vezîri müşîr ve debîr pür tedbîre
Lazım-ı sebât ve sabırdur.
Erbâb-ı ‘ukul ve ricâl-i fuhûl katında.

Bu sabır gâyetde mahmûd ve mahbûb ve memduh ve merğubdur. Ve ekseriyâ metâlib-i diniye ve menâfi‘ dünyâviyye ve buna menût ve merbûttur. Ve bu iki matlabın husulu ve kişinin anlara vusulu sabırladur. Ve selâtin-i kâmkâr ve hevâkın-ı nâmdâr bel cümle-i enbiyâ ve rusûlu perverdigâr ki mertebe-i Aliyeye ve derece-i Aliyeye ki irmişlerdür. Umur-ı şakkaya sabır ve tahammul birledir ki ve kütüb-i kısas-ı enbiyâ ve tevârih-i umerâ buna şahiddür. Ve bunun fedâili bâbında **108/b** ve havâssı beyânında âyât ve ehâdis kesir. Ve ekseri nâs ana vâkıf ve hâbirdür. Medâyihi bâbında ve letâyifi beyânında ebyât ve eş‘ârı bî-had ve bî-şumâr vardır. Pes cümle-i ricâle ve siyyemâ ehl-i darb ve harb ve kitâle sabr ehem-i mühimmât ve eşrefi sıfâttır. Zîrâ ki ‘umdet-i³⁸⁵ sıfât-ı cemile ve zübde-i cümle-i fazile şecâ’attir ki sabır anın mükemmili ve mütemmimidür. Zîrâ bir kişi ki nefsinı mehâlîke ilkâ ide ve e‘adâ ile iltikâ eyleye. Eger bir ân tahammuli ‘aduvden ziyâde ide febihâ zafer bulur. Ve şecâ‘ati müsmir olur. Ve rûy-i rüzgârda nâm ve nişânı yadigâr kalur. Ve illa felâ.

Hikâyet: Merhûm mağfûr Sultan Murâd Hân ‘aleyhi’r-rahmetu ve’r-ridvân Kosavada serdâr-ı melâ‘în ya‘ni kıral-ı la‘în ile mukâbele ve mukâtele itdikde ehl-i İslâmın ba‘zısı hâksâr olup, ve ba‘zısı tahammule tâkat getürmeyüp firâr edup ve ‘asker-i İslâm bi’t-temâm inkisâr ve inhizâm suretin bağladıkda merhûm Sultan Murad ma‘reke de ekall-i kalîl âdem ile kâlup ve urulmak hâtırına hutur itdükçe ‘âlem-i âhiret cânibine nâzır olup Hak Te‘âlâya tevekkül idüp ve tahammül kılup ve Hak Te‘âlâyı üzerinde hâzır bilup. Ve ‘arsa-ı ‘arasât da ehl-i İslâm kullarımı iletup bâği ilinde ve kâfir elinde niçün koyup kaçdın deyu suâl olundukda olıgccak³⁸⁶ şerm sârlıkdan yüzü suyuyla ölmeği ulu görüp bir kadem ma‘reke den ayrılmayup ol kadar

³⁸⁵ ‘umdeti: ‘umde-i YB.

³⁸⁶ olcack: ânın gibi YB.

tahammul itmiş ki la‘în-i mezkûr şerâb-ı gururıyla mağrûr ve mülâhaza-i feth ve zaferle mesrûr olup cübbe-i sabrı çâk edup merhûmi bizzat me’sur **109/a** veya maktûl ve makhûr itmek kasdına kâni murâd deyu merhumun üzerine at depdi merhumûn, çünkü sabrı kâmil idi ve kalbi Hakla mu‘âmil idi. Müteğayyir olmadı. Ve ıztırâb ve tekellûf çekmedi. Kon gelsun la‘în deyü karşı turdı. Temâm yakın geldikde ‘avn ü ‘inâyet-i hak ve gayret-i mu‘în-i mutlak la‘îni atdan aşağı alup yere urdı. Ve ‘asker-i İslâm mansur ve muzaffer oldu. Sebeb-i zâhiri ol bir sa‘at tahammûlden gayrı degül idi. Vel ‘ıyâzu billâh eger merhum bir dem tahammûl etmeyup hareket ide idi İslâm leşkerine kefer ne işler ede idi. Rumili bel Anadolu ayakaltında gide idi.

Ve bunun emsâli hikâyetler Âl-i Osmandan ve nâmdâr beğlerinden ve kullarından ve gerçek gâzilerinden ve pehlûvân bahâdırlarından ve nice kez gazâda yoldaşlık etmiş ve akına ve cenge girmiş kizibden mu‘arrâ ve mubâlağadan münezzeh ve müberra ve sadâkatle mevsuf ve şecâ‘atle ma‘ruf âdemilerden istimâ‘ olunmuşdur ki ibtidâsı sâmi‘ine dehşet ve intihâsı neşât ve meserret verir. Ve kulûbda anlara ziyâde meveddet ve mahabbet arturur. Ve eger irâd ve imla oluna iksâr ve imlâla irer.

Ve bu risale dahı anın irâdına mutehammil degüldür. Vallahu a‘lem.

El-bâbu’s-sânî³⁸⁷: Risâlenin ikinci bâbı vüzerâ-i mâzinin meâsir ve mefâhiri ve neşr-i ‘avâid bess-i fevâidlerindedür. Ve bu bâbda ba‘zı hikâyât ve rivâyât zikrolunur. E‘lâmu re’y-i âlim-i ârây oldur ki vüzerâyı mâzinin mehâmid-i evsâfı şol had de degüldür ki ‘uşr-ı ‘uşrey on mücelled kitâbda irâd olunmak **109/b** müyesser ola. Ammâ ol cümleden ba‘zı ki hâtır-ı perişân ana câmi‘dir³⁸⁸. Kalem düzbân ile ‘ayân ve beyân idelim. Ve ibtidâen Âli Bermekîn evsâfı hamidesini getürelim. Zirâ ki onlar vucûh-ı ekârim ve fihrist-i mekârim ve ser cerîde-i me‘âli ve me‘âni ve

³⁸⁷ El-bâbu’s-sânî: Her iki nüshada da “el-bâbu’s-sâlis” şeklinde yanlış yazılmıştır, doğrusu “el-bâbu’s-sânî” olmalıdır.

³⁸⁸ câmi‘dir: câmu‘a HAP.

kible-i necâh-ı âmâl ve emâni iderler. Ve anlardan sâdır olan kelâm belağat-ı hitâm gerek mensûr ve gerek manzûm sâyir vüzerâyı ruşen-i râidden sudûr bulmuşdur.

Ve sercümleleri Hâlid Bermekî'dir ki keremi fâyızı bezl-i 'atâya lâyük ve incâhı mekâsıd u masâlih-i halâyıkda zikrinin tahlidine mucib idi. Velehu bi kulli fennin mine'l-'ulûmi ma'rifetün vefi külli kıdrin mağrafetün, 'ilimde tebehhuru birle 'atâda teveffuri vardı. Şâhın 'atâsı mâdünel elfle ülf bağlayamazdı. Ve incâz-ı cevâyizde feyzi irticâli câyiz tutmazdı. Belki 'atâ va'desiyle³⁸⁹ incâzı arasında akallâ bir gece geçirdi ihsânın mültemisi dâmen-i revâhdan³⁹⁰ giribân sabaha degin el-leyletu hubla sübhasını geçürürdü. Ammâ 'ala's-sabah 'afven safhan mültemisine vâsıl olurdu. Ve çûn hizmetinde olan nüdemâ 'atâsının lübsünden bahsi derlerdi. Cevablarında buyururdu ki men lem yebit leylan 'alâ sururi'l-va'di lem yecid lissanî'ati mat'aman³⁹¹.

Hikâyet rivâyet olunur ki Yahyâ bin Hâlid Bermekî zamanında bir garib edip vardı. Ki tâlî'u bahtdan mahrum ve nevâyib-i rüzgâr elinde mazlûm idi. Ve bu beyit hemîçün beyit halinin mazmuni idi. Beyit:

İnnel mukaddeme fi hizkin bisan'atihi
Ennâ teveccehe fihâ fehuve mahrumun.³⁹²

Killet-i mâl ve menâl ve kesret-i ehl ve 'ıyâl hâline gâyet ihtilal **110/a** virmişti. Hâlel ma'âşın merammetine müftekir oldukda nüket-i âdabda bir kitâb-ı müstetâb telif ve tasnif eyledi ki enis-i vahşet ve celis-i vahdet idi. Ve hayru celisin fi'z-zamâni kitabı³⁹³. Ve Yahya bin Hâlidin hizmetine iletdi. Yahya dahı mukabelesinde şu denlu lütuf ve in'âm ve ihsân ikrama ikdam ve ihtimam eylediki nüdemây-ı Hazret-i engüşt-i hayret dendan-ı melâmetle ısırdılar. Aralarından bir küstâh Yahyayı

³⁸⁹ va'desiyle: va'desinde YB.

³⁹⁰ revâhdan: zevâhdan YB.

³⁹¹ Yani bir kimse kim vâ'dinin şadlığıyla gece sabah eylemeye ihsân ve keremin kadrini bilmez ve ehl-i keremin lütf ve ihsânını tam'ı kalmaz (ŞK); her iki nüshada da mevcuttur.

³⁹² Yani tahkikan fazl ve kemalde kâmil ve hazik mukaddem olan kimse her kande kim teveccüh ederse el müstehak mahrum mâ sadakıdır (ŞK); her iki nüshada da mevcuttur.

³⁹³ "kitabı" yazılmamıştır YB.

ta‘n-ı ferâh ittıkde buyurdu ki ey ebleh dūn ve ey câhil bi-sūkūn ebsem ol sen. Bilmezsin ki nefâyis-i kütüb ‘ilm-i çeşm ve dīl içün nur ve sürurdur. Ve danişmend katında kitabdan mahbûb ve resâyl-i fūnūndan merğûb matlûb degüldür. Pes lazımdur ki hediye-i kitâbın izâsında ‘ivaz ez‘âf-ı muza‘af ola. Ve müellifine şol kadar bahşîş ve ‘ata ve kerem ve sehâ itmek gerek ki müddet-i hayâtı mesâlihi me‘âşından müstağni ola.

Hikâyet: Yine rivâyette mezkûr ve hikâyetde meşhûrdur ki bir gün zurefây-ı ‘urefâdan bir pîr-i ba-tedbîr Yahya bin Hâlidin hizmetine varup mektub yazacak kadarı beyaz kâğıd Yahya’ya sundu. Yahya buyurdu ki ey şeyh sevâd-ı hurufdan bu beyaz hâlidür. Pîr ayıtdı kim âsarı feyz-ı fazlınla hâli eyle. Yahyaya bu kelâm müttesıkı’n-nizam hoş gelup ol kâğıda bin altun ihsâna beraat yazdı.

Mısra’:

Zehiyyun sehâ ve kerem lâilâhe illallâh.

El-Hasan bin Muhalled e‘yân-ı vüzerâdan ve kendü ‘ahdinde insânul-‘ayn fuzalâdan idi. Nazar-ı himmetinde cihân **110/b** ve mâfihâ zerre gibi vak‘i olup. Dahl ve der âmedi ittiği ‘atâ-i cezil ve ihsân-ı cemilenin harcına vefâ itmezdi. Nihâyet bahşîşi ve ğayet necşâyîşi tasavvur etmeyup kaçan ki bir nâsih-ı hasis nehâd-ı nush yüzünden ana dedi ki dünya gaddâr ve mekkâr şevâyib-i havâdisden hâli degüldür. Nevâyib-i rüzgâr içün sana bir mikdâr enduhta lazımdur.

Nazım :

İsrâf mekun ki hâcet üfted

Rûzîyet beher hasis ve her has.

Cevâbında buyurdi ki tâ riyâz-ı devletin hazreti ve hıyâz-ı se‘âdetin nadratı vardur. Temettü’ nazariyle nüzhet hasıl itmek gerek³⁹⁴. Tâ ki eger el-‘ıyâzu billâh sa‘âdet yerine nekbet ve devlet yerine felâket yüz göstere eyyâm-ı refâhiyetde niçün

³⁹⁴ “gerek” yazılmamıştır YB.

‘ömr-i şerif ikram ve ihsâna sarf olunmadı deyü pişmanlık hâsıl olmaya. Bunun birle kim ihbâr-ı sahih ve âsar-ı sarihtir ki es-sadakatü tezidu fi’l-‘umri ve testenzilu’r-rızka ve tekî mesâri’ashev-i ve tutfi’u gazaba’r-Rabbi. Hoca Nizâmü’l-mülk vüzerâ-yı müteahhirindendir. Egerçe kim vizâratı ‘ahd ve imâreti mehdi el-halâvatü tuahharu mücibince yani helvâ âhir-i horend dâmen-i devrânda vâkı‘ olmuşdur. Ammâ el-âhirun es-sâbikun semtiyle mevsûm olub eslâf-ı vüzerâ-i mâzinin serveri idi. Şol ‘avâyid-i fevâyid ve letâyif-i vezâyif ki eyyâm-ı hayâtında kâffe-i halka şâmil idi. Yüz elli vefâtından sonra yine kemâ kân olup revâtib ü merâtib ehl-i ‘ilm ve erbâb-ı tarikata ve eshâb-ı ma‘rifete hâsıl ve vâsıl idi. Ve Horâsân ve ‘Irâkda âz memleket **111/a** vardır ki fi’l-cümle iştihârı ola. İllâ ki ol memleketde elbette bir medresesi veyâ bir hankâhı vardır ki medâed-dehr ikrâmının letâyifi ve in‘âmının vezâyif-i eimme-i fukahâya ve sufîyân savma‘a safâya vâsıldur. Ve tâ şeri‘atın ravzası ve tarikatın devhası ol edrâr ve îsârın zehâbıyla sersebzu şâdâbdur. Ve tâ dehân-ı meşrîkdan meş‘ale-i sabâh dırahşân ve çeşm-i ebrûdan medâmi‘ emtâr dūr-efşândur. Ed‘iye-i sâliha ve esniye-i fâyiha zübân ehl-i zemândan ol cânu ve revâna revândur. Hikâyet:

Çün kim Nizâmü’l-mülk her diyârda medâris binâ etti. Ve ol medârisde kavâ‘id-i erkân-ı din-i metin ve bünyân-ı şer‘-i mübin mümeħhed ve muvattad oldu. Sûfîyân bî-safâdan birçok ki tertib-i sohbet ve edeb-i riyâzet boyunlarında tavk degüldi. Pâdişaha ‘arznâme yazup ayıtdılar ki Nizâmü’l-mülk erbâb-ı tarikat ve salikânı rah-ı hakikat hakkında candân irâdeti yoktur. Aksây-ı himmeti ve kusâra niyetini fukahâyı hilaf-ı cûy ve münâzırân-ı cedel koy terbiyetine maksûr ve mâl-ı nâmahsûri erbâb-ı ‘ilm-i zâhirin ri‘âyeti çün mevfûrdur. Pâdişah bu mâcerâyı Nizâmü’l-mülke deyup hitâbında ‘itâb yüzünden itdi kim evtâd-ı ebdâl ve efrâd-ı ricâl hakkında senden bu nev‘i ihmâl müstebda‘ ve müsteb‘addur.

Nizâmü’l-mülkün pâdişahın cevâbına buyurdu kim: Ey ‘âdil-i sahib-i kırân ve ey kâfil-i vezâyif-i ehl-i ‘irfân merdân-ı hüdâdan erbâb-ı ma‘nâ herkez **111/b** etmezler. Ebâ, ammâ benim ‘itikâdım evvelan tavâyif-i ‘ulemâ ve fukahâ ve ‘urefâ

ve fuzelâ hakkında andan ötürüdür ki bir kişi sa'y-ı kesir ve cehd-i ğafirle³⁹⁵ tahminen otuz yıl mikdârında dânişmend olur. Amma bir sâ'atde mümkündür ki bir lend-i levend ve rind-i rend tağyirü's-şekl li ecli'l-ekl itmekle zeyy-i mutasavvıfada dâhil olup zâhiren bir sufi-i sâfi ve bir zâhid-i vâfi görünüp her kimesne ana i'tikad ve zühd ve salâh sahibi idüğüne i'timâd eyleye. Lakin ehl-i 'irfân katında i'tibâr fezâil-i nefsâni ve hasâili rahmâni iledür. Sâlus ve hırka-i peşmine ve suf ve turrehât nâ ma'rufla degüldür. Nizâmü'l-mülk bî-tereddüd pâdişaha bu cevabı verecek. Pâdişah te'accübe varup, nizâm sahib-i intizâmın reyi metnine³⁹⁶ hezâr-ı âferin ve tahsin eyledi.

El-kıssa: Nizâmın ahvâli evâhir-i 'ömründe intizâm temâm bulup jende tarikatda bir zinde-i bâ hakikate yetuşup ba'd et-tasdik ehl-i tarik ve sâhib-i tahkik oldu. Ve bu ni'metin şükrânesi için hânkâh-ı savma'a ve nice halvetkâh ve buk'a yapıdırup ma'lum ve mersûmiyla 'âlemde yadigâr ve safha-i rüzigârda tizkâr koyup gitdi.

Nazm:

Be-dünyâ tevân âhiret yâften
Bezer pençe-i şîr ber tâften,

Be-dünya tevâni ki 'ukbâ herî,
Be-hercân men verne hasret beri,

Zer u ni'met 'âyed kesi râ bekâr,
Ki divâr 'ukba koned zer nigâr,

Hudâ râ berân bende-i bahşâyîş est,
Ki halk ez vucudeş der âsayîş est

³⁹⁵ ğafirle: afirle YB.

³⁹⁶ metnine: tedbîrine YB.

Kesi nîk bîned beher du saray
Ki nîki resâned be halk-ı hudây.

Hadisi dürüst âhir ez Mustafa est.
Ki necşâyış ve hayr ve def'ı belâst.

112/a Sâhib-i kâfi vüzerâyı zevü'l-ârâdândur. Merâsim-i vezâretde kifâyet ve şehâmeti şol derece degüldür ki zebân-ı endişe anın evsâfı beyânını pîşe idendi ki takdir-i e'şer 'uşrine muhit ola bile. Zîrâ ki dürer-i fevâyidi ve ğureri 'avâyidi silk-i gelende intizâm bulmak muhâle karib gibidür. Hocalık mansıbını vizâret tevk'ını eban 'an ceddin mirâs bulmuşdı. Nazım:

Verise'l-vizâretu kâbiran 'an kâbirin,
Mevsuletü'l-isnâdi bi'l-isnâd.³⁹⁷

Cevâhir-i nazm-ı ve zevâhir-i nesr-i neşv ü nûma ri'yâzında ser-sebz-i yâzdândur. Ve favâyid-i 'avâyidinden ehl-i ma'na behrever ve nâzandur. Mübarek ahdında bir sünnet-i seniyye komuşdı ki ol hûb ve zibâ ve mergûb-i ra'na kâ'idenin esâsıyla ceddü ve ihsâ dan bîrûn-ı halk-ı 'âlem ve 'âlim ve fâzıl ve 'ârif ve kâmil oldular. Ol sünnet-i seniyye bu idi ki hiçbir kimse irtişâ ve dilekle mansıb ve câha ve 'amel ve dostgâha irmezdi. Meger kim edeb-i metini ve hasebi mübini olaydı ve her kimse ki diledüki mansıb ve 'amele tâlib olsaydı ta kim hazretinde ol mansıb ve câha ve 'amel ve dostgâha müte'allik bir fasl teressül ve inşâ-ı bedîhe tarikiyle imlâ itmeseydi murâd ve maksûduna yetişmezdi. Ve eger bir faslına fazlına müş'ır ola tahrîr ve takrîr ideydi buyurdu ki esabte felzem ve vecedte fağnam.

Ebu 'Abbâd ki Memun Halîfenin vezîri idi. Şol kadar ebnâ-i rüzigâra ri'âyet-i pederâne iderdi. Kim hakikaten Ebu 'Abbâd degül belki Ebu 'İbâd idi. Kelimât-ı hikmet âmizi **112/b** ve nükât ve isti'ârât-ı ma'rifet engîzi çokdur. Künûz-i rumuzundan hâzinân-ı genc-i hikmete bu kelâm-ı zibâ ve peyâm-ı dil-güşâ ve ra'nâ

³⁹⁷ Kask edici ve neşv-ı nema edici min mecma'u'l-lügat (ŞK); bu kayıt yoktur YB.

temâmdur ki buyurmuştur: Vezîru's-sultân kerâkibi'l-esed yehâbuhu'n-nâs vehuve lirukûbihi ehseb. Ya'ni pâdişahın vezîri şîr-ı dilîr üzerine binmiş kimesneye benzer il anın dilaverliginden müte'accib ve hırâsândur. Ve ol ilden dahı ziyâde hâyif ve tersândur.

Ebu'l-Fazl bin el-'Amîd kendü 'ahdinde 'imâd-ı serâdik-i vizâret ve 'umdei mansıb-ı celâlet idi. Nazım ve nesirde yed-i beyzâsı vârdı. Fünûn-ı belâgat ve berâ'atda kademi râsih ve beydâ-i fesâhatda kettavdi's-şâmih idi. Ekser tevessüli teressül ile idi. Ve inşâ-i 'arabide³⁹⁸ üç kitab-ı meşkîn hitâbı vardur. 'Âdeti³⁹⁹ cemilesi bu idi. Ki muvâlif ve muhalifi silk-i teladdufda münselek kılurdi. Ve mevâli ve mu'âdii fünûn teveddüdile ohşardı. 'Alâ mâ kâle 'aleyhissalâtu vesselâm: *Ra'su'l-Hak ba'de'l-imân etteveddüd ilân-nâs*. Ve hakku'l-insâf budur ki dost ve düşmanı kayd-ı muhabbet ve meveddet birle mukayyed kılmak gayetle kiyâset ve nihâyetle ferâsetdür. Ve hem tesis-i kavâ'id riyâsetdür. Ve bu nazm-ı zibâ ve şî'r-i ğarrâ anın eş'ârındandır.

Beyit⁴⁰⁰:

Femâ bikesîrin elfu hillin ve sahibin
Ve inne 'aduvven vâhiden lekesîrun.

Tercüme:

Dostun ki bin olursa çok degül, düşmanın bir olsa gâyet çokdur. Müellif-i fakîr kesura't-taksîr der ki: Eger vüzerâ-i mâzînin ta'dâdını ve her birisinin âdını ve her birinin etdugi lütf ve ihsân ve dâdını tahrîr ve takrîr edersem bu risâle bir kitâb **113/a** nice fasl ve bâb zikretmek lâzım gelurdi.

Pes ol mufazzalden bu mücmel intihâb olundu ki: El-kalîl yedüllü 'ala'l-kesîr ve'l-cüra'tu tedüllü 'ala'l-gadîr.

³⁹⁸ 'arabide: garîbde YB.

³⁹⁹ 'Âdeti: Ve 'âdeti YB.

⁴⁰⁰ "Beyit" yazılmamıştır YB.

El-bâbu's-sâlis: Bu bâbda ba'zı ed'îyye-i me'sûre ki Rasûlullahdan sallallahu 'aleyhi ve sellem ve âli ve âshabından vesâir selef-i sâlihinden mervidür zikr olunur. Ve zikrolunan ed'îyye ve havâssı mücerred harbe ve 'askere mahsûs olmayup cem'i 'i murâdât ve maksûdâta 'umûmi ve şumûli olduğu ecilden müstakillen bu bâbda zikrolundu.

Evvela: Şah vezîr ve hâkim ve emîre lâzım ve vâcibdür ki a'dâ ile mukâbele hîyninde altı kere Kadir sûresinin okuyup altı cihetlerine işâret ideler ki bigâyet mücerredir. Ve nâfi' ve kazâyı ve belâyı mâni'dür. Ve dâfi' ve bir avuç toprak alup sıdk niyyetiyle ve hulûs ve i'tikâd ve taviyyet ile üzerine: *Seyühzemu'l-cemu' ve yuvellune'd-dubure beli's-sâ'atü mevi'duhum ve's-sâa'tü edhâ ve emerra* okuyup ol toprağı a'dâ üzerine sâça siyyamâ ki yeli bu cânibden ola, bi a'vnullahi Teâlâ 'aduv münhezim ola. Ve Bedir gününde Hazret-i Rasûlullah sallallahu 'aleyhi vesellem bu du'âyı okurlardı: *Allahümme münzile'l-kitabi ve mücriye's sahâbe ve hâzime'l-ahzâbi ihzimhum vensurnâ 'aleyhim*. Ve bu du'âyı dahı okurlardı ki: *Allahumme innâ nec'aleke fî nuhûrihim ve naû'zûbike min şurûrihim hâ mîm lâ yunsarûn şâheti'*⁴⁰¹ *vücûhu li'l-hayyi'l-kayyûm*. Ve Hazret-i Aliden Kerramallahu vecheh rivâyetdir ki, Hazret-i Hızıra buluştum bana bir nesne ta'lim et ki anınla düşmana zafer bulâm dedim **113/b** bu du'âyı ta'lim etdi ki: Allahumme bihakki elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm sâd ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve elif lâm mim ra ve elif lâm ra ve elif lâm ra ve kef ha ya 'ayn sâd ve tâ ha ve tâ sîn mîm ve tâ sîn ve tâ sîn mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve elif lâm mîm ve yâ sîn ve sâd ve hâ mîm ve hâ mîm ve hâ mîm 'ayn sîn kaf hâ mîm hâ mîm hâ mîm hâ mîm ve kâf ve nûn ve yâ hû yâ men lâ ilâhe illa hûve agisnî vansurnî vahfazznî. Hazret-i 'Ali der ki men dahı dedim ve bu du'âyı nice yerde mensûr ve muzaffer oldum. Ve bu du'â berekâtıyla Bedir gününde dahı çok gazâ kıldım dedi.

Ve her kimse ki sûre-i Hûdü okusa nefsinde şu kadar kuvvet bula kim her kim kiminle cenk ide gâlib olmak mukarrardur. Ve her kim 'adduvvuye zafer bulmak ve ömrü uzun olmak dileye subh ve şâm üç kerre diye: Subhânallahi mil'el-mîzân ve

⁴⁰¹ Şâheti: sâheti YB.

münthe'l- 'ilmi ve meblagi'r-rıza. Ve her bâr ki gam ve hüzn galebe ile Allahu Rabbî lâ şerîke leh diye ki fî'l-hâl zâil olur. Ve her kim yedi gün muttasıl her günde üç yüz on üç kerre es-Serî' diye her ne hâceti vârsa revâ ola ammâ gerekdir ki niyyeti hayr ola ki bigâyet mücerrebdir. Ve her kim salât-i fecrden sonra üç kez bu du'âyı okuya ve kablehu ve ba'dehu yedişer kerre salâvât getire her ne murâd içün olursa ber murâd ola mücerrebdir ve Vefâ Zâde Hazretlerinden dahı menkuldur ve du'â budur: İlâhî keyfe ed'ûke ve ene ene⁴⁰² ve keyfe akta'u recâi 'anke ve ente ente.⁴⁰³ İlâhî ente'l-lezî felekte'l-bahre'l-Mûsa ve necceytehu mine'l-garki Rabbi neccinî mimmâ ene fîhi Rabbi heb lî min ledünke ferecâ ve mahrecâ. Ve Hazret-i Rasûlden salavâtullahi ve selâmuhu 'aleyhi Enes bin Mâlik rivâyet eder ki: *Her kim bir vartaya düşse kim hiç halâsına 114/a mecâl olmasa bu du'âyı okuya ki: Bismillahirrahmanirrahîm lâ havle velâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm edriknî bilutfike'l-hafîyyi yâ Latîf.* ⁴⁰⁴Ve Hazret-i Rasûlden sallallahu 'aleyhi ve sellem menkuldur ki her bir kişî ki bu âyetî yüz kerre okuya elbette hâcetine erişe âyet budur: *Ve men yattakillahe yec'al lehu mahrecan ve yezukhu min haysu lâ yahtesib ve men yetevekkel 'alallahi fêhuve hasbuhu innallahe bâligu emrihi kad ce'alahullahu liküllî şey'in kadren.* Ve Rasûlullah hazretinden sallallahu 'aleyhi ve sellem mervidir ki buyurmuşdur: *Her kime kim bir gam yürene ve yâhud hüzn 'azimde kala bu du'âyı her sabah okuya ki Allah 'Azze ve Celle okuyanı gamdan halâs eyler ve du'â budur: Allahumme ene 'abduke ibn ümmetike fî kabzatike nâsiyeti biyedike mâzin fî hükmike 'adlun fiyye kazâuke es'elüke biküllî ismin hüve leke semmeyte bihi nefseke ev enzeltehü fî kitâbike ev 'allemtehu ahadan min halkike ev iste'serte bihi fî 'ilmi'l-gaybi 'indike en tec'ale'l-Kurâne'l-'azîme nure sadrî ve rebîa' kalbî ve cilâe huznî ve zehâbe hemmî birahmetike yâ erhame-r Râhimîn.*

Du'â'ü'l-havfî mine's-sultân: Pâdişâhdan korkdugun zamân karşusunda ve ârdında bu du'âyı okuyasın: Lâ ilâhe illallahu'l-halîmî'l-Kerîm⁴⁰⁵, Subhanallahi Rabbi's-semâvâtî's-Sebu' ve Rabbi'l-'arşı-l 'azîm, lâ ilâhe illâ ente 'azze câruke ve celle senâuke. Hazret-i Ca'fer Sâdık radiyallahu 'anh babalarından ve onlar Rasûl

⁴⁰² ene ene: ene YB.

⁴⁰³ ente ente: ente YB.

⁴⁰⁴ “yâ Latîf”(TK); metne dahil edilip iki kez yazılmıştır YB.

⁴⁰⁵ Lâ ilâhe illallahu'l-halîmî'l-Kerîm: Lâ ilâhe illallahu'l-'aliyyü'l-halîmî'l-Kerîm YB.

hazretinden⁴⁰⁶ sallallahu ‘aleyhi ve’s-sellem rivâyet ederler ki buyurmuşdur: *Her kimse kim her gün otuz kerre diye ki: Bismillahirrahmanirrahîm 114/b Elhamdulillahi Rabbi’l-‘alemîn tebârekellahu ahsenü’l-hâlikîn ve*⁴⁰⁷ *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi’l-‘aliyyi’l-‘azîm. Allahu Teâlâ okuyandan doksan dokuz nev’ belâ def’ ider iken âsânı cüzzâm marazı ola. Teshîr’l-kulûb eger dilerse ki teshîr kılûp salâtin ve ümera vesâir nâs idesin bu emrin husulü için gerekdür ki bu âyetleri yüz yirmi günde elli yedi bin iki yüz otuz kerre okuyasın ki günde dört yüz yetmiş yedi kere olur ve âhirki günde icâbet eseri zâhir olur. Ve bu âyâtın*⁴⁰⁸ *havâssından biri dahı oldur ki eger bir kişi câh ve mansıbden ma’zûl olmuş ola ve pâdişâhdan mütevehhim ola ve dilerse ki cemî’ halâikin nazarında ‘azîz ola bu âyetlerin kırâatında müdâvemet eyleye ki mülûk eşrâf ve ekâbir etrâf dükeli ana muti’ ola ve fermân bürdâr olalar, ve eger kırâat zamânında halvet ve ‘uzlet ihtiyar ederse vuhûş ve tuyûr ve mâr ve mûr dahî anın mutî’ olup buyrigindan baş çekmeyeler, âyetler budur: Bismillahirrahmanirrahîm evvel Fâtîha ilâ âhirihi sonra: Ve iz kâle Rabbuke li’l-melâiketi innî câilun fi’l-ardi halîfeten kâlû etac’alu fiha men yüfsidu fiha ve yesfikû’d-dimâe ve nahnu nusebbihu bihamdike*⁴⁰⁹ *ve nukaddisu leke kâle innî a’lemu mâ lâ ta’lemûn, ve ‘alleme âdeme el-esmâe küllehâ sümme ‘aradahum ‘ala’l-melâiketi fe’kâle enbiûni bi esmâi hâulâi in küntüm sâdikîn kâlû subhâneke lâ ‘ilme lenâ illâ mâ ‘allemtenâ inneke ente’l-‘alîmu’l-hakim. Ve tilke huccetunâ âteynâ hâ İbrâhîme ‘ala kavmihi nerfa’u derecâtin men neşâu 115/a inne Rabbuke hakimun ‘alîm, lekad câekum Rasûlun min enfusikum ‘azîzun ‘aleyhi mâ ‘anittum harîsun ‘aleykum bi’l-mü’minîne raûfun rahîmun. Fe in tevellev fekul hasbiyallahu lâ ilâhe illa hû ‘aleyhi tevekkeltu vehuve rabbu’l-arşi’l-‘azîm. Ve kâle’l-meliku i’tûnî bihi estahlishu linefsî felemmâ kellemehe kâle inneke el-yevme ledeynâ mekînun emînun kâle ic’alnî ‘ala hazâini’l-ardi innî hafîzun ‘alîmun ve kezalike mekkenna li Yûsufe fi’l-ardi yetebevveu minhâ haysu yeşâu nusîbu birahmetinâ men neşâu ve lâ nuzî’u ecra’l-muhsinîn vezkur fi’l-kitabi İdrîse innehu kâne siddîkan nebiyyen verefa’nâhu mekânen ‘aliyyan, ulâikellezine en’amallahu ‘aleyhim mine’n-nebiyyîne min zurriyyeti Âdeme ve mimmen hamelnâ me’a nûhin ve min zurriyyeti İbrâhîme ve*

⁴⁰⁶ Rasûl hazretinden: peygamberimiz hazretlerinden YB.

⁴⁰⁷ “ve” yazılmamıştır YB.

⁴⁰⁸ âyâtın: eyyâmın YB.

⁴⁰⁹ “bihamdike” (TK); metne dahil edilmiştir YB.

*İsrâîle ve mimmen hedeynâ vectebeynâ izâ tutlâ 'aleyhim âyâtu'r-Rahmâni harrû sücceden ve bükiyyen.*⁴¹⁰

Ve Hazret-i Seyyidü'l-mürselîn⁴¹¹ rivâyet olunur ki her kim bu du'âyı vird edine Allah Celle ve 'Âlâ anı eşrâr şerrinden ve fücâr keydinden ve zaleme mekrinden saklaya ve gamdan halâs edup ferah ve surûr erzânî kıla ve 'ulemâ bu du'âya du'â-i ferc derler, Rasûl hazretleri şöyle buyurmuşdur: *Allahummehrusnî bi'aynike'l-letî lâ tenâmu vekfinî biruknike'l-lezî lâ yurâmu varhemnî bikudretike 'aleyye. Ente sikatî ve recâi fekem min ni'metin en'amte bihâ 'aleyye kalle leke bihâ şükrî ve kem min beliiyetin ebleytenî kalle leke bihâ sabrî feyâ men kalle inde ni'metihî şükrî felem yahrimnî ve yâ men kalle 'inde belâihî sabrî felem yahzulnî yâ men*⁴¹² *yerânî 'alâ hatâyâ 115/b felem yufzihnî es'eluke ennehu tusallî 'ala Muhammedin ve âlihi kemâ salleyte ve terahhamte 'ala İbrâhîme inneke hamîdun mecîdun Allahumme e'innî 'ala dînî bi'd-dünyâ ve 'alâ âhiretî bi't-takvâ vehfaznî fîmâ gibtu 'anhu velâ tekilnî ilâ nefsi fîma hazartehu yâ men lâ yazurruhu'z-zünûbu ve lâ yankusuhu'l-mağfiretu heb lî mâ lâ yazurruke vagfirlî mâ lâ yankusuke yâ ilâhî es'eluke ferecan karîban ve sabran cemîlen ve es'eluke'l-'âfiyete min külli beliiyeti ve es'eluke devâme'l-'âfiyeti ve es'eluke's-şükra 'ala'l-'âfiyeti ve es'eluke'l-ginâ 'ani'n-nâsi ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahî'l-'aliyyi'l-'azîm. Allahümme esbil 'aleynâ kenefî cânibi*⁴¹³ *sitrike*⁴¹⁴ *ve edhilmâ fî meknûn gaybike vehcubnâ 'an şirâri halkike ve hul beynenâ ve beyne'r-rezâyâ ve'l-belâyâ yâ Erhame'r-Râhimîn.*

Hâtem-i Süleymân her kim bu hâtemi altında kâzdırup şems sâ'atinde ve barmagina taka cemî' düşmanları ona müsahhar ola ve anı her kim görse havf ide ve balgamı marazlara nâfi'dür ve savukdan sâhibini saklar hâtem budur ve bu şekil üzre olmak dahı câizdir.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Secde ayeti.

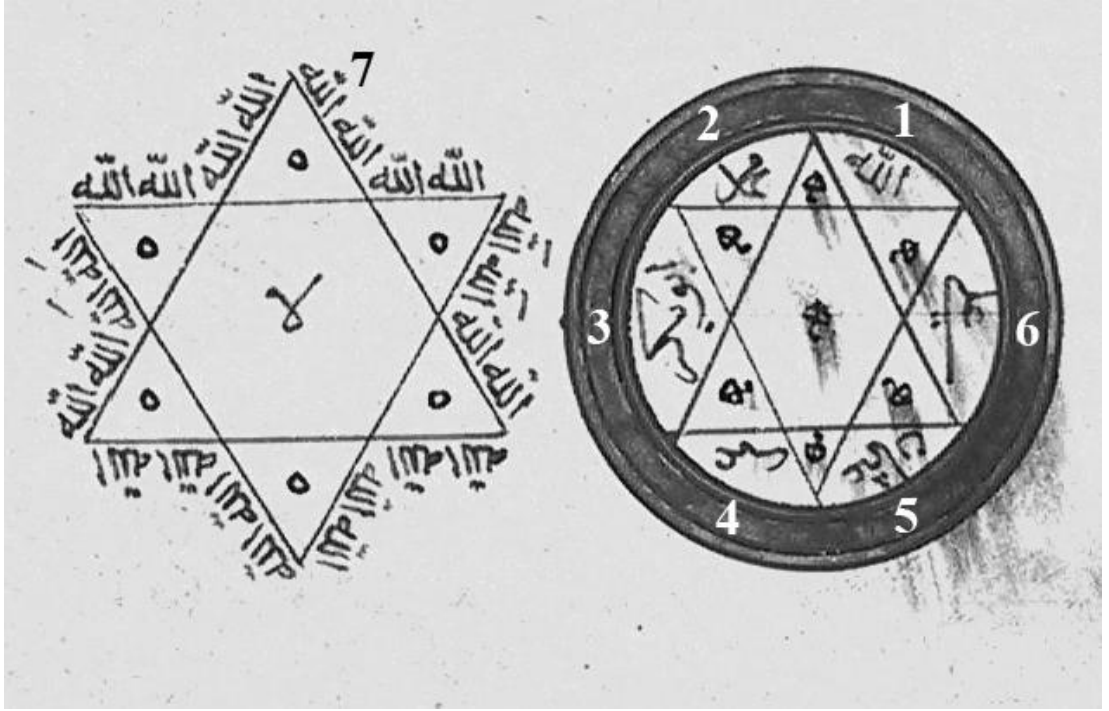
⁴¹¹ Hazret-i Seyyidu'l-mürselîn: seyyidü'l-mürselîn hazretlerinden YB.

⁴¹² yâ men: ve ye'men YB.

⁴¹³ cânibi (ŞK); yazılmamıştır YB.

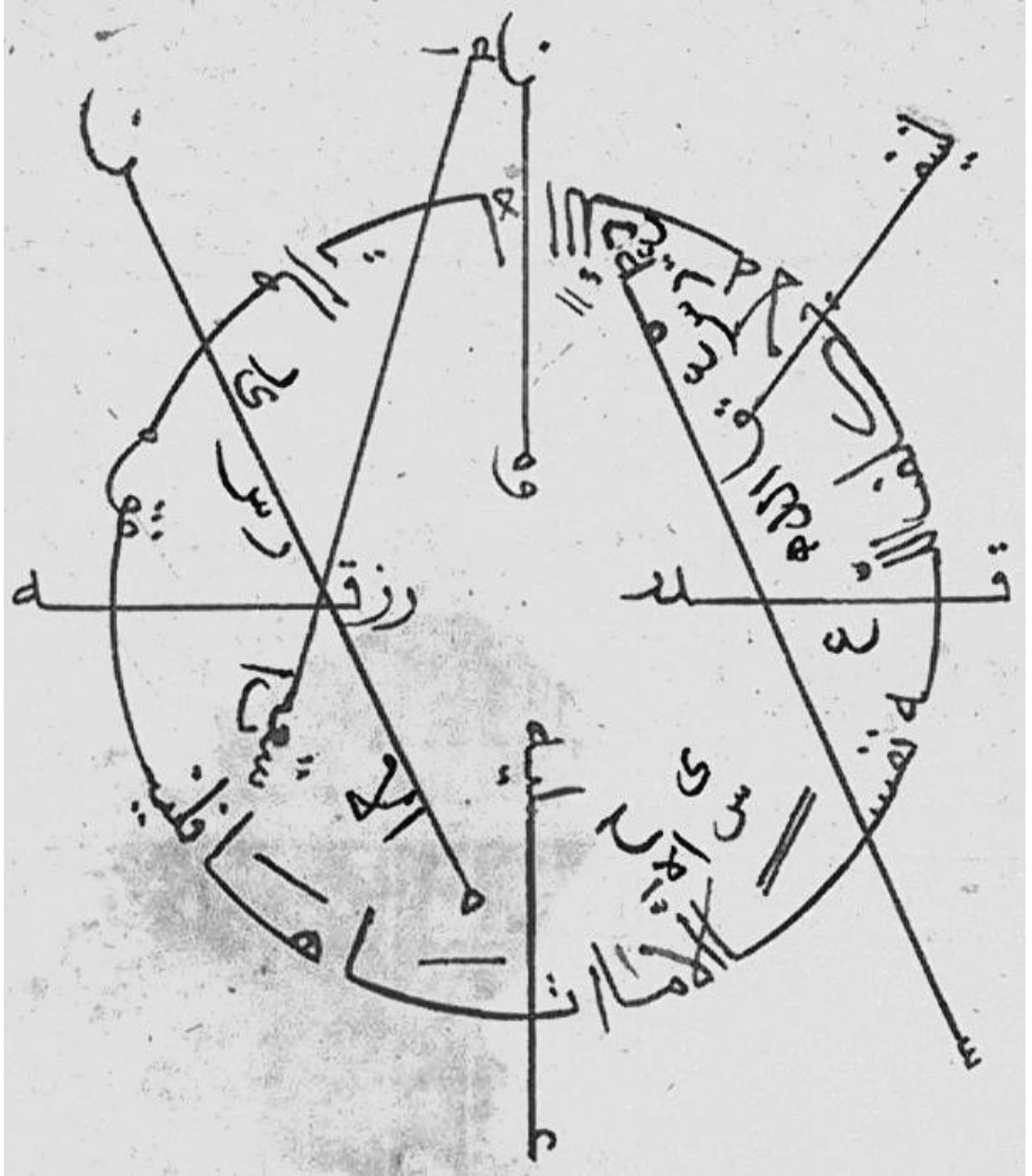
⁴¹⁴ sitrike: sırrike YB.

⁴¹⁵ Şekilde yazan lafızlar numaralandırdığımız sıraya göre: 1-Allah, 2-Muhammed, 3-Ebu Bekir, 4-Ömer, 5-Osman, 6-Ali, 7-Allah



116/a Fâide: Celb-i ma'âş için ve her güç iş âsân olmak ve hayır ve bereket çok olmak için gerekdür ki bu âyeti zikr edineler: *Seyec'alullahu ba'de 'usrin yüsran*. Ve eger rakki âhû üzre müşkü ve za'feran ve gül suyuyla yâzalar bu sûretde ki zikr olunur ve hamâil edineler denli mürâdât ve maksûrât müyesser olup her 'asîri yüsır olur Hakkın 'avn ve 'inayetiyle ve hazihi sûretuhu.⁴¹⁶

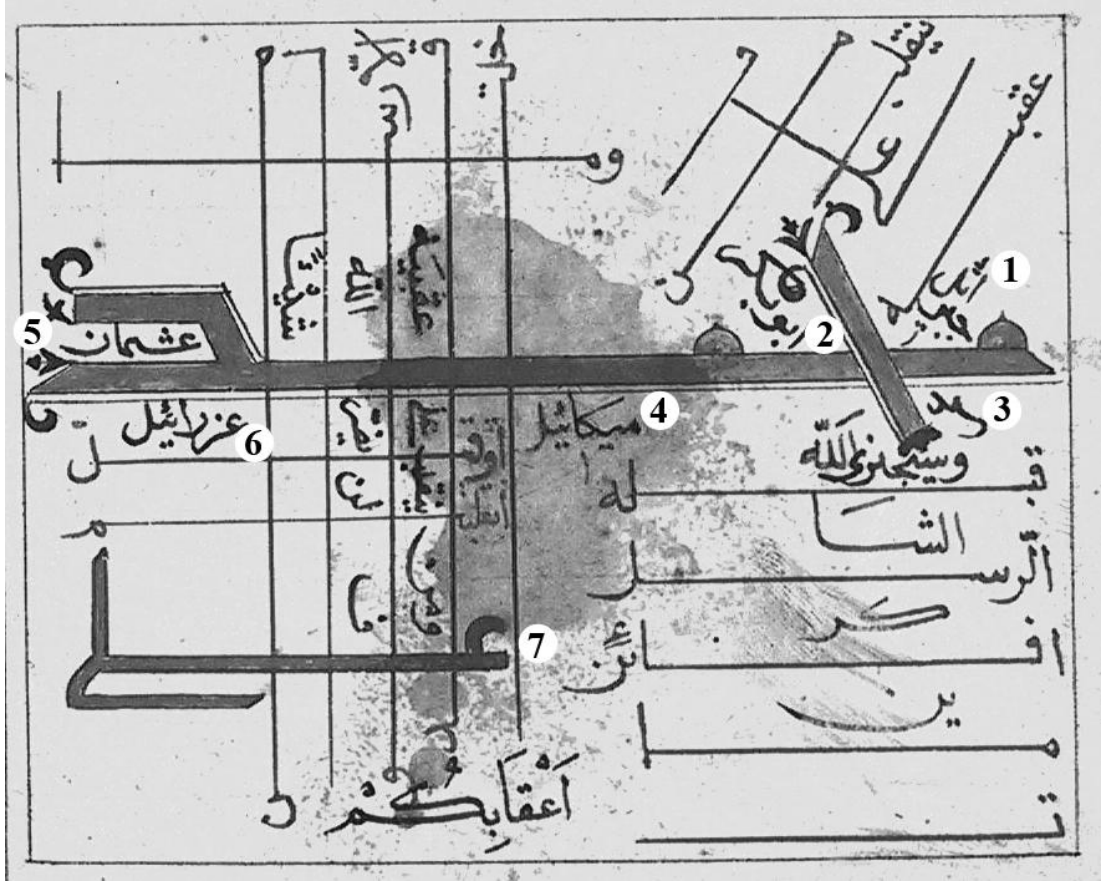
⁴¹⁶ Bu şekilde Talak suresinin 7.ayetinin bir kısmı yazılıdır; “Li yunfik zû se'atin min se'atih ve men kudire 'aleyhi rızkuhu fe'l-yunfik mimma âtâhullâh”.



Mûhassal dâire bu âyet-i kerîmedir ki: *Li yunfik zû se'atin min se'atihi ve men kudire 'aleyhi rizkuhu fe'l-yunfik mimmâ âtehullahu lâ yükellifullahu nefsen 116/b illâ mâ âtâhâ seyac'alullahu ba'de 'usrin yûsran.* Kavlühü Te'âlâ: *Vemâ Muhammedun illâ Rasûl kad halet min kablihi'r-rusûle efe in mâte ev kutile inkalebtum 'ala a'kabikum vemen yankalib 'alâ 'akibeyhi felen yadu'r-rallahe şey'en ve seyeczillahu'ş-şâkirîn.*⁴¹⁷

⁴¹⁷ Âl-i imran suresi 144.ayet.

Her kim bu âyet-i kerimeyi vird edine cemî' cinn insin⁴¹⁸ şerrinden emîn ola ve selâtîn katında makbûlu'l-kavl ve mahfûz ve mahrûs ola ve eger bu âyeti⁴¹⁹ varaku't-tayr üzre resm ideler ve Muhammedin ism-i şerîfî hatt-ı kûfî şeklinde yazup melâike-i erbe'a ki Cebraîl, Mikâîl, İsrâfil ve Azrâîl dur Muhammedin çevresinde nakş ideler bu sûretde:⁴²⁰



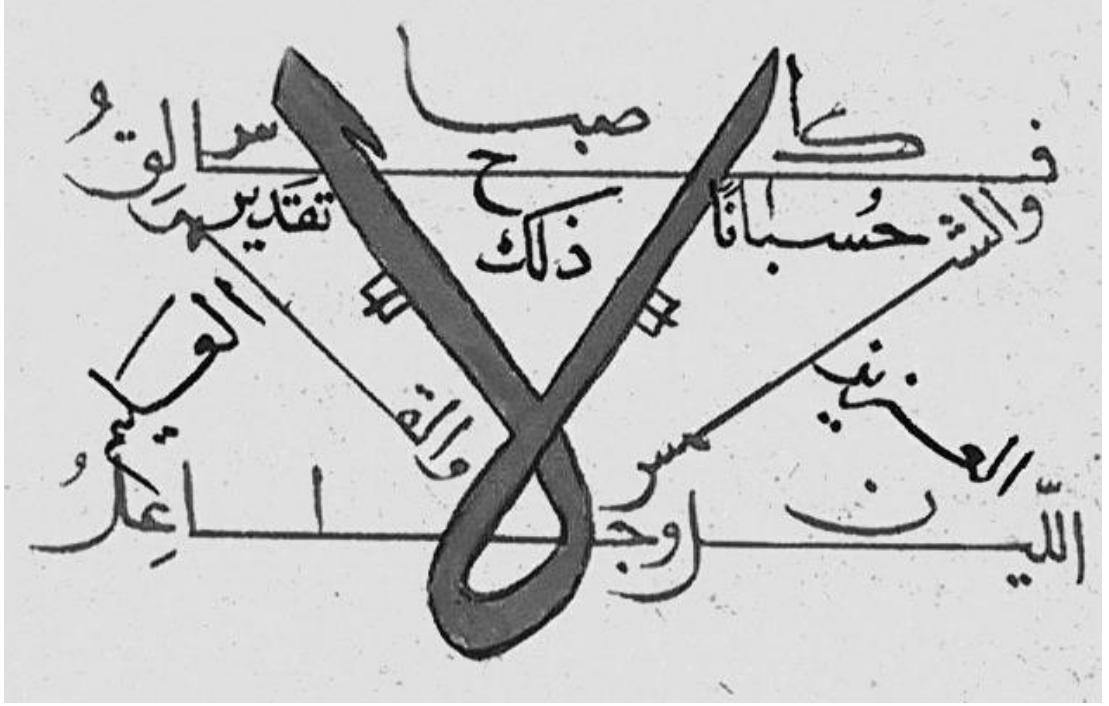
117/a Her kim bu şekli bile götüre savâştâ a'da üzerine gâlib ola ve cemî' cin insin zararından masûn ve mahfûz ola ve âfât 'âhâtdan mahrûs olup cemî' halk mutî' ola mücerrebdir bilâ şek. Kavluhu celle *tavluhu fâliku'l-isbâhi* ve *ce'ale'l-leyle sekenen* ve 'ş-şemsu ve 'l-kameru husbânen zâlike takdîru'l-'azîzu'l-'alîm. Her kim bu âyeti kerîmeyi bu şekilde resm eyleye ve gemînin bâşında koya veyâhud gemî

⁴¹⁸ cinn insin: ins ve cinnin YB.

⁴¹⁹ âyeti: âleti YB.

⁴²⁰ Şekilde yazılı olan lafızlar numara sırasına göre: 1-Cebraîl, 2-Ebu Bekir, 3-Ömer, 4-Mikâîl, 5-Osman, 6-Azrâîl, 7-Ali. Ayrıca Âl-i İmran suresinin 144. Ayeti yazılıdır, şekilde "İsrafil" yazılmamıştır HAP; "Ömer" yazılmamıştır YB.

tahtasında resm ide ol gemî denizin âfetinden mahfûz ola ve eger resm edup bağılu kimsenin buduna bağlasalar fi'l-hal bi iznillah hallolur. Ve hazihi sûretuhu:⁴²¹



İsm-i A'zam müştemil olan ed'iyelerden birisi⁴²² budur ki: *Allahumme innî es'eluke bi enne leke'l-hamdu lâ ilâhe illâ ente yâ Hannânu, yâ Mennânu, yâ Bedîu's-Semâvâti ve'l-Ard, yâ Ze-l Celâli ve'l-İkrâm, yâ Hayra'l-Vârisîne, yâ Erhame'r-Râhîmin, yâ Semi'a'd-du'âi, yâ Allahu, yâ 'Âlimu, yâ Semî'u, yâ 'Âlimu, yâ Hakimu, yâ Halîmu, yâ Mâliku, yâ Selâmu, yâ Hakku, yâ Kadîmu, yâ 'Aliyyu, yâ Muhîdu, yâ Kâhiru, 117/b yâ Rahmânu, yâ Rahîmu, yâ Kerîmu⁴²³, yâ Muhsî, yâ Mu'tî, yâ Mâni'u, yâ Muhyî, yâ Muksitu, yâ Hayyu, yâ Kayyûmu, yâ Ahadu, yâ Samedu, yâ Rabbi, yâ Rabbi, yâ Rabbi, yâ Vehhabu, yâ Gaffâru, yâ Karîbu, lâ ilâhe illa Ente Subhâneke Ente hasbî ve ni'me'l-vekîl.*

İsm-i A'zam oldur ki kaçan onunla du'â olunursa du'â müstecâb olur ve ism-i A'zamda ulemânın ihtilâfı çokdur. Metâlîbi 'âliyeden birisi ism-i a'zâmın tahkikidir ve bizim bu matlab için bir garrâ risâlemiz vardur ki cemî' esmâullah ve ism-i

⁴²¹ Şekilde yazılı olan lafız: En'am suresi 96.ayet.

⁴²² birisi: biri YB.

⁴²³ "yâ Kerîmu" yazılmamıştır YB.

A‘zamı müstemildür ve envâ-i tahkîk ve tedkîk ki ism-i A‘zam hakkında vâki‘ olmuşdur. Eger kelâm-ı kavm ve eger zâde-i tab‘ fî’l-cümle ol risâlede mu‘ayyen ve mübeyyen olmuşdur. Ondan taleb oluna.

Şeyh Necmeddin Kübrâ, Hazret-i Hızırâ buluşup teberrük taleb ettikde Hazret-i Hızır ‘aleyhisselâm bu beyti benden ashâbına teberrük ilet her kişi kim sefere garm ide ve bu beyit anın hakkında okuna bi‘avnilahi Te‘âlâ ol kişi sıhhat⁴²⁴ ve selâmet birle maksûduna erişe ve sıhhatle yine makâmına yetişe. Beyit budur⁴²⁵:

Ve haysu ittecehtum sâ‘adetskum selâmetün ve yer‘âkumu-r Rahmânu min külli cânibin.

Ve Hazret-i Ali kerremallahu vechehunun ed‘iye-i şerîflerinden bir du‘â ki fasâhat ve belâgatiyle sâyir ed‘iyeden müstesnâ⁴²⁶ bu du‘âdur ki cemî‘ murâdât ve maksûdâtın husûliçün mücerrebirdir. Ve teshîr kulûb selâtîn içün vird olursa gâyetde mu‘teber ve nihâyetde meşhûrdur ve dahı havâssı çokdur. Du‘â budur:

Allahumme yâ men dele‘a lisâne’s-sabâhi yuntiku tebellücûhi ve serreha **118/a** kıta‘a’l-leyle’l-muzlimi bigayâhibi teleclucuhi ve etkana sun‘a’l-feleki’d-devvâri fî mekâdîri teberrücûhi ve şa‘şa‘a ziyâe’s-şemsî binûri teeccücûhi, yâ men delle ‘alâ zâtîhi bizâtîhi ve tenezzehe ‘an mûcâneseti mahlûkâtîhi ve celle ‘an mülâyemeti keyfiyyâtîhi yâ men karube min hatarâtî’z-zunûne ve ba‘ude ‘an mulâhazeti’l-uyûni ve ‘alime bimâ kâne kable en yekûne yâ men arkadenî fî mihâdi emnihi ve emânihi ve eykazanî ilâ mâ mennehanî bihi min mennihi ve ihsânihi ve keffe eküffü’s sûe annî biyedihi ve sultânihi salli Allahumme ‘alâ’d-delîli ileyke fî’l-leyli’l-elyeli ve’l-mütemessiki min esbâbike bihabli’s-şerefi’l-atvali ve’n-nâs’ı’l-hasabi fî zirveti’l-kâhili’l-a‘beli ve’s-sâbiti’l-kademi ‘alâ zehâlifihâ fî’z-zamani’l-evveli ve ‘alâ âlihi’l-ahyârî’l-Mustafeyni’l-ebrârî ve sahibîhi’l-ahrârî ve iftah Allahumme lenâ mesârî‘a’s-sabâhi bi mefâtîhi’r-rahmeti ve’l-felâhi ve iğris

⁴²⁴ “sıhhat” (TK); metne dahil edilmiştir YB.

⁴²⁵ “budur” yazılmamıştır YB.

⁴²⁶ müstesnâ: müstesnâdır YB.

Allahumme bi ‘azametike fî şurbi hayâtî yenâbî‘a’l-huşû‘i vecri min seybetike⁴²⁷ min âmâki zeferâtî‘d-dumû‘i ve ezib nezeka’l-hurki minnî biezzimeti’l-kunû‘i ilâhî in lem tebde’nî rahmeti minke bihusni’t-tevfîki femeni’s-sâliki ilâ vâzihî’t-tarîki ve in eslemetnî enâteke likâyidi’l-emeli ve’l-münâ femeni’l-mukîlu ‘asarâtî min kebevâtî’l-hevâ ve in hazaleni nasruke ‘an muhârebetihi’n-nefsi ve’ş-şeytânî fakad vekeltenî ilâ haysu’n-nasabu ve’l-hirmânû ilâhi eterânî eteytuke min haysu’l-âmâlî em ‘aliktu bi esbâbi hibâlîke hîne bâ‘adet bî zunûbî min dâri’l-visâlî **118/b** febi’s-e’l-matîyyetü in imtetat nefsi min hevâhâ fevâhan lehâ limâ sevvelet zunûnuhâ ve münâhâ ve tebben lehâ licür’etihâ ‘alâ seyyidihâ ve mevlâhâ, ilâhî kara‘tu bâbe rahmetike biyedi recâi ve heveytu ileyke lâciyen min farti ehvâi ve ‘aliktu bi etrâfi hibâlîke enâmîle ve lâi, fassah Allahumme ‘ammâ kâne min zelevî ve hatâi, ve akilnî min sar‘atî dâi inneke seyyidî ve mevlâi ve mu‘temidî ve recâi fî munkalebî ve mesvâi, ilâhî keyfe tatrudu men ulkiye ‘alâ bâbeke mine’z-zunûbi hâriben⁴²⁸ ve keyfe teruddü men verede’l-mâe şâriben kellâ ve hiyâzuke mutre‘atun fî zankî’l-muhûlu ve bâbeke meftûhun littalebi ve’l-vugûli ve ente gâyeti’l-mesûli ve nihâyetü’l-me’mûli. İlâhî hazihi ezimmetu nefsi ‘akaltuhâ bi‘ikali meşîyyetike ve hazihi a‘bâü zunûbî dere’tuhâ bi rahmetike ve hazihi’l-ehvâi’l-muzilletü vekeltuhâ ilâ cenâbi lutfike fec‘alillahumme sabâhî hazihi nâzilen ‘aleyke bi’s-selâmeti fî‘d-dîni ve‘d-dünyâ ve mesâi cünneten min keydi a‘dâi ve vikâyeten min merredâtî’l-hevâ inneke ‘alâ külli şey’in kadîr. Tu’tî’l-mülke men teşâu ve tenzi‘u’l-mülke mimmen teşâu ve tu‘izzu men teşâu ve tuzillu men teşâu biyedike’l-hayru inneke ‘alâ külli şey’in kadîr. Tûlicu’l-leyle fî’n-nehâri ve tûlicu’n-nehâri fî’l-leyli ve tuhricu’l-hayye mine’l-meyyiti ve tuhricu’l-meyyite min el-Hayyi ve terzuku men teşâ‘u bigayri hisâb.

Subhâneke Allahumme ve bihamdike men zâ yakdiru kudreteke velâ yahâfuke ve men zâ ya‘lamu mâ ente ‘aleyhi ve lâ yuhâbuke ellefte bikudretike’l-faraka ve falakte birahmetike’l-feleka ve enerte bikeremike’l-gaseka ve hemerte’l-miyâhe mine’s-summi’s-sayahîdi ‘azben **119/a** ve üçâcen ve enzelte mine’l-mu’sirâtî mâen seccâcen ve ce‘alte’ş-şemse ve’l-kamera lilberîyyeti sirâcen min gayri en tumârise fîma ibtede‘et lugûben ve ‘ilâcen feyâ men tevehhade bi’l-bekâi ve kahara

⁴²⁷ seybetike:seybike YB.

⁴²⁸ hâriben: hâriyen YB.

‘ibâdehu bi’l-fenâ. Salli ‘alâ Muhammedin ve âlihi’l-etkiyâe vesma‘ nidâi vestecib du‘âi ve hakkık bifazlike emelî ve recâi yâ hayra men du‘iye likeşfi’z-zurri ve’l-me’mûli liküllî ‘usrin ve yüsrin bike enzelte hâcetî felâ teruddünî min seniyyi mevâhibike hâiben yâ Kerîmu yâ Kerîmu yâ Kerîmu birahmetike yâ Erhame’r Râhimîn ve sallallahu ‘alâ hayri halkihi Muhammedi ve âlihi ecma‘în et-tayyibîn et-tâhirîn.

Du‘â-i mübârek Hazret-i ‘Ali kerremallahu vechehu buyurmuşdur ki bu du‘â mahbûslar için ve düşmanların defî için ve hâcetin mu‘zamiçün ve merîzların şifâsı için gâyetiyle mücerrebdır. Du‘â budur:

Allahumme bite’alluki nûr-i behâi arşike min a‘dâi istetertu ve bisatveti’l-ceberûti min kemâli ‘izzike mimmen yekîdunî ihtecibtu ve bisultânike’l-‘azîmi min külli sultânın ve şeytânın iste‘aztu ve min fevâizi ne‘mâike ve cezîli ‘atâike mevlâye talabtı keyfe ahâfu ve ente emelî ve keyfe azâmu müttekilî eslemtu nefsi ileyke ve veccehtu vechi ileyke ve’l-ce’tu zahrî ileyke vefevvaztu emrî ileyke ve tevekkeltu fi külli ümûrî aleyke salli ‘alâ Muhammedin ve ‘alâ âlihi veşfinî vekfinî vaglib lî men galebenî yâ gâliben gayre maglûbi zecertu külle râsîdin rasade ve külle mâridin marade **119/b** ve külli câhidin cahade ve külli hâsîdin hasade ve küllü ‘aduvvin ictehede.

Bismillahirrahmânirrahîm. Kul huvallahu ahadu Allahu’s-samedu lem yelid ve lem yûled ve lem yekun lehu küfuven ahad, kezâlik Rabbunallahu kezâlik Rabbunallahu, hasbunallahu ve ni‘me’l-vekîl, akvâ mu‘înin ve ehdâ delîlin.

Hırz-ı dâfi düşmanların defî için ve helâki için ve kesret üzre olân leşkerleri bu hırzin tilâveti ile münhezim ve mütefarrik kılmak mücerrebdır. Ve her kim bu hırzî sabâhda sünnet ve farz arâsında vird edine, her kim ki ana yaramazlık kasdın eyleye menkûs ola ve bu hırzî çok ‘azîzler tecrübe etmişlerdir ve eserini görmüşler⁴²⁹ ve demişlerdür ki bu hırz esrâr-ı Rabbanîdendür her kişiye lâyük

⁴²⁹ görmüşler: görmüşlerdir YB.

degüldür ki vird edine. Meger kim mücâz ola ve bu risâlenin mü'ellifi ider ki, bu hırzin icâzeti Şeyh Zeynüddin Ali Kelâyî Şîrâzînin hulefâsından müyesser olmuştur biz dahî ehline icâze-i vicâze tarîkıyle vîrduk. Eger bir kimesnenin bir kavî düşmanı olsa ki defî' müşkil ola gerektir ki Safer âyının âhirine yakîn seşenbe ve çehârşenbe⁴³⁰ günü bir kerpiç üzerine yüz kere okuya ve her bir kerre ki okur ol kerpiçün üzerine ber pûlâd bacagla ki sâni dahî pûlâd ola bir hat çeke ve çûn okumak tamam ola ol kerpiçi hammam külhanında koya tâ kerpiç pîşûb kiremit olunca bu cânibde dahî düşman eriyup helâk ola ve eger vird edinup her namâzın ardında üç kerre okuya ve a'dasını hâtıra getüre ki tamâm düşmanları **120/a** helâk ola. Muhassal bu hırz-ı şerîfin hâsiyyetî defî' a'dâd azîmu's-şandur ve âsâri safha-i rüzgârda meşhurdur hırz budur:

Bismillahirrahmânirrahîm i'teceme⁴³¹ ve ilteceme 'annî küllü mâridin⁴³² ve la'înin ve haza'a⁴³³ ve zelle külli zî satvatin⁴³⁴ mekînin⁴³⁵ ve telâşet⁴³⁶ 'annî mekâyidu'l-insi ve'l-cinni ecmaîn bi esmâillahi Rabbi'l-âlemîn bi's-semevâtî'l-kâimâtî'l-mumsekâtî'l⁴³⁷ munşea'eti hünne bi'l-kudreti vâki'âtun bi's-seb'i'l-mütetâbikâtî bi'l-hucubi'l⁴³⁸ müterâdifâtî bimecârî el-eflâki bi mevâki'i'l-emplâki bi'l-kürsiyyi'l-basîti bi'l-arşı'l-muhîdi bi'l-kudreti'l-ulyâ elletî leyse lehâ münteha bigâyeti'l-gâyâtî bimevâzi'i'l-işârâtî bisâni'i'l-masnû'âtî birabbi'l-beriyâyâtî bimen denâ fetedella fekâne kâbe kavseyni⁴³⁹ ev ednâ ve birrahmâni 'alâ'l-arşı istevâ edhaztu'l⁴⁴⁰ meredete ve'z-zâlimîne fendahazû ve remeytu a'dâi mine'l-cinni ve'l-

⁴³⁰ “çehârşenbe” (TK); metne dahil edilmiştir YB.

⁴³¹ El-i'ticam: Dili tutkun olmak, yukâlu i'ticame er-racülü, yani dili tutuldu, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³² Mâridin: Güçlü salabetli kimesne ve şerir kesirü'l-fesad, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³³ El-Haza'a: Alçak olmak, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁴ Es-satvetü: Hamle eylemek ve kahr etmek ve gazab etmek, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁵ El-mekîni: Muhkem nesne ve dahî mekan tutup duraklanmış kişi, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁶ Telaşi: Dağılmış, tefarruk gibi, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁷ El-mümsik: Behil kimesne, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁸ El-hucub: Cem'u hicâb, men etmek “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴³⁹ Kâbe kavseyni: Ey mikdarı kavseyni (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁴⁰ Edhaztu: Ey ebtaltu “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

insi fekübitü⁴⁴¹ ve ekmedtuhum⁴⁴² bigarâimillahi⁴⁴³ fekte-medû hâbe'l-mâridu ve zelle'l-hâsidu veşte-gale 'annî küllü mu'ânidin bi esmâillah-i Te'âlâ ihterestu⁴⁴⁴ ve billahi i'tesamtu raziytu billahi rabben kâimen 'alâ men 'âdânî⁴⁴⁵ vesteantu billahi 'alâ men nâvânî.

Îlâhî keyfe akta'u emelî ve keyfe ahşâ ve 'aleyke müttekelî, e'iznâ Allahumme min setavâtî'l-mârik⁴⁴⁶ ve min keydi'l-gâsiki⁴⁴⁷ ve min 'ayni'r-râmik⁴⁴⁸ ve min şerri't-târik illâ târikân⁴⁴⁹ yatriku bihayrin, Yâ rahmânu, Yâ rahîmu, Yâ Ze'l-Celâli ve'l-İkrâmi bi bed'i külli bed'in bidevâmike haysu lâ münteha **120/b** ve bi ismikellezî besatte bihi'l-arda ve emsekte bihi's-semâe ve bi hırzike'n-nâre en tuzîbe'l-berde vebii'l-câmik ellezi elcemte bihi savlete'l-esedillezi yazheru fî külli beledin elcemallahu 'annî külle men tagâ ve begâ ve temerrede ve 'asâ ve kâde ve cehade⁴⁵⁰ ve bereka ve zereka⁴⁵¹ ve zecertü külle 'aduvvün lî mine'l-insi ve'l-cinni edhaztuhum ve şettettuhum ve mezzektuhum⁴⁵² ve ferraktuhum ve kata'tuhum ve seyyertuhum ve tayyartuhum ve taredtuhum⁴⁵³ ve eb'adtuhum ve efneytuhum veşetettu⁴⁵⁴ cema'hum bielfin elfi merratin.

⁴⁴¹ fekübitü: kelime YB'de doğru istinsah edilmiştir, fakat kelimeyle ilgili düşünülen şerh kaydında HAP nüshasına göre "kebete" kelimesi "ketebe" ve "keteballahu" şeklinde yanlış okunup istinsah edilmiştir. El-kebtu: Zelil etmek, yukâlu kebetallahu ey ezellallahu, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK).

⁴⁴² El-kemedu: Mahzun olmak, yukâlu kemide ey hazene, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁴³ El-garâmu: Bi'l-fethi 'azab ve helâk, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁴⁴ El-hirsu: Sakılmak, hıfz gibi, yukâlu harasehu ey hafezahu ve ihterese minhu ey hafeze minhu, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁴⁵ "'âdânî mine'l-'adâveti" (ŞK); bu şerh kaydı YB'de yazılmamıştır.

⁴⁴⁶ El-mâriku: Dinden hurûc edici, anun için havârice marika denildi. Peygamber 'aleyhisselam anların hakkında yemrukune min'ed-dini keme yemruku's-sehmu min'er-remiyyeti dedi, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur, fakat YB'de "el-mâriku" yerine "el-mârretu" yazılmıştır.

⁴⁴⁷ El-ğâsik: Karanlık gece, yukâlu el-ğâsiku'l-leyli ize ğabe's-şafaku ve kavluhu Te'âlâ ve min şerri ğâsikin. Kale'l-Hasanu: Huve el-leylu ize dahale, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁴⁸ Râmik: Nazar edici (ŞK); YB'de "Ahterî-i Kebîr" ifadesi belirtilmiştir; HAP nüshasında belirtilmemiştir.

⁴⁴⁹ Târik: Bi'l-kesri gitmek, yukâlu târaktu ize zehebe ba'zuha fî eseri ba'zin, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur, fakat YB'de "Ahterî-i Kebîr" ibaresi yazılmamıştır.

⁴⁵⁰ El-cehdu: Bilirken inkar etmek ve'l-cuhûd kezelik, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur, fakat YB'de "Ahterî-i Kebîr" ibaresi yazılmamıştır.

⁴⁵¹ Zereka: Riya ve hile, "Ahterî-i Kebîr" (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁵² El-mezku: Şakk ve kat'ı etmek min bab-ı nasara (ŞK).

⁴⁵³ Et-tardu: El-men'u min Ahterî (ŞK); her iki nüshada mevcuttur, fakat YB'de "Ahterî" ibaresi yazılmamıştır.

⁴⁵⁴ veşetettu: veştettu YB.

*Bismillahirrahmânirrahîm, Elhamdulillahi Rabbi'l- 'âlemîn ilâ âhiri's-sûre ve zecertu külle 'aduvvin lî mine'l-insi ve'l-cinni edhaztuhum ve şettettuhum ve mezzektuhum ve ferraktuhum ve katta'tuhum ve seyyertuhum ve tayyartuhum ve taradtuhum ve eb'adtuhum ve efneytuhum ve şettettu cema'hum bi elfi elfi merratin.*⁴⁵⁵

Bismillahirrahmânirrahîm, Kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn ilâ âhiri's-sûre ve zecertu külle 'aduvvin lî, ilâ kavlihi bi elfi elfi merratin. Kul huvellahu ahadu ilâ âhiri's-sûre ve zecertu külle 'aduvvin lî ilâ kavlihi bi elfi elfi merratin. Kul e'ûzu birabbi'l-felak ilâ âhiri's-sûre ve zecertu külle 'aduvvin lî ilâ kavlihi bi elfi elfi merratin.

*Bismillahirrahmânirrahîm, Kul e'ûzu bi Rabbi'n-nâs ilâ âhiri's-sûre bi kâf hâ yâ 'ayn sâd bi hâm mîm sîn kâf bi tâ hâ bi yâ sîn bi nûn ve'l-kalemi ve mâ yasturûn ve bi vettûr ve kitâbin mestûr fî rakkin*⁴⁵⁶ *menşûr ve'l-beyti'l-ma'mûr ve's-sakfi'l-merfû'î ve'l-bahri'l-mescûri*⁴⁵⁷ *fevellû müdbirîne 'alâ 121/a edbârihim hâşî'in fegulibû hünâlike venkalebû sâgirîn ve kadimnen ilâ mâ 'amilû min amelin fece'alnâhu hebâen menşûren feveka'a'l-Hakku ve betale mâ kânû ya'melûn bi elfi elfi merratin ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm ve sallallahu 'alâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecma'in.*

Hâtime: Risâlenin te'âbî harbiyyededür ol bir mukaddime söyleyelîm ba'dehu maksuda şurû' eyleyelim mukaddime budur ki mezhebi hakim üzre her emr îcâbsız ve îcâb isti'dâdsız ve isti'dâd esbâbsız olmaz. Ve mezheb-i mansûr muhtâr üzerine ki mezhebi ehli sünnet ve cemâ'at ahyârdur eger çi ki cemî' eşyâ emri faâ'l-limâ yaşâden bilâ îcâb sudûr bulur. Ve ef'âli 'ibâdın bel mutlaka esbâb ve isti'dâdın cereyânî umûrda dahlu ve te'sirî yokdur lakin 'âdetullah bunun üzerine cârîdur ki her şey esbâb-ı zâhiresi 'akıbince halk ide pes hâl her mezhebce vâcibdür ki bir emre

⁴⁵⁵“Bismillahirrahmânirrahîm, Elhamdulillahi rabbi'l- 'âlemîn ilâ âhiri's-sûre ve zecertu külle 'aduvvin lî mine'l-insi ve'l-cinni edhaztuhum ve şettettuhum ve mezzektuhum ve ferraktuhum ve katta'tuhum ve seyyertuhum ve tayyartuhum ve taradtuhum ve eb'adtuhum ve efneytuhum ve şettittu cema'hum bi elfi elfi merratin” yazılmamıştır YB.

⁴⁵⁶ Er-rakku: Bi'l-fethi yazı yazdıkları yufka deri kavluhu te'a fi rakkin menşûr ey es-sahaifulleti tuhrecu yevmi'l-kıyâmeti ile Ben-i Adem, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

⁴⁵⁷ Es-secru: Doldurmak ve seccera'l-bahru melâhu ve minhu el-bahru mescûr, “Ahterî-i Kebîr” (ŞK); her iki nüshada mevcuttur.

şurû‘ olunsa esbâb-ı zâhire tahsilinde taksîr ve tekâsul ve tehâvun-ı tegâful olunmaya ki eger irâdet hak vârsa bu emru vücûda gelûr ve eger yoğ-ısa sa‘yi vecdine fâide denilmez ki bu söz ‘ukalâ katında gâyet sakim ve ‘ulemâ beyninde ‘ayb ‘azîmdür zîra demişlerdür ki:

İyyâke ve’l-kesele fe innehu muclibu’l-‘abûsi ve lübûsi zî’l-bûs ve mâ isteşâre’l-‘asele men ihtâre’l-kesele.

Nazım:

Her kişi kim ihtiyâr ide kesel
121/b ‘Ömr bâgında yime yiyiser asal

Sen anı Âdem yerine saymagil
Kâv ve har yerine sâyarsan mahal

Kişi sa‘yıyla kemâle irişir
Sa‘ kalmayanlar olur mübtezel

Sa‘ himmet etmeyen maksûduna
Lâyık-ı devlet degüldür mâ hasal.

Hikâyet: İskender zû’l-Karneyn ki âz zamânda çok memâlike mâlik ve devletinde kince a‘dâ hâlik oldu ve bu kadar devlet-i ‘uzmâya ve bu derecede saltanat ‘ulyâ hâsıl oldu sırrından ve sebebi neden deyu suâl olundukda cevâb şöyle buyurmuşdur ki: Bugün muhtâc olduğum emri tekâsul edup yârına komadım ve asdikâya ihsân ve şefkat ve a‘dâya müdârâ ve istimâlat etdim bu umûra sebep zâhir bunlara munhasırdur bunlardan gayrî degüldür.

Hikâyet: Mervân bin Muhammed ki âhiri umerâi Beni Ümeyye idi. Hak subhânehu Te‘âlâ ana âbâu ecdâdının tâcu ve tahtın ve mülk ve mâl bahtin müyesser kılmışken nice yıllar devlet ve saltanatında olmuşken umûrunda mukassır ve musâhil

olup ve tedâruk mâ lâ bûdünde fârig ve gâfil olup ve ahvâl-i ra‘iyyete nâzır olmayup ve ‘askerinin nizâmına ve memleketin intizâmına mübâşir olmadığı sebebden âhiri’l-emr devlet yüz döndürüp üzerine a‘dâ gâlib oldu. Ve her taraftan zuhûr ve hücûm kıldı lâ cerema kendu ihmâline nedâmet edup ve ashâbına ve ahabına istimâlet itmeke başladı amma çünkü bî vakt **122/a** etdi müfid olmadı ve reddi fazâyı mübrem kılmadı.⁴⁵⁸ Pes her vecihle sûi haline ve ol devleti mâder zâdın zevâline ve telefî mâl ve mülk menaline nâzır olup def‘u ve tedarikinden ‘âciz ve kâsır olduğu sebebden âh ve afgân edup aglardı. Şöyle ki işidenlerin cân ve cigerin delerdi mesbel nâm bir mukarrab âdamı vârdı ki doğru yâri kadîmi ve hizmetkâr nedîmi idi ve killet tedbîr umûrundan ve kesret-i firâg ve gaflet ve gurûrundan dâimâ nasihatkâr ve ‘itâbdâri idi. Amma hiç nasihatini tutmazdı ve hiç meâl-i fikr etmezdi. Nasihat ettikçe kâh sögerdi ve kâh hışm edup dögerdi.

Ol hâlet zâil oldukda ve gurûr mestliginden ayıldıkda gelup üzerine girup ve mezbûr Mervânı bu hâletde görüp haşın hitabla ve galîz ve ‘itâbla dedi ki her kişi ki âzı koya çoklayınca va za‘îfi koya kuvvetleyince ve küçücüğü koya ululayınca ve mahfî koya zuhûr bûlunca lâ cerasime anın başına gelecek bunun emsâli belâ ve âh ve figân ve bükâdur. Ve ma‘lumdur ki her emr esbâb-ı zâhiresine merbût ve şerâitine menûtdur.

Lâ cerasime husûsiyle harb ve kitâl ve cenk ve cidâlin mahsûs esbâbı ve şerâidi vardur ki anın ri‘âyetiyle sıhhat bulur. Ve gâh olur ki gayr-ı mütevakkı‘ umûr-ı garbiyye zâhir olur ki ana te‘âbî-i harbiyye derler zamân-ı sâbıkda erbâb-ı ‘ukûl râciha ve ashâb-ı ulûm râsiha katında bunun ‘ilmî gâyet⁴⁵⁹ ‘itibarda ve nihâyet⁴⁶⁰ iştihârde idi.

122/b Hatta Enbiyâ ‘aleyhisselam cenklerinde buni ri‘âyet ederlerdi: *Hak Te‘âlâ*⁴⁶¹ *Tâlûta* ‘ilmi verdiğiğe minnet edup, ve *zâdehu bestaten fî’l-‘ilmi*, dediğinin tefsirinde ba‘zı müferssirîn demişlerdür ki: Ol ‘ilmin ba‘zı ‘ilmi harb idi ki anın

⁴⁵⁸ “ kılmadı” (TK); metne dahil edilmiştir YB.

⁴⁵⁹ gâyet: gâyet de YB.

⁴⁶⁰ nihâyet: nihâyet de YB.

⁴⁶¹ Hak Te‘âlâ: hatta YB.

sebebiyle Tâlût, Câlûta gâlib olup kahr-ı katl etmişdi. Ve Hukemâ-i Yunan dahı ol ‘ilimle ‘âmiller ve ana mu‘tebirler idi. Anın sebebiyle bir leşkeri gâlib ve bir leşkeri mağlûb ederlerdi. Ve her bir ‘ilmin mukâbelesinde ba‘zı dahı ‘ilmler var idi ki anı def‘ edûp eserini men‘ ederlerdi. Ve bu kıssa eger çi ‘acîb ve garîbdir. Ama ma‘kule karîbdir. Zîra mahfî degüldür ki Hak Subhânehu ve Te‘âlâ eşyâda havâs ve menâfî‘ komuşdur ki ol eşyâyı⁴⁶² isti‘mâl olunup ve ‘ameline iştigâl olundukda ol havâs müterettib olur ve nice fâideler kılur.

Meselâ esmâ ve hurûf ve âyât ve ed‘iye ve tılsımât ve eşkâl ve a‘dâdu ve nârinçât gibi ki her birinin üzerine hâssalarının tertibi lâzım ve bihasbi’l-‘âde tahalüfinin imtinâ‘ına ‘akl câzimdür. Lâkin bunların nice şarâiti vardur ki ri‘âyeti vâcibdür ve eserleri ri‘âyeti vaktinde müterettibdir. Ve nitekim eşyâya havâs lâzımdur kezâlik ol şerâitin ri‘âyeti dahı irâdetullah ile mütelâzimidir ve bir emirdeki Hak Te‘âlânın irâdeti müte‘allik olmuş ola garâimden ve tamâimden her neye ki kast oluna bî kusûr şerâidi ile müyesser ve muvaffak olur ve ol meşrût tamâm sıhhat bulur.

Ve ol matlûb olan emir dahı **123/a** vücûda gelur. Ve eger iradetullah ol emrin vücûduna müte‘allik olmaya havâs ve tılsımâtıdan her neye ki kast oluna ve şerâitinin tahsilinde ve teknilinde ne kadar ki sa‘yu ve ictihâd kılına müfid olmayup elbette bir hatâ ve hâlel erişup ol şerâit tamâm mer‘â olmaz ve ol matlûb vücûda gelmez.

Pes imdi zinhâr eger ba‘zı ümûr zuhûr bulmayup ve eseri müterettib olmaya â‘kil olan gerekdir ki i‘tikâdına hâlel ve fütûr ve zelev getürmeye ve çünki fi’l-hakîka ümûrun cereyânı iradetullahdan hâric olmadı ve irâdetullaha müte‘allik olmadığı ümûrda havâs ve tılsımâtın ba‘zı şerâitine hâlel erişdi ki sebebeden eseri müfid olmadığı ulemâ-i İslâmın tecrübesiyle ma‘lûmları olduysa nev‘i ‘ibâdeti mütezammin olmayan a‘mâlden fârig olup kısmi ‘ibâdatdan olana muktesir ve mukayyed oldular vefku esmâya ve ed‘iyye-i me’sûreye ve suveri Kur’aniyye ki ve sâbıkda mestûr olân ed‘iyye ve evrâd bu kısımdandur ve bu risâlenin müellifi

⁴⁶² eşyâyı: eşyâ YB.

bi'avnillah Te'âlâ 'ilm-i vefkde ve hâbeye-i cefr ilminde ve kesru ve bastu ve tıbb-ı ruhânî ilminde ve istihrâcî esmâda ve kıyâfet ve firâset ve riyâfet ve ihtilâc ve 'ilm-i ke⁴⁶³ vesâir ulûmu garîbede hayli mahâretli olup bu fûnûnda ber ruste kısmındandır ber beste kabîlinden degüldür. Ber beste diger bâşed ber ruste diger ve eger da'vâya ma'nâ gerek **123/b** denilurse mesil meşhûrdur ki tecrübe göğ'e çıkmadı ammâ ne çâre ki.

Nazm:

Hüner nemî hared⁴⁶⁴ eyyâm ve gayri înem nîst
Kücâ revem çe kunem bâ çunîn kesâd metâ'

Lakin erbâb-ı şevket ve 'azamet ve ashâb-ı rif'at ve devletden mercûdur ki bu bende-i muhlis ve çâgir mütehassıslarını ki bu cem'u ve te'lîf ve bu tertîb ve tasnîfe envâ'ı sa'yi belîğ zuhûra geturmuşdur sâyir bendelerinin 'idâdından 'add idup bir Türk cilt câhille beraber zan etmeyup bende-i bî iştibâh ve dâi'i devlethâh mülâhaza oluna ve bu ebyâtı melhûz nazar edineler:

Gerçi pîşet nekerd kes ta'rîf
Ki merâ çîst mâye ve mikdâr

Suhenem hud mu'arref-i hünerest
Çûn nesimî âyed ez gülzâr

Zân çu tîgam zubân küşâde ki men
Gevher hîş mi kunem izhâr

Men yeki gevherem fitâde be Hâk
Ez seri terset merâ ber dâr

⁴⁶³ 'ilm-i ke: 'ilm-i kâf YB.

⁴⁶⁴ "hared" kelimesi HAP nüshasında "hired" şeklinde okumaya müsait şekilde harekelenmiştir ki bunun yanlış yazıldığı kanaatindeyiz. YB nüshasında bu şekilde bir harekeleme söz konusu değildir.

Gerçi bâşed bi nezd-i himmet-i tu

Gevher ez hâk ber giriften ‘ar

Temme’l-kitâb el-musemma bi Düstûru’l-Vüzerâ ‘alâ yed-i ahkari’l-verâ ve ahvecuhum Salih bin Abdulkerim bin Salih ‘afa ‘anhumu’l-‘afuvvu’l-Gafûr.

Fî’l-yevmi’r-râbi‘ min şehri Saferi-l hayr lisene isnâ ve ‘aşara ve mie ve elf min hicreti men lehu’l-‘izzü ve’ş-şeref.

Rahimehullah li müellfihi ellezi hüve Alâi bin Muhibbî eş-Şîrâzî, gaferallahu lehumâ ve limen kara’ehu ve nazarahu ve ‘amile bihi ve semi’ahu ve licemî’l-mü’minîn ve’l-mü’minât el-ahyâu minhum ve’l-embât birahmetike yâ Erhame’r-Râhimîn ve sallallahu ‘alâ seyyidînâ Muhammedin ve ‘âlihi ve ashâbihi ve ezvâcihi ve etbâ’ihi ecma‘în.⁴⁶⁵

⁴⁶⁵“ ‘alâ yed-i ahkari-l verâ ve ahvecuhum Salih bin Abdulkerim bin Salih ‘afa ‘anhumu’l-afuvvu’l-gafûr. Fî’l-yevmi’r-Râbi‘ min şehri Saferi’l-hayr lisene isnâ ve ‘aşara ve mie ve elf min hicreti men lehu’l-‘izzü ve’ş-şeref.Elhamdulillâhi li müellfihi ellezi hüve Alâi bin Muhibbî eş-Şîrâzî, gaferallahu lehumâ ve limen kara’ehu ve nazarahu ve ‘amile bihi ve semi’ahu ve licemî’l-mü’minîn ve’l-mü’minât el-ahyâu minhum ve’l-embât birahmetike yâ Erhame’r-Râhimîn ve sallallahu ‘alâ seyyidînâ Muhammedin ve âlihi ve ashâbihi ve ezvâcihi ve etbâ’ihi ecma‘în” yazılmamıştır YB. İstinsah tarihi olarak 1163 verilmiştir YB.

SONUÇ

İslam siyaset düşüncesi, İslam düşünce ve ilim geleneğindeki birçok disiplini ilgilendiren bir alandır.⁴⁶⁶ Bu açıdan birçok ilmi birikim ve disiplini hesaba katmak zorundayız. Çalışmamıza konu edindiğimiz siyasetnâme türü ise İslam siyaset düşüncesinin temel metinlerinden birini teşkil etmektedir. Siyasetnâmeler muhtevaları, yazılma metodları ve sunuldukları kişilere kadar birçok açıdan İslam siyaset düşüncesi tarihine kaynaklık etmektedir.

Siyasetnâmelerin tarihi sürecine baktığımızda onun insanlığın en kadim yazın türlerinden birisi olduğu görülecektir. İlk örnekleri eski Yunan, İran, Hint ve Çin de rastladığımız bu yazın türünün İslam dünyasındaki ilk örneklerine, İslamın tarihinin ilk yıllarından itibaren rastlanmaktadır. Gerek Aristo'nun gerekse de Eflatun'un siyaset üzerine olan düşünceleri tercüme, şerh ve tenkit edilmiş ve İslam ülkelerinin ihtiyaçlarına ve ümmet zihniyetine ve beynelmilel ilişkilere göre ciddi değişiklikler geçirmiştir. İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si, Farabi'nin *Ara-i ehl-i medinetü'l fazıla*'sı, Nizamü'l-mülk'ün *Siyasetnâme*'si dikkatlice tetkik edildikleri vakit tüm bu eserlerde ümmet devrinin doğurduğu nevi şahsına münhasır yönler farkedilecektir.⁴⁶⁷

İslam siyaset düşüncesinin metinlerini incelediğimizde, özellikle siyasetnâmelerde ele alınan konunun ayet, hadis, nasihat ve hikaye şeklinde kurgulandığını görmekteyiz. Metnin inşasındaki kahramanlar ise Enuşirvan ve Behram gibi kadim İran hükümdarları veya İskender, Aristoteles ve Eflatun gibi kadim Yunan hükümdarları veya filozoflarıdır. Adaleti ile nam salan İslam büyükleri ve sultanları da metinlerde sıklıkla referans kaynağıdır. Kendisinden önce devam edegelen siyasetnâme türünü tevarüs etmesi Osmanlı ulemasının zengin bir kültürel birikimi içselleştirerek sahip çıktığına işaret etmektedir.

Ne yazık ki günümüzde Osmanlı siyaset düşüncesine dair bilebildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Osmanlı siyaset düşüncesi tarihi ile ilgili kaynaklar sınırlı olduğu

⁴⁶⁶ Özgür Kavak, *Abbâsî Vezîri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2012, s.7.

⁴⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s.135.

gibi ele alınan problemlerin çokluğu ve çeşitliliği göz önüne alındığında bu alandaki çalışmalar henüz başlangıç seviyesindedir. Daha birçok eser tespit edilememiş, edilenler okunmamış, okunanlar ise bilimsel olarak yayına hazır hale getirilmemiştir. Tüm bu aşamaları geçen çalışmalar ise öncülleri ve çağdaşları ile mukayese edilmemiş ve ciddi çözümlemelere tabi tutulmamıştır.⁴⁶⁸

Bernard Lewis, Albert Hourani, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in eserleri farklı metodoloji ve problemler çerçevesinde Osmanlı siyaset düşüncesine eğilmişlerdir.⁴⁶⁹ İslam siyaset düşüncesi hakkında Osmanlı dönemini de ihtiva eden en önemli ve kapsamlı bir çalışma Antony Black tarafından yazılmıştır.⁴⁷⁰ Bu eserler alanında ilk olmaları (burada Rosenthal'i de zikretmek gerekir) farklı perspektifler ile konuyu ele almaları sebebiyle önemli bir kaynak niteliği taşıyalar da yukarıda değindiğimiz gibi Osmanlı siyaset düşüncesi tarihi tamamı ile bütünlük arzedecek bir şekilde tamamlanıp çalışılmış bir alan değildir.

Genel itibari ile İslam siyaset düşüncesi tarihi, özel olarak da Osmanlı siyaset düşüncesi tarihine mütevazı bir katkı sağlayacağını umduğumuz Alâî bin Muhibbî eş-Şirâzî'nin Lala Mustafa Paşa'ya (ö.1580) sunulmak üzere yazdığı "Düstûru'l-Vüzerâ" isimli siyasetnâmesini bu tezimizde konu edindik.

Çalışmamızın giriş bölümünde siyasetnâmelerin tanım ve muhtevasını verdik. Siyasetnâme muhtevasına sahip türleri belirttikten sonra siyasetnâmelerin tarihe kaynaklık etmesi bakımından önemine değindik. Bu bölümde ayrıca siyasetnâme çalışmalarında karşılaşılan genel problemleri metne yönelik problemler ve metodolojiye yönelik problemler şeklinde iki başlık altında inceledik.

Çalışmamızın birinci bölümünde müellif ve eserleri hakkında bilgi verdik. Akabinde Düstûru'l- Vüzerâ'nın nüshaları, yazılış sebebi ve tarihi, dili ve üslûbu,

⁴⁶⁸ Hasan Yılmaz, "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2003, s.234.

⁴⁶⁹ Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıtlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007; Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, çev. Hüseyin Yıldız, Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994 ; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, yay.haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴⁷⁰ Antony Black, **Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne**, çev. Sevdâ Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

kaynakları ve muhtevası konularına yer verdik. Ayrıca bu bölümde eserde geçen ayetlerin, hadislerin, duaların, Arapça ve Farsça vecize ve şiirlerin kaynaklarını tespit etmeye çalışarak tercümelerini gerçekleştirdik, böylece eseri edebi açıdan tahliline gayret ettik. Yine bu bölümde Düstûru'l-Vüzerâ'ya göre vezirlerde bulunması gereken nitelikleri işledik ve eserde geçen özel isimleri sınıflandırarak metinde geçtikleri bağlamları ile birlikte açıkladık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Düstûru'l-Vüzerâ nüshalarının tavsifi ve metnin kuruluşunda izlenen yöntemi açıkladık. Bu aşamanın ardından Düstûru'l-Vüzerâ'nın tenkitli metnini verdik. Bu bölüm çalışmamızın son bölümünü teşkil etmektedir.

Düstûru'l-Vüzerâ, nitelikleri açısından kendisinden önce yazılmış olan siyasetnamalardan ciddi bir farklılığa sahip değildir. Ayet, hadis, kelam-ı kibar, nasihat ve hikaye döngüsünde klasik siyasetnâme kurgusunda inşa edilmiş bir metindir. Fakat onu önemli kılan kanaatimizce üç yönü vardır.

İlkin, müellifinin de belirttiği üzere eserin yazılma sebebi yaşanan dönemde geçmiş vezirlerin ve emirlerin hayatını ve onların düşüncelerini Türk dili ile anlatan yeni ve faydalı bir eserin olmamasıdır. Müellif eserini Türkçe telif ederek daha geniş bir kitleye ulaşma niyetindedir.⁴⁷¹ Diğer dillerde telif edilen eserler belirli bir kitle sınırlı kalmaktadır. Bu sebeple müellif hem Türkçe literatüre katkı yapmakta hem de okuyucu kitlesini genişletmektedir.

İkincisi, eserin hatime bölümünde kader konusunda iradenin rolünü tartışarak kelami bir tartışmaya girmesidir. Bu tartışmayı “teabi-i harbiyye” kavramı üzerinden yürüterek savaşta galip gelmenin kendine mahsus taraflarına değinir. Rakibe üstün gelmede uygulanmasını tavsiye ettiği bir takım araçlar söz konusudur. Bu araçlar risalenin üçüncü babında zikredilen şekiller ile mündemiç olan bâtinî ilimlerdir. Hem kelami tartışmaya yer vermesi hem de gerek düşman gerekse sultana karşı galip gelme ile ilgili rivayet temelli pratiğe yönelik bilgileri ihtiva etmesi, eseri orijinal kılan bir diğer yönüdür.

⁴⁷¹ Alâî bin Muhibbî eş- Şirâzî, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, Vr.no: 91/b

Üçüncüsü, yazıldığı tarih dikkate alındığında (m.1558/59), eser İslam siyaset düşüncesinin orta dönem metinleri arasında sayılabilir. Bu bağlamda metin, farklı medeniyet havzalarının siyasete dair olan birikimlerini yansıtması ve kendinden önceki literatüre dair bilgi sağlaması sebebiyle önemlidir. Bu bize İslam siyaset düşüncesindeki tercüme geleneği hakkında bilgi sağladığı gibi, onun kendini nevi şahsına münhasır kılan yönlerini de görme imkanı sunmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere siyasetnâmeler, İslam siyaset düşüncesi tarihinin en temel kaynaklarından birisidir. Fakat, İslam siyaset düşüncesinin bir bütünlük içinde kavranılması fıkıhtan kelama, sanattan edebiyata kadar bir çok ilmi geleneğin ve düşünce birikiminin de incelenmesini gerektirmektedir.

Daha önce akademik literatüre kazandırılmamış bu siyasetnâme çalışmamızla, İslam siyaset düşüncesi tarihine mütevazı bir katkı sağlamış olmayı ümit etmekteyiz. Fakat, gelecek araştırmacılar tarafından Lala Mustafa Paşa'ya sunulmak için yazılmış farklı siyasetnâmelerin keşfedilmesi veya yakın tarihli siyasetnâmelerin gün yüzüne çıkarılması şüphesiz Düstûr'l-Vüzerâ'yı farklı bir bağlama oturtacaktır. Ayrıca metin, farklı disiplinler tarafından okumaya tabi tutuldukça farklı manaların açılmasına ve farklı bilgilere ulaşılmasına imkan tanıyacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin: “Siyâsetnâme”, **DİA**, C. XXXVII, 2003, s.304.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani: **Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel**, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998.

Aktepe, Münir: “Kosova”, **DİA**, C.XXVI, 2002, s.216-217.

Algar, Hamid: “Necmeddîn-i Kübrâ”, **DİA**, C.XXII, 2006, s.498-499.

Apak, Adem: “Mısır’ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, Sayı II, 2001, s.145-159.

Apaydın, H.Yunus: “Siyâset-i Şer’iyye”, **DİA**, C.XXXVII, 2009, s.299.

Ateş, Süleyman: “Cüneyd-i Bağdâdî”, **DİA**, C.VIII, 1993, s.119-120-121.

Attar, Feridüddin: **Pendnâme**, Çev. Mehmet Ali Özkan, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2012.

Bâkır, Abdülhâlik: “Basra”, **DİA**, C.V, 1992, s.108-109.

Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay.haz.Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Beydeba: **Kelile ve Dimne**, Çev.Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul, İz Yayıncılık., 2009.

Beydilli, Kemal: “Sefâretnâme”, **DİA**, C.XXXVI, 2009, s.293.

Bilim, Cahit Yalçın: “XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Sefâretnâmeleri”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, C.VII, s.207.

Black, Antony: **Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne**, çev.Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Bozkurt, Nebi: “Sefâretnâme”, **DİA**, C.XXXVI, 2009, s.288.

Bozkurt, Nebi: vd. “Medine”, **DİA**, C.XXVIII, 2003, s.305.

Buhari: **el-Edebü'l-Müfred**, Babü'l- Meşvere, Dârü'l- Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1989.

Crone, Patricia: **Medieval Islamic Thought**, Edinburgh University Press. Edinburgh 2004.

Çağrııcı, Mustafa: “Gazzâlî”, **DİA**, C.XIII, 1996, s.489.

Çelebi, Katip: **Keşfü'z- Zunûn**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Çolak, Orhan M.: “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyâsetnâmeler Bibliyografyası”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.I, Sayı: 2, 2003, s.339.

Davutoğlu, Ahmet: “Devlet”, **DİA**, C.IX, 1994, s.239.

Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Ebû Davud es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi (ö. 275/889): **Sünenu Ebî Davud**, thk. İzzet Ubeyd ed-De'as, Adil es-Seyyid, Humus: Muhammed Ali es-Seyyid, 1974.

Erünsal, İsmail E.: “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: I, 1997, s.47.

Gazali: **Devlet Başkanlarına: et-Tibrü'l-mesbuk fi Nasîhati'l- Mülûk**, Çev.Osman Arpaçukuru, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2004.

Hourani, Albert: **Arap Halkları Tarihi**, Çev.Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları 2009.

Hourani, Albert: **Çağdaş Arap Düşüncesi**, çev.Hüseyin Yıldız, Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.

Howard, Douglas A.: **Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Ed.Virgina H.Aksan, Daniel Goffman, Çev.Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

İbn Teymiyye: **Siyâset, es-Siyâsetü's Şer'iyye**, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1999.

İbnü'l-Münzir en-Nisaburi, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (ö. 309/921): **el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilaf**, çev. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif, Riyad: Daru Taybe, 1993.

İnalcık, Halil: “Adaletnâme”, **DİA**, C.I, 1988, s.346.

İnalcık, Halil: “Kanunnâme”, **DİA**, C.XXIV, 2001, s.333-335.

İnalcık, Halil: “Murad I”, **DİA**, C.XXXI, 2006, s.156-163.

Iggers, Georg G.:**XX. Yüzyılda Tarih Yazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme,,** Çev.Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Itzkowitz, Norman: **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek,** Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şule Yayınları, 2002.

Kafadar, Cemal: “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası,** Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, C.I, s.27.

Kanar, Mehmet: **Farsça-Türkçe Sözlük,** İstanbul, Say Yayınları, 2010.

Kara, İsmail: “Adaletnâmeler”, **Osmanlı,** İstanbul, 1996, C.IV, s.213.

Karahisârî, Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin: **Ahterî-i Kebîr,** y.y., 1875.

Karaman, Hayrettin: vd. **Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,** Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999.

Kâşânî: vd., **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** çev.Zafer Erginli vd., Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.1127.

Kavak, Özgür: **Abbâsî Veziri Tahir’den Oğlu Abdullah’a Siyasî Nasihatnâme,** İstanbul, Klasik Yayınları, 2012.

Kehhale, Ömer Rıza: **Mu‘cemü’l- Müellifin,** Beyrut, Mektebetü’l Müsenna, ty.

Keykavus bin İskender: **Kâbusnâme,** Çev.Mercimek Ahmed, Haz.Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007.

Koşum, Adnan: İslam Hukukunda Siyaset-i Şer'iyeye Kavramı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.XVI, Sayı:3, 2003, s.351.

Köksal, Osman: “XVII.Yüzyılda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyacının Algılanışı ve Islahat Temayülleri”, **Osmanlı**, Ed.Kemal Çiçek, Ankara, 1999, C.VII, s.162-164.

Köse, Hızır Murat: “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, **DİVAN**, 2009/2, C.XIV, Sayı:27, s.1-19.

Kurt, Hasan: “Mervân b.Muhammed”, **DİA**, C.XXIX, 2004, s.227.

Kuşeyrî, Müslim b. HaccâC. **el-Câmiu's-Sahîh**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001.

Küçük, Raşit: “Abdullah b.Mübârek”, **DİA**, C.I, 1988, s.122-123.

Kütükoğlu, Bekir: “Lala Mustafa Paşa”, **DİA**, C.XXVII, 2003, s.73-74.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

Lütfi Paşa: **Âsafnâme**, Haz.Ahmet Uğur, Ankara, 1982.

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2011.

Nişâbüri, İbnü'l-Münzir: Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (ö. 309/921), **el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcma' ve'l-İhtilaf**, çev. Ebû Hammad Sagir Ahmed b. Muhammed Hanif, Riyad: Daru Taybe, 1993.

Nizamü'l-mülk: **Siyâsetnâme**, Çev.Mehmet Taha Ayar, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Onay, Ahmet Talât: **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, haz.Cemal Kurnaz, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.

Ortaylı, İlber: “Osmanlı’da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, C.I, s.40.

Önköl, Ahmet: “Abdurrahman b.Avı”, **DİA**, C.I, 1988, s.157.

Öz, Mustafa: “Ca’fer es-Sâdık”, **DİA**, C.VII, 1993, s.1.

Özcan, Abdülkadir: “Osmanlı Kanunnâmeleri”, **Osmanlı**, İstanbul, 1996, C.II, s.21.

Özvar, Erol: “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, **DİVAN**, 1999/2, Yıl:4, Sayı:7, s.139.

Pala, İskender: **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

Pala, İskender: “Nasihatnâme”, **DİA**, C. XXXII, 2003, s.409.

Razi, Ebu Bekir: **Ruh Sağlığı**, çev.Hüseyin Karaman, İstanbul Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Rosenthal, Erwin I.J.: **Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi**, Çev.Ali Caksu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Sami, Şemseddin: **Kamus-i Türki**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1899.

Seccâdî, Seyyid Cafer: **Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü**, çev.Hakkı Uygur Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.486.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505): **ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, 2003.

Şentürk, Recep: **Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

Şentürk, Recep: **İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa: **Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema**, Haz.Kemal Yavuz, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:38, 1991.

Şirâzî, Alâî bin Muhibbî: **Düstûru'l-Vüzerâ**, Hekimoğlu Ali Paşa 788, y.y, 1700.

Şirâzî, Alâî bin Muhibbî: **Düstûru'l-Vüzerâ**, Yazma Bağışlar 4421, y.y, 1711.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed: **Mu'cemü'l-Evsat**, thk. Ebû Muâz, Ebu'l-Fadl, Kahire, Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (ö. 279/892): **el-Câmiü's-Sahih Sünenü't-Tirmizî**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1937.

Tahir, Bursalı Mehmed: **Osmanlı Müellifleri I-III**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2009.

Tökel, Dursun Ali: **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Tuna, Abdullah Sabit: “Osmanlı Siyâsetnâme Geleneği İçinde Dede Cöngi’nin Yeri ve Eserinin Tahlili”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.1-2.

Türk, H.Bahadır: **Çoban ve Kral; Siyâsetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi**, İstanbul, İletişim Yayınları 2012.

Uğur, Ahmet: **Osmanlı Siyâsetnâmeleri**, İstanbul, Kültür ve Sanat Yayınları, 1988.

Uludağ, Süleyman: “Firaset”, **DİA**, C.XIII, İstanbul, 1996, s.116.

Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri**, haz.Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, TTK Basımevi, 1968.

Ülken, Hilmi Ziya: **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

Yıldırım, Nimet: “Fars Öğüt Edebiyatı”, **Nüşa**, Sayı:XVI, Yıl: V, 2005, s.51-52.

Yıldırım, Nimet: **İran Edebiyatı**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Bermekîler”, **DİA**, C.V, 1992, s.547-548.

Yılmaz, Coşkun: “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.I, Sayı:2, 2003, s.301.

Yılmaz, Coşkun: “Siyâsetnâmelere Göre Siyasetin Yozlaşması ve Temiz Siyaset İlkeleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II, Sayı:14, Mart-Nisan 1997, s.1367.

Yılmaz, Hasan: “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2003, s.234.

Yiğit, İsmail: ”Ömer b.Abdülazîz”, **DİA**, C.XXXIV, 2007, s.53-54.

Yurdagör, Metin: “Cefr”, **DİA**, C.VII, İstanbul, 1993, s.215-216.

Yusuf Hâs Hâcib: **Kutadgu Bilig**, Çev.Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008.

Zirikli, Hayreddin: **Alâm**, Dâru’l İlim li’l Melâyin, Beyrut, 2002.